

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1950.

1. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

AZ IRODALOMTÖRTÉNET KUTATÁSÁNAK ÖTÉVES TERVE
A SZK(b)P IRODALMI VONATKOZÁSÚ HATÁROZATAI

GERÉZDI RABÁN: Janus Pannonius

BALOGH V. LÁSZLÓ: A székely népballadák kérdéséhez

KÖPECZI BÉLA: Eminescu — a román nép nagy költője

VITA

Nemzeti klasszicizmus, vagy irodalmi Deák-párt
A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Kovács Endre: Petőfi és Neruda

Horváth Károly: Madách „Mózes“-drámája

Rubinyi Mózes: Mikszáth műveihez

Hajnal Anna: Bányai Kornél

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6-8., I. EM.)

Elnök:

LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár: Jegyző:

KIRÁLY ISTVÁN KLANICZAY TIBOR

Pénztáros: Ellenőr:

SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1950.

1. SZÁM

<i>Nagy Péter: Az irodalomtörténet kutatásának öt éves terve</i>	1
A SzK(b)P Központi Bizottságának irodalmi vonatkozású határozatai	5
<i>Gerézy Rabán: Janus Pannonius</i>	14
<i>Balogh V. László: A székely népballadák kérdéséhez</i>	31
<i>Köpeczi Béla: Eminescu — a román nép nagy költője</i>	37

VITA

Nemzeti klasszicizmus, vagy irodalmi Deák-párt? (Kömlös—Koczás)	48
Jókai (Hegedüs—Nagy M.)	56
A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése (Klaniczay—Stoll—Kömlös)..	60

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bán Imre: Polgári Mihály és magyar történelme</i>	76
<i>Kovács Endre: Petőfi és Neruda</i>	79
<i>Horváth Károly: Madách „Mózes“-drámája</i>	91
<i>Rubinyi Mózes: Mikszáth műveihez</i>	100
<i>Hajnal Anna: Bányai Kornél</i>	104

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

<i>Hartay Erzsébet: Ismeretlen vers Katona Lajostól</i>	107
---	-----

AZ IRODALOMTÖRTÉNET KUTATÁSÁNAK ÖTÉVES TERVE

A Tudományos Tanács működése, majd még fokozottabban a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése lehetővé tette, hogy a szocialista tervszerű munka kiterjedjen a legkülönbözőbb tudományágakra, így az irodalomtörténeti kutatás területére is.

Irodalomtörténeti kutatásunk irányításának legfőbb szempontja világos: mind a magyar, mind a világirodalom területén irodalomtörténetírásunknak hatékonyan hozzá kell járulnia dolgozó népünknek a szocializmus és proletár nemzetköziség szellemében való neveléséhez. A mellett, hogy meg kell tisztítanunk irodalmi köztudatunkat a burzsoá irodalomtörténészek ferdítéseitől és hazugságaitól, — fel kell tárnunk irodalmunknak eddig elhanyagolt, sőt elleplezett nagy haladó hagyományait, meg kell indítanunk irodalomtörténetünknek marxista-leninista szellemű kritikai értékelését és hozzá kell járulnunk a magunk részéről is a világirodalom nagy alakjainak, alkotásainak és korszakainak marxista átértékeléséhez. Mind a magyar, mind a világirodalom helyes és kritikai értékelésével tevékenyen be kell kapcsolódnunk a burzsoá dekadencia különféle művészeti megnyilatkozásai elleni harcba, elő kell segítenünk irodalmunknak a szocialista realizmus szellemében történő fejlődését. Munkásságunknak így a béke és az imperializmus táborá között folyó harc szerves részévé, a béketábor magyar szakaszának számottevő ideológiai segéderejévé kell fejlődnie.

A magyar irodalomtörténeti kutatómunka legfőbb feladata XIX. és XX.-századi irodalomtörténetünk újjáértékelése, természetesen a nélkül, hogy a régebbi korokkal való foglalkozást elhanyagolnók. Fontos feladat e téren az *írók igazi arcának megrajzolása*. Alaposan felül kell vizsgálnunk az eddigi kutatásokat mind adatszerűség, mind értékelés szempontjából, s miközben feltárjuk klasszikusaink nagy örökségét, a reakciós irodalomtörténészek által osztályszempontok alapján háttérbe szorított, illetve túlértékelt íróinkat is őket megillető helyükre kell állítanunk. Így ötéves tervünk során a közönség kezébe kívánjuk adni — többek között — József Attila, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Arany János, Vörösmarty Mihály életének és munkásságának a szaktudomány igényeinek megfelelő, de a legszélesebb olvasóréteg számára is hozzáférhető modorban megírt monográfiáját; mellettük természetesen régebbi multunk nagyjairól sem feledkezünk meg és az ötéves terv keretén belül sor fog kerülni egy-egy Zrínyi Miklósról, Bessenyei Györgyről, Kazinezy Ferencről, Kölcsey Ferenc-

ről, Csokonai Vitéz Mihályról szóló önálló műre is — hogy csak egy pár nevet ragadjunk ki az előttünk álló feladatok halmazából.

Eddigi irodalomtörténetírásunk még adatszerűen is alig foglalkozott a különféle *irodalmi irányok harcaival*, s ha hozzájuk is nyult, ezt csak irodalmi pletykaként, vagy elmitológizált szellemi áramlatként kezelte. Teljesen elmulasztotta e küzdelmek elvi tartalmának, társadalmi-politikai hátterének elemzését. Irodalomtörténetírásunk feladata, hogy feltárja irodalmunkban a régi és az új harcát a különböző korokon át, s megmutassa ezeknek a harcoknak valóságos osztálytartalmát, társadalmi, politikai alapjait. Így irodalomtörténészeinkre vár, hogy a történelmi materializmus alapjáról megvizsgálják az irodalmi népiesség történetét és irodalompolitikai, politikai-társadalmi szerepét; kielemezzék az Ady Endre, majd József Attila körül dúlt harcok valódi tartalmát; de a következő öt év feladata lenne az urbánusok és népiesek harcának tüzetes megvizsgálása, a Gyulai Pál és ellenzéke közötti viszony feltárása, a romantikus dramaturgia keltette harc tüzetes vizsgálata, valamint a Jagelló-kori humanizmus, vagy a felvilágosodás erdélyi előfutárainak alapos szemügyrevétele, stb., és ezen irodalmi irányzatoknak koruk politikai áramlataival, társadalmi és gazdasági fejlődésével való kapcsolatainak feltárása.

Csaknem teljesen elmulasztotta eddigi irodalomtörténetírásunk *az irodalmi szemlélet alakulásának* vizsgálatát, a kritika történetének elemzését, holott a társadalmi fejlődés osztályszempontjai ezekben az értékelésekben, esztétikai állásfoglalásokban sokszor közvetlenebbül, kézzelfoghatóbban jelentkeznek, mint magukban az alkotásokban. Nem foglalkozott irodalomtörténetírásunk legnagyobb íróink irodalomszemléletével, sem azzal a termékenyítő hatással, amelyet a világirodalom nagy haladó írói gyakoroltak a haladó magyar irodalmi szemlélet alakulására. Így meg kell írunk irodalmi kritikánk és irodalomtörténetírásunk történetét, Ady, Petőfi, Vörösmarty, Jókai megítélésének alakulását fellépésüktől napjainkig, a 19. századi nagy orosz irodalom sorsát a magyar közvéleményben, magyar irodalmi tankönyveink, irodalmi antológiáink történetét stb.

Elmulasztotta eddigi irodalomtörténetírásunk *az irodalom és politika kapcsolatának vizsgálatát*, holott azoknak a szálaknak az ismerete, amelyek az irodalmat az egyes korokban a politikával, kiváltképpen pedig a nagy haladó társadalmi mozgalmakkal összekötik, valamint azoknak az eszközöknek a leleplezése, amelvekkel az uralkodó osztályok küzdöttek a haladó irodalom ellen, nélkülözhetetlen a helyes irodalmi értékelés kialakításához. Így fel kell tárnunk történelmünk nagy alakjainak (Mátyás, Dózsa, Rákóczi, Kossuth) az irodalomban megörökített emlékezetét, a haladó társadalmi mozgalmak (görög, lengyel, olasz szabadságharc, 1848-as forradalmak, párizsi Commune, 1905-ös orosz forradalom, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, 1918—19, a spanyol polgárháború) hatását és visszhangját a magyar irodalomban, irodalmunk és a jozefinizmus, a Martinovics-per és a magyar irodalom, stb., stb. egymással való kapcsolatait.

Új alapokra kell fektetnünk a *műfaji és stílustörténeti kutatásokat*. Az eddigi formalista tárgyalásmód helyett a konkrét társadalmi-történelmi vizsgálatnak kell egveduralkodóvá válnia, mely egy-egy meghatározott korszakon belül konkrétan elemzi egy-egy műfaj, stilisztikai

vagy verstani sajátság uralkodóvá válását, majd háttérbeszorulását, s feltárja e formai változások tartalmi előfeltételeit, megmutatja a változások társadalmi-történelmi alapjait. Ebből a szempontból kell megírunk a magyar jambikus verselés történetét, a magyar versesregény történetét, a XX. századi irodalom formabontó törekvéseinek jelentőségét és szerepét, stb.

Az eredményes kutatómunkának előfeltétele a fontosabb irodalmi források hozzáférhetővé tétele *megbízható szövegkiadásokban*, valamint azoknak a segédeszközöknek a megteremtése, amelyek a kutatókat munkájuk során gyors és megbízható tájékoztatásban részesítik (bibliográfiák, életrajzi lexikonok stb.). Ezért kívánjuk létrehozni József Attila, Ady Endre, Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Bacsányi János, Balassi Bálint kritikai szövegkiadását, a kuruckor költészetének kritikai kiadását, a XIX. és XX. század jelentős íróinak kéziratban lévő, vagy folyóiratokban szétszórta írásainak, leveleinek kiadását (Erdélyi János útinaplója, Bártfay László naplója, Vajda János hírlapi cikkei, stb.), a magángyűjteményeknek, vidéki gyűjteményekben lévő kéziratoknak lefényképeztetését és egy helyen való gyűjtését. Tervünk egyik fontos feladata, hogy a különböző bibliográfiai munkálatok mellett mielőbb megvalósítson egy olyan történelmi csoportosítású, bibliográfiával is felszerelt életrajzi lexikont, amely lehetővé tenné Pintér Jenő ellenforradalmi szellemű és szakmailag is silány művének a forgalomból való teljes kivonását.

Világirodalmi téren kutatómunkánk középpontjába a szovjet irodalmat kell állítani, mint az egyetlen olyan irodalmat, amely a dolgozókat és az elnyomottakat harcra szervezi mindenfajta kizsákmányolás és bérabszolgaság végleges megsemmisítéséért. Ugyanakkor az eddiginél sokkal behatóbban kell foglalkozni a nagy orosz haladó irodalmi hagyományokkal, valamint a népi demokratikus országok élő irodalmával és haladó hagyományaival.

A kapitalista országok irodalmával foglalkozó irodalomtörténet-írásunkon eddig uralkodott a kozmopolitizmus és a dekadencia. Ez ellen a legélesebben fel kell vennünk a harcot, s jövőendő kutatásaink előterébe kell állítanunk a munkásosztály harcainak hatása alatt keletkezett és abban résztvett irodalmat, valamint a kapitalista országokban élő népek haladó irodalmi hagyományait. Itt az ideje, hogy tudományosan is hozzákezdjünk a dekadens, népellenes írók és áramlatok, valamint ezek magyarországi ügynökeinek a leleplezéséhez.

A világirodalom és a magyar irodalom marxista-leninista szellemben való értékelésében dicső példa áll előttünk: a Szovjetunió irodalomtudománya, amelyre e téren is támaszkodnunk lehet és kell. Ha komoly munkát akarunk e téren végezni, el kell sajátítanunk mindazokat az eredményeket, amelyeket a Szovjetunió az irodalom jelenségeinek marxista szellemű értékelésében, a kozmopolitizmus és dekadencia elleni harc terén elért. Ennek érdekében fokoznunk kell a Szovjetunió, valamint a népi demokráciák irodalomtudományi kutatásai legkiemelkedőbb alkotásainak magyarra való fordítását.

Mind a magyar, mind a világirodalmi tervek megvalósításának egyik legsúlyosabb kerékkötője a rendelkezésre álló káderek szűköse volta. Eppen ezért a terv egyik főfeladata a káderek megfelelő szellemű

és színvonalú képzésének az elősegítése, illetve a fiatal, a terv megvalósítása során felnövekvő kádereknek a terv teljesítésébe való bekapcsolása.

Mivel Irodalomtörténeti Kutatóintézetet mindezideig létrehozni nem tudunk — erre előreláthatólag a terv megvalósítása során kerül sor —, a kutatómunka a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztályának irányításával a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban, illetve annak egyes munkaközösségeiben és az egyetemek, elsősorban a budapesti Tudomány Egyetem Irodalomtörténeti Intézetében folyik. Az Irodalomtörténeti Társaság havi vitaülésein a jelentősebb elvi kérdéseket a széles érdeklődő közönség elé viszi; korszakok szerint felosztott három munkaközösségében, valamint a bibliográfiai, sajtótörténeti, színház- és drámatörténeti munkaközösségekben pedig az érintett területtel foglalkozó kutatók vitatják meg egymás készülő műveit, illetve a munka során felmerülő elvi kérdéseket.

Világirodalmi téren mind terveink, mind a munka megszervezése még kezdetlegesebb fokon áll, mint a magyar irodalom terén. Itt három munkaközösség kezdte meg a működését, az orosz, illetve a szovjet irodalom, a népi demokráciák irodalma és a nyugati irodalmak kutatóiból álló munkaközösség.

A már megindult munka és a kialakuló szervezeti formák ellenére tudatában vagyunk mindazoknak a nehézségeknek, amelyek munkánk útjában tornyosulnak. E nehézségek közül az egyik legjelentősebb az egyes területeken foglalatosskodók kis száma. Éppen ezért az Irodalomtörténeti Társaság a sajtó útján felhívást bocsátott ki, amelyben az irodalomtudomány művelése iránt érdeklődőket felszólította a jelentkezésre, a tervszerű munkába való bekapcsolódás érdekében. Így reméljük, hogy irodalmi múltunk ártértékelését, haladó hagyományaink feltárását valóban a széles érdeklődő tömegek ügyévé tudjuk tenni, s mind több arra alkalmas kutató bekapcsolásával, munkásosztályunk diadalmas példája után indulva, tervünket sikerrel fogjuk teljesíteni, hogy minél előbb felelhessünk meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a haladó magyar irodalomtudomány elé Pártunk, a győztes dolgozó nép tűz.

Nagy Péter

A SzK(b)P KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK IRODALMI VONATKOZÁSÚ HATÁROZATAI

A SzK(b)P Központi Bizottságának alább közölt határozatai a szovjet irodalom fejlődésének három korszakos mozzanatát mutatják be.

Az 1925. június 18-i párthatározat adta meg a döntő lökést a szovjet-irodalom nagyarányú kibontakozásához. A Nep-korszak ideológiai és kulturális téren bizonyos zavarokat idézett elő, egyúttal alkalmat adott arra, hogy egyes ellenzéki irodalmi irányzatok újból megszólaljanak. Mindez megengedhetetlen volt a társadalmi fejlődésnek abban a szakaszában, amikor a munkásosztály már szilárdan kezében tartotta a hatalmat s a marxista-leninista ideológia már a tudomány több területén diadalt aratott. Ki kellett tűzni a célt: a munkásosztálynak a szépirodalom területén is végre kell hajtania a kulturális forradalmat: a proletáriróknak magukhoz kell ragadniok a hegemoniát. Ugyanakkor pedig tisztázni kellett a proletárirók viszonyát a parasztrókhhoz és az ú. n. útítársakhoz.

A másodiknak közölt párthatározat (1932. április 23.) már a közben eltelt hét esztendő hatalmas fejlődését tükrözteti. A szovjet irodalom egyre fokozódó kibontakozását zavarta a zárt, egymástól elkülönülő irodalmi szervezetek fennállása. Nemcsak a keretek váltak szűkké, hanem gátlóan hatott az a szektóriánus szellem is, amely az egyes írócsoportokat eltöltötte. Szükségessé vált egységes író- és művész-szövetségek megalakítása, s ezek irányvonalát jelölte ki a szóbanforgó párthatározat.

A harmadik párthatározat már a nagy Honvédő Háború után kelt. A győzelem utáni éveket használta ki néhány megtévelyedett szovjet író arra, hogy a burzsoá Nyugat előtt meghódolva, a dekadens polgári irányzatokkal újból kísérletezzon. Ugyanakkor két leningrádi folyóirat szerkesztősege is hibákat követelt el. Így komolyan felmerült annak szüksége, hogy az irodalom pártszerűségét a felmerült konkrét esettel kapcsolatban energikusan biztosítsák.

I.

A Párt irodalompolitikájáról

Az OK(b)P Központi Bizottságának 1925. június 18-i határozata

1. A tömegek anyagi jólétének emelkedése, gondolkozásuk megváltoztatása, amelyet a forradalom okozott, aktivitásuk erősödése s látóköriük hatalmas kiszélesedése stb. az utóbbi időben a kulturális igények és követelmények hatalmas megnövekedését hozta magával. Ilymódon a kulturális forradalomnak a szakaszába léptünk, amely a kommunista társadalom felé való további haladás feltétele.

2. Ennek a hatalmasarányú kulturális növekedésnek egyik része az új irodalom fejlődése — elsősorban a proletár- és parasztirodalomé,

kezdve csírában meglévő, de mégis rendkívül széles kört felölelő formáitól (munkáslevelezők, falusi levelezők, faliújságok, stb.) egészen az ideológiailag tudatos irodalmi termékekig.

3. Másrészt a társadalmi élet *irodalmi* felszínén is szükségképpen tükröződnie kell a gazdasági folyamat bonyolultságának és annak, hogy az ellentétes, sőt egymással egyenesen ellenségesen szembenálló gazdasági formák egyidejűen fejlődnek, hogy ezen fejlődés következtében új burzsoázia születik és erősödik meg s hogy a régi értelmiség és az új értelmiség egy része, bár kezdetben nem mindig tudatosan, de elkerülhetetlenül közeledik ehhez a burzsoáziához; és hogy a társadalom mélyéből állandóan folyamatban van ezen burzsoázia mindig újabb ideológiai ügynökeinek mintegy vegyi kiválasztódása.

4. Tehát, ahogyan nálunk nem szűnik meg az osztályharc általában, ugyanúgy nem szűnik meg az irodalom frontján sem. Az osztálytársadalomban nincs és nem is lehet semleges művészet, noha általában a művészetnek és különösképpen az irodalomnak osztályjellege hasonlíthatatlanul sokrétűbb formákban fejeződik ki, mint pl. a politikáé.

5. Teljesen helytelen volna azonban szem elől téveszteni társadalmi életünk alapvető tényét, nevezetesen azt a tényt, hogy a hatalmat a munkásosztály megszerezte és hogy az országban proletárdiktatúra van.

A hatalom birtokbavétele előtt a proletariátus pártja osztályharcot folytatott és az egész társadalmi rend megváltoztatására vette az irányt, a proletárdiktatúra korszakában azonban a proletariátus pártja számára az a kérdés, hogyan haladjon együtt a parasztsággal és hogyan alakítsa azt át fokozatosan; hogyan oldjon meg bizonyos együttműködést a burzsoáziával és hogyan szorítsa azt ki fokozatosan, hogyan állítsa a forradalom szolgálatába a műszaki és egyéb értelmiséget és hogyan hódítsa el ideológiailag a burzsoázia oldala mellől.

Igy az osztályharc ugyan nem szűnik meg, de formát változtat, mivel a proletariátus a hatalom birtokbavételéig egy adott társadalom megsemmisítésére törekszik, diktatúrája ideje alatt pedig a „békés szervező munkát“ helyezi előtérbe.

6. A proletariátusnak, a mellett, hogy megőrzi, megszilárdítja és állandóan kiszélesíti a vezetést, el kell foglalnia az ideológiai front új szakaszainak egész során is a megfelelő pozíciót. A dialektikus materializmus behatolása teljesen új területekre (biológiába, lélektanba, általában a természettudományokba) már megkezdődött. *Ugyanígy előbb vagy utóbb meg kell történnie a pozíciók elfoglalásának a szépirodalom területén is.*

7. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy ez a feladat — hasonlíthatatlanul bonyolultabb, mint a proletariátus által megoldott más feladatok. A munkásosztály ugyanis már a kapitalista társadalom keretei között is előkészülhetett a győztes forradalomra, kinevelhette a harcosok és vezetők kádereit és kidolgozhatta a politikai harc nagyszerű ideológiai fegyverét. Nem dolgozhatta ki azonban sem a természettudomány, sem a technika kérdéseit és mint kulturális téren elnyomott osztály ugyancsak nem alakíthatta ki saját szépirodalmát, saját művészeti formáját, saját stílusát. A proletariátus ugyan már most biztosan meg tudja ítélni bármely irodalmi alkotás társadalmi.

politikai tartalmát, de a művészi formára vonatkozó összes kérdésekre még nem tud ilyen határozott válaszokat adni.

8. Fenti szempontoknak kell meghatározniuk a proletariátus vezető pártjának irodalompolitikáját. Ide a következő kérdések tartoznak elsősorban: a proletárirók, a parasztírók, az ú. n. „útitársak“ és mások kölcsönös viszonya: a párt politikája a proletárirókkal kapcsolatban; a kritika kérdései; a művészi alkotások stílusának és formájának, valamint az új művészi formák kidolgozásának módszerei; végül szervezeti kérdések.

9. A társadalmi osztályszempontból, illetve társadalmi rétegződés szempontjából különböző csoportokhoz tartozó írók egymáshoz való viszonyát általános politikai vonalunk határozza meg. Tekintetbe kell itt venni azonban azt, hogy az irodalom területén a vezetés a munkásosztály egészét illeti meg, összes anyagi és ideológiai erőforrásaival. A hegemonia még nincs a proletárirók kezében és a pártnak segítenie kell ezeket az írókat abban, hogy *megszerezzék a hegemoniához való történelmi jogot*. A parasztírókat baráti támogatásban és feltétlen segítségben kell részesítenünk. Az a feladatunk, hogy az ő növekvő kádereiket a proletár ideológia vágányára állítsuk át, de *semmiképpen sem úgy, hogy alkotásaikból kiszorítsuk a paraszti irodalmi és művészi alakokat, mert ezek elengedhetetlen feltételei a parasztságra gyakorolt befolyásnak*.

10. Az „útitársakkal“ kapcsolatban feltétlenül tekintetbe kell venni: 1. differenciáltságukat, 2. hogy közülük sokan igen jó „szakemberek“ az irodalmi technika terén, 3. azt a tényt, hogy az írók e rétege ingadozik. Legyen itt az általános irányvonal a tapintatos és kíméletes magatartás, t. i. olyan magatartás irányukban, amely biztosítja a kommunista ideológiához való mielőbbi átállásuk felételeit. Rostáljuk ki a proletárellenes és forradalomellenes elemeket (amelyek száma ma teljesen jelentéktelen). A pártnak, miközben küzd a „szmenovechovista“-színezetű¹ „útitársak“ egy részében kialakuló új burzsoá ideológia ellen, türelmes magatartást kell tanúsítani az átmeneti ideológiai formákkal szemben és türelmesen segítenie kell ezeket a szükségszerűen sokszerű formákat abban, hogy felszívódjanak a kommunizmus kulturális erejével való mind szorosabb bajtársi együttműködés során.

11. A proletárirókkal kapcsolatban a párt álláspontja: fejlődésükben mindenképpen segíti és mindenképpen támogatja őket és szervezeteiket. A pártnak minden eszközzel meg kell akadályoznia, hogy soraikban felüsse fejét a pártgög, amely a legrombolóbb jelenség. A párt bennük látja a szovjet irodalom jövő eszmei vezetőit, éppen azért mindenképpen küzdenie kell olyan beállítottság ellen, mely a régi kulturális örökséget, valamint a művészi stílus mestereit könnyelműen és lenézően kezeli. Ugyanígy el kell ítélni azt az álláspontot, amely nem értékeli eléggé a proletár írók eszmei hegemoniájáért folytatott harc fontosságát. A behódolás ellen egyrészt, a pártgög ellen másrészt — ez legyen a párt jelszava. A pártnak küzdenie kell a tisztán

¹ A „szmenovechovecek“ azok az orosz fehér emigránsok (főleg értelmiségiek), akik a NEP-et a kapitalista társadalmi rend visszaállításához vezető útnak tekintették és ennek következtében hajlottak a szovjet hatalom elismerésére.

üvegházi „proletár“ irodalom kísérletei ellen is; a jelenségeket egész sokrétű bonyolultságukban kell felölelni: nem szabad bezárkózni egy üzem falai közé; nem céhirodalmat kell teremteni, hanem egy harcoss, nagy osztály irodalmát, amely a parasztk milliót is vezet, — ilyenek legyenek a proletár irodalom tartalmi keretei.

12. Fentiek általában és egészben véve meghatározzák a *kritika* feladatait. Ez a párt egyik legfontosabb nevelőeszköze. A kommunista kritika feladata, hogy pillanatra se adva fel a kommunizmus álláspontját, tapodtat se engedve a proletár ideológiából, felfedje a különböző irodalmi alkotások objektív osztályértelmét, kíméletlen harcot folytasson az irodalom területén az ellenforradalmi megnyilvánulások ellen, leleplezze a szmenovechovista liberalizmust stb. és ugyanakkor a legnagyobb óvatosságot, tapintatot és a türelmet tanúsítsa minden olyan irodalmi középhéreg iránt, amely együtt tud haladni a proletariátussal és együtt is fog vele haladni. A kommunista kritika küszöbölje ki az irodalomból a vezényszót. Ennek a kritikának csak akkor lesz valódi nevelő jelentősége, ha eszmei fölényben van. A marxista kritikának a leghatározottabban mellőznie kell a nagyképű, félművelt és öntelt pártgógót, a marxista kritikának jelszava a tanulás legyen és saját területén szálljon szembe minden irodalmi selejttel és minden alaptalan önkényeskedéssel.

13. A párt, helyesen felismerve az irodalmi irányok társadalmi osztálytartalmát, az *irodalmi forma területén* semmiképpen sem kötheti le magát *egy* irány mellett. A párt az irodalom egészét irányítja s éppoly kevésbé támogathatja az irodalom *egy* frakcióját (ezeket a frakciókat a forma és a stílus különböző felfogása alapján osztályozza), amint hogy a család formájára vonatkozó kérdéseket sem döntheti el határozatokkal, noha az új életforma kiépítését egészben véve kétségtelenül irányítja és irányítania kell. Minden jel arra mutat, hogy a korszaknak megfelelő stílust meg fogják teremteni, de más módszerekkel fogják megteremteni és a kérdés még nem érett meg az eldöntésre. El kell vetni minden olyan kísérletet, amely arra irányul, hogy a kulturális fejlődés adott szakaszában a pártot ilyen irányban lekösse.

14. Éppen ezért a pártnak a szóbanforgó terület különböző csoportjainak és áramlatainak szabad versenye mellett kell állást foglalnia. A kérdés minden más megoldása formális és bürokratikus álmegoldás volna. Ugyanígy megengedhetetlen, hogy egy rendelet vagy párthatározat a könyvkiadás terén *legalizált monopóliumot* adjon bármely csoportnak vagy irodalmi szervezetnek. A párt anyagilag és erkölcsileg támogatja a proletár és proletár-paraszti irodalmat, segítséget nyújt az „útitársaknak“ stb., azonban monopóliumot egy csoportnak, még az eszmei tartalmára nézve valóban proletár csoportnak sem adhat: ez elsősorban a proletár irodalom tönkrevetését jelentené.

15. Irodalmi ügyekben a pártnak minden vonalon ki kell irtani az önkényes és illetéktelen adminisztratív beavatkozási kísérleteket, a sajtóügyekkel foglalkozó intézményeknél a pártnak ügyelnie kell a gondos személyi kiválasztásra, hogy biztosítsa irodalmunk valóban helyes, hasznos, tapintatos irányítását.

16. A pártnak a szépirodalom terén működő írók figyelmét fel kell hívnia arra, hogy feltétlenül szükséges a kritikusok és írók funkció-

jának helyes elhatárolása. Utóbbiak munkájának súlypontja feltétlenül helyeződjk át a szó szoros értelmében vett irodalmi munkára, s használják fel ennél a munkánál a korunk adta óriási anyagot. Feltétlenül szükség van arra, hogy fokozott figyelemmel forduljunk a Szovjetunió számos köztársasága és területei nemzeti irodalmainak fejlődése felé.

A pártnak hangsúlyozni kell olyan szépirodalom megteremtésének a szükségességét, amely valóban a tömegekhez, a munkás és paraszt olvasókhoz szól; bátrabban és határozottabban kell szakítanunk az úri előítéletekkel az irodalomban és a régi mesterségbeli tudás minden technikai eredményét felhasználva, a *milliók tömegei* számára érthető, sajátos formát kell kidolgozni.

Csak akkor tudja a szovjet irodalom és jövő proletár élcsapata elvégezni kulturális-történelmi küldetését, ha ezt a nagy feladatot megoldja.

II.

Az irodalmi és művészi szervezetek átszervezéséről

A SzK(b)P Központi Bizottsága 1932. április 23-i határozata

A Központi Bizottság megállapítja, hogy az utóbbi évek során a szocialista építés jelentékeny eredményeinek következtében az irodalom és művészet terén nagy mennyiségi, valamint minőségi fejlődés következett be.

Néhány évvel ezelőtt, amikor az irodalomban még érezhető volt a NEP első éveiben különösen megerősödött idegen elemek jelentős befolyása, és amikor a proletáriradalom káderei még gyengék voltak, — a párt minden eszközzel támogatta az irodalom és művészet terén speciális proletár szervezetek megalakítását és megerősödését, abból a célból, hogy a proletár írók és művészek pozícióját erősítse.

Jelenleg, amikor már a proletár irodalom és művészet káderei ki-nevelődtek, az üzemekből, gyárakból, kolhozokból új írók és művészek kerültek ki, a jelenlegi proletár irodalmi és művészeti szervezetek (a Proletár Írócsoportok Országos Egyesülete, a Proletár Írók Orosz Egyesülete; a Proletár Zenészek Orosz Egyesülete, stb.) keretei már túlságosan szűkek és akadályozzák a művészi alkotás komoly lendületét. Ez a körülmény azt a veszélyt rejti magában, hogy ezek a szervezetek a szovjet íróknak és művészeknek a szocialista építés feladataira való mozgósításának szerveiből olyan szervekké válnak, melyek az egyesületi elzárkózást kultiválják és a jelenkor politikai feladataitól és a szocialista építéssel magukat azonosító írók és művészek csoportjaitól elszakadnak.

Ebből következik, hogy szükségszerűen át kell szerveznünk az irodalmi és művészeti szervezeteket és munkájuk alapjait ki kell szélesítenünk.

A SzK(b)P ennek alapján a következő határozatot hozza:

1. Feloszlátandók a proletár írók egyesületei. (A Proletár Írócsoportok Országos Egyesülete; A Proletár Írók Orosz Egyesülete.)

2. Egyesíteni kell az összes írókat, akik a szovjet hatalom alapján állnak és akik a szocialista építésben résztvenni igyekeznek, egy kommunista frakcióval bíró egységes Szovjet Írószövetségben.

3. Megfelelően át kell szervezni a többi művészszervezetet is.

4. A szervezési osztályt meg kell bízni, hogy dolgozza ki azokat az intézkedéseket, melyek ezen határozat gyakorlati végrehajtásához szükségesek.

III.

A „Csillag“ és a „Leningrád“ folyóiratokról

A SzK(b)P Központi Bizottságának 1946. augusztus 14-i határozata

A SzK(b)P Központi Bizottsága megállapítja, hogy a Leningrád-ban megjelenő „Csillag“ és „Leningrád“ irodalmi és művészeti folyóiratok irányítása egyáltalán nem kielégítő.

Az utóbbi időben a „Csillag“ folyóiratban szovjet írók jelentős és sikerült alkotásai mellett számos eszmei tartalom nélküli, ideológiai szempontból káros mű jelent meg. A „Csillag“-nak nagy hibája, hogy irodalmi szócikéket rendelkezésére bocsátotta Zosczenkónak, akinek művei a szovjet irodalomtól idegenek. A „Csillag“ szerkesztősége előtt ismeretes, hogy Zosczenko régen specializálta magát üres, tartalmatlan és sekélyes írásokra, rothadt, eszmei tartalom nélküli laposságok és apolitikus magatartás hirdetésére, amivel az a célja, hogy ifjúságunkat megzavarja és öntudatát megmérgezze. Zosczenko legutóbb megjelent elbeszélése: „Egy majom kalandjai“ (Csillag 1946. évi 5–6. szám) a szovjet életforma és a szovjet emberek lapos szatírája. Zosczenko a szovjet rend és a szovjet emberek visszataszító karikatúráját rajzolja meg, rágalmazó módon primitíveknek, alacsony műveltségűeknek, ostobáknak mutatja be a szovjet embereket, nyárs-polgári erkölccsel és ízléssel. Zosczenko rosszindulatúan és gonoszul ábrázolja a szovjet valóságot és írásait szovjetellenes kirohanásokkal tűzdeli meg.

Annál inkább megengedhetetlen, hogy a Csillag hasábjait az irodalom olyan lapos művelői és söpredéke rendelkezésére bocsássák, mint amilyen Zosczenko, mivel a Csillag szerkesztősége jól ismeri Zosczenkót és méltatlan viselkedését a háború alatt, amikor Zosczenko sem támogatta a szovjet népet a német banditák elleni küzdelmében, hanem olyan undorító írást adott ki, mint a „Napfelkelte előtt“, amelynek értékelését Zosczenko egész irodalmi „alkotásának“ értékelésével együtt a „Bolsevik“ hasábjain olvashattuk.

A „Csillag“ című lap mindenképpen népszerűsíti Ahmatova író nő műveit is, akinek irodalmi és társadalmi-politikai arcképét már réges-régen ismeri a szovjet közönség. Ahmatova tipikus képviselője a népüktől idegen, üres, tartalmatlan költészetnek. Költeményeit a pesszimizmus és a dekadencia szelleme hatja át, ezek a költemények a régi szalónköltészet ízlésének kifejezői, azé a költészeté, amely a burzsoá-arisztokrata esztéticizmus és dekadencia állapotában a „művészet a művészetért“ álláspontján merevedett meg, s amely nem óhajt

együtthaladni a néppel. Ezért ifjúságunk nevelése szempontjából károsak és nem tűrhetőek el a szovjet irodalomban.

Az a tény, hogy Zoscsenko és Ahmatova aktív szerepet kaptak a folyóiratban, kétségkívül az ideológiai zavar és dezorganizáció csiráit hintette el a leningrádi írók között. A folyóiratban megjelentek olyan munkák, amelyek a mai nyugati polgári kultúra előtt hajbókolva, a szovjet emberektől távoleső szellemet kultiválnak. Olyan művek jelentek meg, amelyeket pesszimizmus, életúntság, az életben való csalódottság jellemez (Szadofjev és Komisszárova versei az 1946. évi 1. számban stb.). Ezeknek a műveknek a közlésével a szerkesztőség még fokozta hibáit és még jobban lesüllyesztette a lap eszmei színvonalát.

A szerkesztőség tehát lehetővé tette eszmei vonatkozásban idegen alkotásoknak a lapba való behatolását, s ezzel lecsökkentette a közölt irodalmi anyag művészi színvonalával szemben támasztott követelményeket is. A lapban mind több művészileg jelentéktelen elbeszélés és darab jelent meg. (Jágfeld „Az idő útja“, Stein „Hattyúk tava“ stb.) A publikált anyag ilyen helytelen kiválasztása a lap művészi színvonalának lesüllyedéséhez vezetett.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy különösen rossz a „Leningrád“ c. folyóirat irányítása. Ennek hasábjain állandóan megjelentek Zoscsenko aljas rágalmai, Ahmatova üres és apolitikus versei. Mind a Csillag, mind pedig a Leningrád szerkesztősége igen nagy hibákat követtek el, amikor egész sor olyan művet közöltek, amelyek behódolnak mindennek, ami külföldi. A lap számos hibás művet közölt (Varsavszkij és Reszt „Egy eset Berlin fölött“, Szlonyimskij „Őrség“). Hazin „Anyegin visszatérése“ c. versében az irodalmi paródia leple alatt megrágalmazza a mai Leningrádot. A Leningrád c. lapban főképpen tartalmatlan, alacsony színvonalú irodalmi anyag jelenik meg.

Hogyan történhetett meg, hogy a Csillag és Leningrád c. lapok, amelyek Leningrádban jelennek meg, abban a hősi városban, amelynek haladó, forradalmi hagyományai vannak, abban a városban, amely mindig a haladó eszmék és haladó kultúra gócpontja volt, megengedték, hogy a lapokba a szovjet irodalomtól idegen, eszmei tartalom nélküli és apolitikus művek szivárognak be?

Mi a jelentősége a Csillag és a Leningrád szerkesztősége által elkövetett hibáknak?

A lapok főmunkatársai, elsősorban Szajanov és Liharev szerkesztő elvtársak, megfeledkeztek a leninizmus azon tételéről, hogy lapjaink, akár tudományos, akár művészeti orgánumok, nem lehetnek apolitikusak. Elfeledkeztek arról, hogy sajtónk a szovjet állam hatalmas fegyvere a szovjet emberek és kivált az ifjúság nevelésének munkájában; éppen ezért szükséges, hogy a szovjet rendszer létalapja — tehát politikája — irányítsa ezeket a lapokat. A szovjet társadalom nem tűrheti, hogy az ifjúságot a szovjet politika iránti közömbösség szellemében, a nemtörődömség és eszmenélküliség szellemében neveljék.

A szovjet irodalomnak, a világ leghaladóbb irodalmának ereje abban rejlik, hogy nincsenek és nem is lehetnek más érdekei, mint a nép érdekei, az állam érdekei. A szovjet irodalomnak az a feladata, hogy segítse az államot az ifjúság helyes nevelésében, hogy kielégítse az ifjúság igényeit, hogy olyan új nemzedéket neveljen, amely bátor,

bizik saját ügyében, nem fél az akadályoktól és kész arra, hogy minden akadályt leküzdjön.

Éppen ezért az eszmenélküliség, apolitikusság, a „művészet a művészetért“ elvének hirdetése idegen a szovjet irodalomtól, árt a szovjet nép és az állam érdekeinek és nem kaphat teret lapjainkban.

A „Csillag“ és a „Leningrád“ vezetői ideológiai hiányának következménye az is, hogy az írókhoz való viszonyukban nem a szovjet emberek helyes nevelésének és az írók működése politikai irányításának érdekei vezették őket, hanem személyes érdekek, személyes barátságok. A baráti kapcsolatok elromlásától féltek és eltompult kritikai érzékük. Félték attól, hogy megbántják barátaikat és ezért hozzájárultak nyilvánvalóan értéktelen művek megjelenéséhez. Az ilyenfajta liberalizmus, amikor a nép és az állam érdekei, ifjúságunk helyes nevelésének érdekei esnek áldozatul a baráti kapcsolatoknak és amikor a kritika el van nyomva, azt eredményezi, hogy az írók nem fejlődnek, elvesztik felelősségtudatukat a néppel, az állammal, a párttal szemben, nem törekszenek arra, hogy tökéletesedjenek.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a „Csillag“ és „Leningrád“ folyóiratok szerkesztősei nem feleltek meg a rájuk rótt feladatoknak és komoly politikai hibákat követtek el a lapok irányításában.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy a Szovjet Írószövetség vezetősége és különösképpen elnöke, Tyihonov elvtárs semmiféle intézkedést nem tettek a „Csillag“ és „Leningrád“ c. lapok megjavítására és nemcsak hogy nem küzdöttek Zosczenko és Ahmatova és a velük egyívású nem-szovjet íróknak a szovjet irodalomra gyakorolt befolyása ellen, de túrték, hogy a szovjet irodalomtól idegen irányzatok és erkölcsi felfogás behatoljon ezekbe a folyóiratokba.

A SzK(b)P leningrádi városi bizottsága nem vette észre a folyóiratok által elkövetett óriási hibákat, nem vett részt a folyóiratok irányításában és lehetővé tette, hogy a szovjet irodalomtól idegen írók, mint Zosczenko és Ahmatova, vezető szerepet kapjanak a folyóiratban. Mi több, noha a leningrádi városi bizottság (Kapusztyin és Sirokov elvtársak) ismerte a pártnak Zosczenkóhoz és „művéhez“ való viszonyát és noha ehhez joga nem volt, f. é. június 26-i határozatával jóváhagyta a „Csillag“ c. folyóirat szerkesztőbizottságának új összetételét, amelynek Zosczenko is tagja volt. Ezzel a leningrádi városi bizottság durva politikai hibát követett el. A „Leningradzkaja Pravda“ hibát követett el, amikor f. évi július 6-i számában közölte Jurij German Zosczenko művéről írt gyanús, dicsőítő cikkét.

A SzK(b)P Központi Bizottságának propagandaosztálya nem biztosította a leningrádi lapok megfelelő ellenőrzését.

A SzK(b)P Központi Bizottsága elrendeli, hogy:

1. kötelezni kell a „Csillag“ c. folyóirat szerkesztőségét, a Szovjet Írószövetség vezetőségét és a SzK(b)P Központi Bizottsága propagandaosztályát arra, hogy megtegyék az intézkedéseket a folyóiratnak a jelen határozatban megjelölt hibái feltétlen kiküszöbölésére, hogy megjavítsák a lap vonalát és biztosítsák a lap magas eszmei és művészi színvonalát, beszüntetve Zosczenko, Ahmatova és hozzájuk hasonlók műveinek közlését.

2. Tekintettel arra, hogy két irodalmi és művészeti folyóirat kiadására jelenleg Leningrádban nincsenek meg a szükséges feltételek, meg kell szüntetni a „Leningrád“ c. folyóirat megjelenését és Leningrád íróit a „Csillag“ c. folyóirat köré kell tömöríteni.

3. Abból a célból, hogy a „Csillag“ c. folyóirat színvonala jelentősen emelkedjék, a folyóiratnak legyen egy főszerkesztője, aki mellett szerkesztőbizottság működik. Le kell szegezni, hogy a folyóirat főszerkesztője teljes mértékben felelős a folyóirat eszmei és politikai irányáért és a megjelenő művek színvonalaért.

A „Csillag“ c. folyóirat főszerkesztőjének Jegolin A. M. elvtársat kell kijelölni, aki e mellett a SzK(b)P Központi Bizottsága propagandaosztályának helyettes vezetői tisztét is megtartja.

GERÉZDI RABÁN:

JANUS PANNONIUS

(Első közlemény)

1. „Drága és jeles tudós vala ez a Pannonius János — írja Krónikájában Heltai Gáspár —, kinek mása ő előtte nem volt Magyar országba, kiváltképpen az versek szörzésbe.“ Nyugodtan megtoldhatjuk: méltó utódja sem volt Balassi Bálintig. S „az szép híre, neve“ nem állt meg az országhatárnál, közel négy századon át — Petőfiig — az egyetlen magyar költő, akit ismer és elismer Európa.

Az eddig mondottakból is magátólértendő, hogy élete, költészete, költői hagyománya a magyar humanizmus-kutatás, illetve irodalomtörténet elsőrendű, központi problémája. A körötte rajzó kérdésekre adott vagy adandó válasz bizonyos fokig humanizmusunk alakulására, fejlődésére is felelet. Fontos tehát, hogy alakját, költészetét, ennek jelentőségét és funkcióját újra megvizsgáljuk, eddig figyelembe nem vett vagy szándékosan elhanyagolt összefüggésekbe állítsuk, röviden: új módszerrel, új szempontokkal, az irodalomtörténetírás mai állása szerint — átértékeljük.

Tanulmányunk — legszívesebben kísérletnek neveznők — megírásánál számba vettük mindazt, ami az előttünk járt kutatók munkáiból kellő rostával és korrekcióval felhasználható volt. Ez elsősorban az anyagösszehordók munkáira vonatkozik. De figyelemmel kísértük és sokban haszonnal forgattuk a teljes Janus-irodalmat is. Ebből itt, előljáróban, csak a három, legnagyobb hatást gyakorolt tanulmányt érintjük, hogy a perújrafelvétel jogosultságát, sőt szükségességét érzékeltessük.

A „vádlottak padjában“ első helyre — természetesen nem tagadhatatlan erényei, hanem — végzetes hibái miatt Huszti József Janus-monográfiája kerül. Huszti saját bevallása szerint „mint a klasszika filológia magyar munkása“ igyekezett megközelíteni „a humanistát, aki mint ilyen az ókori görög és latin kultúra letéteményese“. Már a problémafelvetés helyességével is perbe kéne szállnunk, mert a hibák egy része innét ered. (Erre majd a dolgozat során adunk feleletet.) Huszti azonban nemcsak filológiai munkát végzett. Monográfiát írt, tehát a kort, az embert, az író-t is ábrázolta és értékelt. Legsebezhetőbb pontjai itt vannak! Mihelyt átlépi a filológus „illetékességének“ Rubiconját (néha azon belül is!), a „vízválasztó“, elvi csomópontokon, sokszor a helyesen felsorakoztatott tények ellenére, Janus Pannoniust a

klebelsbergi „kurzus“ pedagógiai vonalához idomítja. Ezért van annyiszor süksége a „más az élet és más az irodalom“ varázsigére. Így gyakorta éppen lényegét és haladó jellegét mossa el és hamisítja meg.

Már sokkal inkább elvi alapokon nyugszik Kardos Tibor új Janus-képet ígérő, szintén nagyhatású dolgozata (Janus Pannonius bukása. 1935.), de ez — sajnos — nem több, mint egy igen tetszetős, szellemes, de ingatag alapokra épített „szellemtörténeti“ konstrukció.

Hitelesebb, időtállóbb, tömör Janus-képet ad Horváth János a magyar humanizmusról írt könyvében. Megállapításai nagyrészt Huszti monográfiáján alapulnak, de ennek kirívó hibáit legtöbbször biztos kritikai érzéssel kerüli ki. Helyesen jelöli meg Janus helyét a magyar irodalom egészében, élesen emeli ki költészetének újságait: a világiságot, nemzetiséget és egyéniséget. Róla adott képe mégsem hiteles, mert a „tisztá“ irodalomtörténet egyoldalú szempontjait érvényesítette és így az egész problematikát nem mutatja meg.

Teljességről az eddigieknél már azért sem beszélhetünk, mert a Janus-hagyomány sorsával behatóbban eddigelé senki sem foglalkozott. Huszti is vázlatosan, kiértékelés nélkül rajzolta meg s ennek a nagyon fontos kérdésnek tisztázását sorsára bízta. Már könyvének egyik bírálója, Waldapfel Imre számonkéri és sürgeti az íróból és műveiből kiáramló energiák nyomkövetését, mert — mint írja — „Janus Pannonius jelentőségének nem szimptomája, hanem lényege az, hogy kultuszát a magyar humanisták nemzedékről nemzedékre irodalmi hagyományként örökítik tovább“.

Nem kétséges, hogy Waldapfel Imre a Janus-probléma mellékvágányra tolásával túllő a célon. Janus jelentőségének a hagyomány már eleve nem lehet lényege, mert ha ez így volna, akkor valami nincs rendjén az „oeuvre“ körül. Megállapítását úgy módosíthatjuk, hogy jelen esetben *lényegesen* hozzátartozik.

Tanulmányunk centrumában Janus és életműve áll. A hagyomány vizsgálata csak annyiban, amennyiben választ ad arra a kérdésre, mi volt a további funkciója és mi lett belőle az utódok kezén.

2. Csezmicsei János, humanista írói nevén Janus Pannonius, 1434. augusztus 29-én született a délszlavóniai Csezmicén, valószínűleg szlavón származású, kevésbé tehetős köznemesi családból. Apja, akit már nyolcéves korában elvesztett (és költeményeiben meg sem említ), egy 16. század elején Itáliában készült életrajz szerint állítólag ács volt. Anyja, a szintén köznemesi származású Vitéz Borbála, az akkor már felfelívelő pályájú Vitéz János testvérnénje. Janus további sorsa nagybátyjához van kötve.

Vitéz a köznemesi sorból való felemelkedés legkitaposottabb útját választotta a 15. század első felének feudális magyar társadalmában: a papi pályát. Mint zágrábi kanonok járhatott valamelyik (nem lehetetlen, hogy olasz) egyetemen, hol a vezető humanista műveltséget magába szívta. Ő az első magyar humanista. Felemelkedésének, karrierjének alapját ennek az olasz, polgári műveltségnek a birtoklása vetette meg.

Már itt rá kell mutatnunk, hogy a humanista műveltségnek, mely a gazdag olasz polgárság anyagi viszonyait tükrözi, Magyarországon is megvan a maga funkciója. Nem a polgárság körében, mely csak

most erősödik, hanem az államapparátusban. A diplomácia, a külügyi levelezés és érintkezés átvette az itáliai városállamok, főként a firenzei kancelláriában kialakult, finom humanista formáit. Az erről vallott közfelfogást Aeneas Silvius, a német császár kancellárjának Zsófia lengyel anyakirálynőhöz írt leveléből illusztrálhatjuk, melyben a lengyel kancellár egyik diplomáciai levelét taglalja. Barbár stílusa miatt, mely a műveletlenséget lehel, a kancellárt éppoly kevéssé tartja alkalmasnak kötelességei teljesítésére, „mint nyereg viselésére — a disznót”. S nagyon csodálkozik, hogy a királynő, aki biztosan sok gondot fordít a díszes, méltó öltözködésre, leveleit ily dísztelenül bocsátja a világ elé.

A magyar kancelláriában a század negyvenes éveiben keresik, két kézzel fogják az Itáliában végzett, humanista műveltségű embereket. Nagy rájuk a szükség, hisz az ország élet-halálharca a törökkel fokozott diplomáciai és propaganda-tevékenységet követel meg külföld felé. De nemcsak a szükség nagy, hanem a hiány is. Vitéz, Hunyadi János ideológiai tanácsadója és diplomatája, ki éppen ezen szolgálatai jutalmául kapja meg 1445-ben a váradi püspökséget, ezen a hiányon akar segíteni, mikor több magyar ifjút, köztük legelőször unokaöccsét 1447-ben Ferrarába küldi a kor egyik leghíresebb humanista iskolamesteréhez, Guarino da Veronához. Így döntő szerepe volt az új magyar feladatok elvégzésére hivatott, modern műveltségű értelmiségi réteg kialakításában.

Itáliai évek

1. Janus jó helyre került, Guarino iskolája ugyanis afféle diplomata-képző is volt. Pedagógiai célkitűzéseinek tengelyében az eszményi rétor kialakítása állt. Jó latin stilisztákat és egyes szónokokat nevelt, tehát oly gyakorlati erények elsajátítását célozta, melyeknek később, városi vagy királyi szolgálatban, a csillogó, kényes tartalmú diplomáciai levelek és követi feladatok elvégzésekor, orációk megírásánál, politikai propagandairatok szerkesztésénél lehet igazán hasznát venni. Ennek kapcsán első kézből kapta a 15. századi Itália vezető, humanista műveltségét lényegével és sallangjaival együtt.

A humanizmus az olasz polgárság műveltsége, annak anyagi, társadalmi, politikai viszonyait tükrözi. Ez a polgárság, mivel Itália apró városállamokra szakadozva aránylag könnyen legyűrte a feudális urakat, s az akkori világkereskedelmet kezébe kaparintva megindult a gyors polgári fejlődés útján, átvehette a hatalmat, sorsát maga irányította, műveltségét — mely fegyver volt ideológiai harcaiban — maga alakította ki. Ez a műveltség az áru- és pénzgazdálkodásnak megfelelően már világi jellegű, élesen szembefordulva a feudálizmus egyházi műveltségével. E világi tartalom kifejezésére azonban még nem találták meg a megfelelő korabeli formát s ezért fordult az antik római és görög városi lakosság kész formákat adó, s fegyvernek felhasználható kincestárához. Ezt annál könnyebben tehette, hisz a római multat a sajátjának fogadhatta és fogadta el. Kezdeti nagy fejlődésének, majd belső válságainak oka széttagoltságában, a nemzeti egység hiányában jelölhető meg. Ez rányomja bélyegét a humanizmusra is. Haladó annyiban, amennyiben küzd a nemzeti egységért,

küzd a feudálizmus, s annak egyházi ideológiája ellen, másrészt kompromisszumos, amennyiben a nemzeti egység ellen a pillanatnyi érdekekért küzdő patriciusok mellett foglalt állást, azok osztályérdekét szolgálja és propagálja a polgárság többi rétegeivel, de elsősorban a néppel szemben. A nemzeti egység hiányának következménye a humanista irodalom latin nyelve is. Ezt a latin nyelvet és az egész humanista műveltséget az iskola egységesítette és sugározta szét. Kialakította, felújította az időszerű irodalmi műfajokat, kiképezte azt az értelmiséget, amelyik a polgárság vagy a vele szövetséges fejedelem érdekeiért tollal — versben és prózában — a sorompóba lép. Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni — az ellenkezője annyira beivódott a köztudatba! — a humanizmus nem valami langyos, öncélú irodalmiaskodás, hanem minden pillanatban küzdelem, állásfoglalás.

2. Janus Guarinónál érett humanista költővé, s főként az ott töltött inasévek a döntőek. A humanista iskolában ugyanis nagy szerepet játszott a latin verselés, a metrika elsajátítása és gyakorlása. A humanista-tanoncok már fejlettebb fokon az antik írókra függesztett szemmel, azok nagyságának és formai tökéletességének ígézetében szedték metrumba a mestertől kiszabott iskolás témákat. Körülbelül úgy festhetett az, mint egy mai magyar dolgozatírás. Természetes, hogy nem az egyéni érzések és gondolatok költői kifejezésén volt itt hangsúly, stilisztikai szempontok döntöttek, a poétika elfogadott, a klasszikusokból leszűrt szabályainak hibátlan alkalmazását tanították és követelték. A pedagógiai ideál az antik latin költészet formai tökéletessége, eszköze az utánzás. Ez a légkör és ez a gyakorlat megadta az alkalmat arra, hogy az esetleg szunnyadó költői tehetség szikrája lángragyúljon, a kötelességből verseket faricskáló diák költővé váljon. E tehetségesek, ha nem is tudják minden esetben levetkőzni a berögzött iskolás poétikai hagyományok sallangjait, szerencsés pillanatokban, mikor az egyéni vagy közösségi problémák melege felolvasztja az élet elé épített antik kulisszákat — mai szemmel nézve sem rossz, sőt sokszor maradandó verseket írnak. Ez a metamorphosis történt Janus esetében is.

Már gyermek- és kamaszkorának versben megválaszolt problémái sem költöttek, nem légbőlkapottak, hanem az életből, élményanyagából nőttek ki. Ez az élet még szűk mesgységű, az iskola és a konviktus élete. Versei jórészt a diáksínyek, ugratások, rokon- és ellen-szenvek költői lecsapódásai. S mindez a vidám, csapásban felelőtlen, mégis érzékeny kamasz társaság igényének és szellemének legjobban megfelelő, azt egyenértékűen kifejező epigramma-formában jelenik meg. Az epigrammát később gyermeki játéknak minősítette. Játék? Az is. Kész, érett korban eszköz a társadalom ferdeségeinek leleplezésére, az ellenfél megsemmisítésére, gyermekkorban — az előkészület idején — kisebb eredménnyel, kevésbé következetesen — ugyanazt szolgálja.

Az iskola és a konviktus lekicsinyítve, eltolódott arányokban, átéli mindazt, amit a körötte élő felnőttek társadalma. Alkalmazzuk ezt Guarino iskolájára, mely elsősorban az olasz polgárság gyermekeinek volt nevelőintézete. Mért volna a gyerekek világfelfogása más, mint amit a szülők osztályhelyzete meghatároz? Például a közéjük csöppent

Janus, ez a „hegyentúli“ szemükben alig lehet más, mint lenézett „barbár“. El szóban töményen benne van az olasz polgár vélt magasabbrendűségének tudata és osztálygőgje a betolakodó, megtúrt idegennel szemben. Valóban Janusnak több epigrammája tanúskodik arról, hogy olasz társai nem felejtették el ezt tudomására hozni. Kezében az epigrama ekkor védekező s egyben támadó fegyverré válik, s vele harcolja meg harcát az „egyenjogúságért“. Nem hagyja magát, szellemi fölényének tudatában üt vissza:

Megmartál, Grillus. Azt mondtad reám,
medvék tanyája volt az én hazám:
Oly vad vagyok, oly durva a szemedben! —
Medveanya táplált valóban engem:
Magyar anya... De téged ér a vád,
nem medve, ámde farkas volt anyád!

(Geréb László fordítása)

A latinnyelvű disztichonos formában sokkal csipősebb — kíméletlen. A csattanó „lupa“-ja kettősértelmű. Egyrészt farkas jelentésben a Romulust és Remust szoptató anyafarkasra utal ártatlanul. Másrészt utcalányt, szajhát jelent (v. ö.: lupanar).

Szintén jellemző (és nem egyedi jelenség) az őseivel hencegő patríciusgyerek, kinek — úgy látszik — kevés volt a magyar fiú köznemesi származása, ezért akarta kihangsúlyozni a már ősökben adott különbséget kettejük között. Ez is megkapja a magáét:

Hej, sose kérkedjél! Tudjuk mindnyájan igen jól,
honnan eredtél és mily nemesek szüleid.
Asszonyanyád folyton könyökébe törölgeti orrát
s csak ünnepnapokon köpköd a földre apád.

(Geréb László fordítása)

Nemcsak az iskolai élet visszáságaira, hanem az olasz polgári társadalom mélyebben ülő rúgóira is rámutat. Idegen, „barbár“ volt, így élesebben látta a hibákat, mint akik beleszülettek. Ott van a kapitalista társadalom főmozgatója, istene, a pénz, melyért mestere, Guarino is szinte remeg, s — mint a tanítvány kajánul megjegyzi — a hozzá írt üdvözlőverseket soronként átváltaná aranyforintra. De saját magának is volt alkalmja megismerni a pénzgazdálkodás módszereit. Egy alkalommal (megtörtént vele többször is) kifogyott a pénzből, nem maradt más hátra, minthogy zálogba vágja húsz aranyért kedvenc könyveit. Egyik epigrammájában még tréfásan búcsúztatja őket: „Láttok még négy hónap múlva viszontag. Tán Magyarországból megjön a pénz azalatt“. A másikban azonban a játékos, könnyed hang mögött a kizsákmányolt, tehetetlen ember keserősége lappang. Ő az első magyar költő, aki hangot ad ennek az állapotnak, ennek az érzésnek, s akinél először találkozunk a hitel, hitelező, tőke, kamat, stb. műszavakkal:

Lucanust, vele még Ovidot s még Vergiliust is
 Add már vissza Judás, vagy Salamon a neved?
 Még habozol? Hisz e könyveket én neked rég odaadtam,
 Ott van a Janus-név, nézd az adóslevelet.
 Mennyi kamat kell? Azt feleled, fölemészti a tőkét.
 Úgy ki se váltom hát, vesszen a zálog is ott.
 Haj, gazlelkű, ki adna ily árt az árverezésen?
 Újra ki megveszi, mit zálogul ad, — eszelős.

(Hegedűs István fordítása)

Látszólag meglepő (nem így él a köztudatban), hogy a humanista költő mennyire nem a l'art pour l'art művésze, mint egyesek állítják, hanem minden idegszálával a jelenben él. Janus is a jelennek írt a jelenről. A múlttól legfeljebb formát, technikát kölcsönzött, de ezt is céljainak megfelelően (hogy a jelen problémáinak kifejezésére alkalmassá váljon) módosította. Felfogását a jelen és a múlt hierarchiájáról különben maga sem rejti véka alá:

Jó ezer esztendőn át könyveket írtak ezernyi,
 nincs bennük szépség, bár van elég tudomány.
 Mégsem a verseimet, de csak egyre dicséred a régi
 könyveket és csak azért, mert öreg, ósdi papír.
 Annyira tiszteled ős, régenmúlt századok évét,
 annyira tiszteled ős dédnagyapád idejét.
 Nékem azonban az új dolog ad örömet, csak az újság
 ingere, Bertalanom; és nem az ócska penész.
 Ferde az ízlésed, dehogy osztozom én veled abban!
 Mért nem? Előadom azt, bárha nehéz, ha bajos.
 Ennekem ízlik a must, — teneked savanyodva az óbor;
 alma legyen poshadt, mert te csak úgy szereted.
 Drága Polyxénám, szépség, teveled sose háljon;
 mindig csak nagyanyó, vén Hekubákat ölelj.

(Geréb László fordítása)

A jelent még nem nagy összefüggésekben, gyöker-problémáiban látja és ragadja meg. Ehhez túl fiatal. Szeme a körötte léleklző, nyüzsgő apróságokon akad fenn, mindazon, ami közvetlen körülötte történik. Például Guarino egyik fia elcsavarja cselédlányuk fejét, a fölényeskedő, a hazug társai stb. Ezek számára mind olyan alkalmak, illetve figurák, amiket néhány telibe találó, éles és élcés distichonnal megörökít. Jellemzőkészsége, a kicsiben a lényegesen fonákot meglátó szeme, és azt hajszálnyi pontossággal visszaadó stílusa ezt a gyereke-embert kora legjobb humanista költői közé emelik.

Alakjai nem papírfigurák, — élnek. Éppen ezért fölöslegesnek tartjuk vizsgálgatni, hogy verseiben hány ötlet, hány szó, hány mondat Martialisé vagy más antik poétáé. A római epigrammák nagymesteréhez írt versében bátran vallja: „a versírásban vetélytársa lettem“, mégis szeretné — írja — „ha kölcsönadnád nékem lelkedet, hidd el, magamból is hozzáteszek majd“. Számunkra az a fontos, amit a magáéból adott. Az epigrammák java saját szöllejében termett, elveszlik

benne a szomszédéból szüretelt néhány puttonyra való. S nem savanyú óborral, hanem csípős musttal lepi meg az olvasót.

3. A kamasz poétáról adott képünk hézagos, sőt hamis volna, ha erotikus, obszcén epigrammáinak kérdése elől kitérnénk. Ez nincs is szándékunkban. Azonban e nemű epigrammái is csak konkrétan, csak korukba, az olasz városállamok polgári kereteibe helyezve kapják meg igazi érdeküket. S ezek — bármily visszaátnak tűnik fel első pillanatra — a fiatal Janus haladó jellegére utalnak, a régi és az új harcában félreérthetetlenül ez utóbbi mellett foglal állást.

A feudális középkor keresztény etikája — legalább is elvben — gúzsba kötötte az érzéseket. E gúzsbakötés gyakorlatban csak a kizsákmányolt osztályokra volt kötelező. A régi társadalom felszámolásával a régi etika alól is kezd kicsúszni a talaj. A kereskedelem és ipar hatóerejének emelkedésével a városok megnövekednek, a polgárság gazdagodó rétege „önállósul“. Ugyanakkor asszonya, lánya kikerül a háztartás igájából, van szabadideje. Az egyhelyhez nem kötött kereskedői élet, a virágzó egyetemi városokban nyüzsgő diákság, a 15. század első felében az Itáliát felszántó majlandi-háború, — mind-mind olyan tényezők, melyek e téren is jelentős változásokat hoztak.

Az új, polgári társadalom „ábrázoló“, teoretikusai, a humanisták a római irodalom effajta mintáitól is hátorítva, tekintélyét kihasználva programmszerűen megindították a harcot az érzések felszabadításáért. Legjelentősebb köztük Beccadelli, ki hírhedt Hermafroditusával a legnagyobb felszabadító és példamutató hatást gyakorolta százada humanistáira. Műve 1426-ban jelent meg s nagy vihart támasztott. Évtizedeken át dúlt körötte a harc. A hivatalos egyház ellene, a humanisták -- a pápai állammal versengő városokban és fejedelmi udvarokban élők nyíltan és hangosan — mellette törtek lándzsát.

Nagy szerepet játszott e vitában Janus mestere, Guarino is. Ő Beccadellit mint újjászületett Theocritust üdvözölte. Érdemes idézni híres levelének egyik mondatát: „Csak nevetem néhány pedáns kegyeskedő nagyképűsködését, kik nem találnak üdvöt a siralmakon, böjtölésen és miserere-ken kívül; — nem tudják, hogy más az élet és más az irodalom“.

Ez az önellentmondásos nyilatkozat világítja meg igazában a probléma lényegét. A „siralmakon, böjtölésen és miserere-ken“ kívüli „üdv“-re való utalással a 15. század megváltozott erkölcsi felfogásának ad hangot s ezzel nyíltan vállalja Beccadelli felfogását. De ugyanakkor felállítja a már Beccadellitől is hangoztatott s utánuk majdnem minden humanista szájából kibukó tételt: „más az élet és más az irodalom“. — Kárbavész itt minden bizonygatás, fölösleges itt minden cáfolat, hisz e „szállóige“ éppen az élet és irodalom szoros szövetségének, egymásbakapcsolódásának köszönheti létét, illetve az antik irodalomtól való kölesönvételet. Annak köszönheti, hogy ez az irodalom az új életet akarja tükrözni, mely más, mint a régi élet, a sokban még jelen levő középkor élete. A szerzetesszónokok ezért dörögnek ellene szószékeikről, a bázeli zsinat ezért égette meg Beccadellit — jelen nem lévén — in effigie, s ezért kell Guarinónak újabb levelet írnia, melyben a Hermafroditusról hangoztatott kedvező véleményét visszavonja. Nagyok a középkorból visszamaradt erők, a hatalom sokhelyütt még

a kezükben van, ezért kell — mégha ily átlátszó és gyerekes is — a védekezés.

Janus obszcén epigrammáinak nem tulajdoníthatunk Beccadelliéhez mérhető programszerűséget. De ha jobban mögéjük nézünk, egészen más megvilágításba kerülnek, mint eddigi méltatóinak műveiben, hol vagy elvették „sajnálatos eltévelyedések” jelígével, vagy a minden áron való kimagyarázgatás és szerezsenmosdatás közepette színüket veszítették. Mi itt a megközelítő valóság?

Janus csodagyerek volt. Mikor e verseket írta, körülbelül 15—17 éves kamasz. Olvassuk csak tizenhetedik születésnapjára írt epigrammáját, melyben nem minden antik előzmény felhasználása nélkül saját — s magán keresztül minden kamasz — öntudatraébredésének pillanatát rögzíti versbe:

Már a beszédem mély, már lágy pihe nőtte be bőröm,
testem is íme megért és szerelemre hevül.

Már a leány láttán tüzel és megmoccan a szívem
s álmodom úgy, hogy az ágy éjszaka nedvesedik.

Menj haza, nem kellesz, te, ki rám, a gyerekre vigyáztál,
kit mellém a szülő gondja utamra adott.

Már ne gyötörjön a gyám többé, a kamaszszagú mester,
mert ügyeimbe tovább senki se ártsa magát.

Kamasz, a fejlődő, férfivá érő test furcsa, borzongó lázában. S körötte az itáliai város iskolájában nyüzsgő, Guarino konviktusában vele összezárt, hasonló korú és hasonló vágyakkal telített kamaszok, akiknek gondolata, beszédtemája egy-kettőre a nemiség körül forog. S a humanista iskolában forgatott auktorok (pl. Ovidius), a mitológia stb. is szították képzeletüket, mintegy lovat adva alájuk. Kipirult arc al sugdosódnak, két-, sőt egyértelmű megjegyzések, tréfák röpdösnek, s a szajásabbak legtöbbször kitalált szerelmi kalandjaikkal aratják le az olcsó babért, izgatva a kisebbek képzeletét.

A költő olajat öntött a tűzre, de ugyanakkor költői eszközökkel, reálisan adta vissza, örökítette meg a városi, polgári környezetben nevelkedő kamasz lefojtott, majd ki-kirobbanó erotikáját, vágyait, beszédmódját és tárgyát: egész légkörét.

A valóságban is megélte mindazt, amit itt leír? A legsikerültebbeket olvasva — oly megejtőek! — hiszünk neki. Például mikor idősebb társai a bordélyházakba cipelik, s ő — a kis ártatlan — azzal fenyegetőzik, hogy a csábítókat elárulja Guarinónak. Valóban voltak szerelmei? S szüzességét — melyet tréfásan elbúcsúztatott és amelynek védelmében Huszti „a jogosult erkölcsi aggályok ellenére” kisebb apológiát állított össze — valóban elvesztette? Gondolatban, szóban és említett versében — bizonyosan. S adott esetben a vágyakat, ezek lecsapódását a képzeleten keresztül, valóságnak kell elfogadnunk.

Janus a ferrarai kamaszdiák életét élte s azt tükrözte verseiben. Nemcsak „tartalmilag”, hanem stílusban is adekvát kamasz fintorral: fölényesen, frissen, csípős szellemességgel. Még trágárságaiban is megvillan a teli szájjal röhögő és társait röhögtető kamasz „zenialitása”. Például egy bizonyos Orsolya titkos bájainak megörökítéséhez a közép-

korban szentnek tartott Vergilius „isteni“ VI. énekének alvilág-leírásából kölcsönöz színeket.

Hogy mindezt adekvát módon ki tudta fejezni, tehetségének köszönhető. Hogy ki merte és így fejezte ki, abban nagy szerepe van Guarino humanista scolájának, az iskolákban élő goliárd-hagyományoknak, Beccadelli felszabadító hatásának és az antik írók, főként Martialis irodalmi példát, stiláris megoldási lehetőségeket nyújtó támogatásának. Végül pozitív jelentőségét az adja meg, hogy mindezt ki is fejezte. Mert ez szembefordulás a középkor ideológiájával, tagadása a keresztény etikának. És ennek tudatában is volt? Igen. Nagyon jól ismerte Beccadelli esetét s ennek kapcsán mestere palinódiáját. A szerzetesek azóta sem szűntek meg efféle alkotásokra s azok szerzőire szórni az egyház átkait. Versei különben sem álltak meg a konviktus kapujánál, átlépték a küszöböt, szertefutottak Itáliában és megszerezték költőjük számára a hírnevet.

4. Nemcsak a keresztény etikával fordult szembe, hanem a vallással is. Már obszcén epigrammái között akad egy bokornyai, hol csúffá teszi a franciskánus Linus Ferencet (a franciskánusok voltak a humanizmus legádázabb ellenségei!), s vele kapcsolatban a gyónást, az imádságot és a böjtöt is kifigurázza. De ezekben még nem jut el a végső, az egyház tanaival gyökerében szakító *konklúzió* nyílt kimondásáig. Az alkalmat erre az 1450. jubileumi szentévet adta meg.

V. Miklós pápa, hogy a leromlott és anyagilag zilált pápaság kincstárát és megtépzott erkölcsi tekintélyét helyreállítsa, az olaszországi zavargások és a hol itt, hol ott felcsapó pestisek ellenére 1449 folyamán meghirdette a szentévet. A pápa építhetett az újra felbuzgó valóságosságra, melynek okai az itáliai, a huszita, a török háborúk, a nyomukban járó s a pénzgazdálkodással amúgy is fellépő válságok, a nyomasztó gazdasági és társadalmi helyzet és az egész országrészeket végigpusztító pestisek. Az ember védtelenül, kiszolgáltatva érezte magát emez „elemi“ erőkkel szemben. S a szemek a kilátástalannak látszó, bizonytalan földi életről a túlvilágra szegeződtek; ott vélték megtalálni azt a biztos bázist, ahol majd minden baj, szerencsétlenség, igazságtalanság elmúlik, minden jóra fordul.

A szentévek fővonzóereje, hogy a Rómába zarándokló keresztény bizonyos feltételekkel elnyerheti a teljes bűcsút. Ez azt jelenti, hogy a hívőnek, ha nem halálos bűn állapotában hal meg, az eddig elkövetett vétkeiért a tisztítóhelyen kitöltendő büntetést majd a túlvilágon elengedik. A teljes bűcsű feltételei: a rómaiaknak egy hónapon, az itáliaiaknak tizennégy, a külföldi zarándokoknak pedig nyolc napon át kell a négy római főbazilikát felkeresniök, bizonyos pénzajándékot kell adniök, valamint meggyónniök.

A felhívás Európaszerre nagy visszhangra talált. Az ünnepélyes megnyitás 1449 karácsonyán történt, s ettől kezdve száz- és százezrek hagyták el otthonuk, hogy Rómába jussanak. Új népvándorlás! — ujjong a hívő olasz krónikás. Új népvándorlás, — jegyzi meg nem minden kajánság nélkül a humanista szemtanú. Még Rómát is váratlanul érte ez az áradat. A pápa kénytelen volt a bűcsű elnyerésének idejét háromnapos római tartózkodásra szűkíteni.

Az országutakon özönlő zarándokokkal a pénz is tódult Rómába, hogy a város polgárait és a pápát gazdagítsa. Az egykorú római kró-

nikás szerint a polgárság négy rétege gazdagodott meg hallatlanul: a pénzváltók, a patikusok, a Veronikakendő-árosok és végül — de nem utolsó sorban — a korcsmárosok. Pedig szép számmal voltak. Hogy pontosak legyünk, 1220 cégéres korcsmát tartottak számon; s még volt egy csomó cégér nélkül. A pápai kincstár sem panaszkodhatott. Vespasiano da Bisticci feljegyzése szerint a befolyt pénzekből V. Miklós csupán a firenzei Medici-bankházban százezer aranyforintot helyezett el kamatra. Hozzávéve azt a rengeteg arany és ezüst ajándéktárgyat, kegyszert, melyet a búcsúsok felajánlottak, nem túlozunk, ha azt állítjuk, míg Róma gazdagodott, addig Európa országai nagyot szegényedtek, pénzsűke állott elő.

Magyarországban nem hagyták ennyiben a dolgot. Hunyadi János gubernátor és Vitéz János (Janus nagybátyja) a török veszélyre hivatkozva elérte, hogy a magyaroknak az általános bünbocsánatért nem kellett Rómába zárandokolniuk, elég, ha a váradi, vagy a fehérvári egyházak egyikét három napon át meglátogatják, s ott a római utazás költségeinek felét lefizetik. Az összegyűlt pénzt a török elleni támadás céljaira fordíthatják. Még így is sok magyar fordult meg Rómában.

Janus ezért sem nézhette jó szemmel a búcsújárást. Csupondárossan kiáltja oda a zárandokszeregek: „Mért töritek magatok, ti, olaszoknak fizetni a vámot? Hát hona szent földjén senki sem üdvözül-e?” Gyökerében fogja meg a problémát s mondanivalóját hat, maró gúnnyal átitatott epigrammába sűriti. Apró, gyilkos remekművek. Például az egyiknek az intonációja egészen himnikus, mintegy a búcsúsok világnézetét fejezi ki: 1450 éve, hogy az örök Atya szent Fia a Szűztől megszületett... Már az ájtatosságot mímelő sorokban is megbúvik egy másik értelem, a búcsúsokat tizedelő pestisre is „utal“:

Most közelebb van az üdv, följutnod könnyű a mennybe
A hitvány földről, tárva mi nagy kapu van.

A Tajo és a Don közti területről siet a nép Rómába, alig fér el az országúton. S most jön a csattanó, a költő állásfoglalása, melyet egy szójátékkal méginkább kiélez:

Vak hite által e nép üdvöt nyer-e, nem tudom én azt.
Am bizton tudom azt, hogy nyer a pápa vele.

Az epigramma-füzérből hogy is maradhatnának ki a római korcsmárosok, kik szintén sokat „nyertek“. Három epigrammával tiszteleg kiválóságuk előtt, hisz ha még egy évig tart a szentév, valamennyiből Medici lesz. Egyetlen álma — jegyzi meg sandán — a korcsmárosság. Egyben figyelmezteti is őket: most van a szent idő, használják ki az alkalmat, mert messze még a következő jubileum.

Az még hagyján, hogy a tömeget „vak hite“ Rómába hajtja, a pápának és a korcsmárosoknak hordva a pénzét. Mikor a nagybőjt közepe táján, a búcsújárás láz forrponjtján egy humanista, a testi-lelki jóbarát Galeotto Marzio is zárandokbotot fogott, — betelt a pohár. Hogy tehet ilyet egy Guarino-tanítvány, mikor csak a minapában támadta a híres, ferences Giovanni da Prato Ferrarában tartott nagybőjti beszédében a haladó eszméket és Guarinót. Valamennyi antik

szerzőt (s valószínűleg a humanistákat is) a pokol tüzére küldte, köztük — nem célzatosság nélkül — azt a Terentiust is, akiről a mester éppen akkor tartott előadást. Janusban forr a düh, most nem csipkelődik, nem szellemeskedik, — nyiltan színt vall:

Költő létedre, ó, miért, miért
hogy cserbenhagytad Parnassusnak ormát
és felszerelve bottal és iszákkal
zarándokolsz Rómába, Marzióm?
Külföldiek hiszékeny csőcseléke,
az agyrémektől rettegő tömeg,
az álszent had csak hadd csinálja ezt.
Te valljad azt, mit vallott hajdanán
Protagoras, a bölcseszű tudós,
Theodorus, ki nem hitt istenekben,
s az élvezetnek atyja, Epicur,
aki azt tanítja: legfőbb rossz a kín.
De hogyha tán alázat szállt szivedbe,
s lecsüngő fejjel vonz a búcsújárás,
mindazt hiszed, mit prédikál naponta
s magas szószékéről alárikácsol
Albert páter s a szószátyár Roberto,
vénesszonyoknak könnyeit vadászva:
hát akkor mondj búcsút a Múza-hadnak,
törd össze lantodat; Phoebus dalát
bízd Vulkánnak kovácspörölyszavára!
Mert hívő ember költő nem lehet!

(Geréb László fordítása)

Kemény beszéd ez! Tréfának nyoma sincs benne, annyira átfüti a meggyőződés. Két világfelfogást állít szembe. Egyik oldalon áll a „hiszékeny (s ezen van a hangsúly!) csőcselék“, az „álszent had“, az „agyrémektől rettegő tömeg“, vagyis a továbbélő, hívő középkor. Vezetőik, ideológusaik Albert páter és a szószátyár Roberto. Nem költött nevek, nem kitalált alakok, mindketten az itáliai vallásos reakció hangadó vezetőemberei, a humanizmussal és a humanistákkal ellenségesen szembenálló franciskánusok. Éppen ez az Alberto Berdini da Sarziano (1385—1450. VIII. 15.), aki most Rómában prédikál, csikarta ki 1435-ben Guardinóból a Beccadellit megtagadó levelet. „Rex praedicatorum“nak hívták, s volt rá eset, hogy 60 000 ember hallgatta. Roberto Garacciolo da Lecce (1425—1495), „maximum lumen ordinis“, Itália egyik leghíresebb népszónoka. Predikációi nyomtatásban csak a 15. század folyamán 76 kiadást értek meg, s méltó termékei a „középkorvég“ vallásos ponyvájának. Olvasva elég színtelenek. Hallgatóságát ripacszkodó előadásával űrjítette meg. Nevezeteseik és jellemzőik 1448-ban Perugiában tartott nagyböjti beszédei. Ezek híresítették el. Ekkor, a nagy pestis idején, 15 000 ember gyűlt össze a templom előtti téren. Beszéde elején kinyílt a templom ajtaja, s jött Krisztus (egy odavaló szabómester), tövissel koszorúzva, véresen, vállán keresztel, a kísérők ütötték-verték, majd találkozott a síró Máriával... Roberto meg beszélt. A nép sírt, jajongott. Az igazi haddelhadd csak akkor kezdő-

dött, mikor beszéd közben lejött a szószékről, a szabómester-Krisztustól a keresztet átvette s maga vitte azt tovább. Négy álló órán át játszott így a pestis veszélyétől vacogó emberek idegein. Ott volt mindenütt, ahol a tömegeket kellett a pápaság intenciói szerint megmozgatni, például 1450-ben Rómában is. V. Miklós személyesen bízta meg, hogy a nagybőjt minden napján helyette predikáljon.

A másik oldalon az új korszak „felvilágosult“ emberének megtestesítője, a humanista áll. Példaképe, felfogása helyességének igazolója — a keresztény skolasztikussal szemben — az antik filozófus, „ki nem hitt istenekben“. Erkölcsi zsinórmértékét sem a keresztény etika szabja meg, hanem az „Epikur, ki azt tanítja: legfőbb rossz a kín“; szöges ellentétben a keresztény siralomvölgy-konceptióval, mely szerint földi szenvedéseinkkel érdemeljük ki a túlvilági örök boldogságot. Világnézete immanens tagadása a kereszténységnek. S a humanistának, ha az akar maradni, következetesen ezt kell vallania. Ezért csattan, mint az ostor, az egész vers értelmét félreérthetetlenül summázó befejező sor: „Mert hívó ember költő (azaz humanista) nem lehet!“

E vers egyúttal önvallomás is, híven tükrözi Janus világnézetét, melyből a kompromisszumnak még az árnyéka is hiányzik. Már 16 éves korában eljutott a humanizmus lényegének teljes átértéséig, sőt — átéléséig. Ezt kevés humanistáról mondhatjuk el!

Az olvasottak után talán nem szükséges bizonygatni, hogy e versek írója nem lehet oly értelemben „az ókori görög és latin kultúra letéteményese“, mintha ebből elefántesonttornyot épített volna maga köré, hogy oda az élet hullámverése elől visszahúzódva, meddő, sápatag antik utáztatokkal játszadozzék. Versei javát olvasva az élet és irodalom „kettősségének“ legendája köddé foszlik. Mögöttük és bennük az élet lüktet: a 15. századközépi Itália, az olasz város és iskola élete. Ez elé tartott antik keretű, mesterien csiszolt bronztükröt a „barbár csodagyerek“. Nem az antik keret, nem is a tükör a lényeges, hanem a kép, amit az visszaver.

5. Janus már az ötvenes évek legelején jónevű költő s mint Hunyadi János nagyhatalmú kancellárjának szép jövő előtt álló unokaöccse, a ferrarai, majd páduai és velencei nemesi patrícius-köröknél tárt kapukra talált. Ezek a nemesi patríciusok képviselték a polgárság vezetőrétegét. Minden hatalmat magukhoz kaparintottak s elnyomták, kizsákmányolták nemcsak az alsóbb osztályokat, hanem magát a polgárságot is. De másrészt ők képviselték városállamukát kifelé, s így például a törökkel harcoló Magyarország vezetői is velük álltak kapcsolatban, őket akarták megnyerni érdekeiknek. Janus — úgy látszik — kapocs volt ezek és a hazaiak között. Mind a barátkozások, mind a költemények aligha lehettek a hazaiak, főként Vitéz János intenciói ellenére, hisz nagyjából azon a vonalon futottak, melyet a magyar külpolitika az itáliai városállamokkal és fejedelmekkel követett. Pártfogói közül például a velencei patrícius Jacobus Antonius Marcellus Hunyadi Jánossal állt összeköttetésben, annak nagyobb politikai szolgálatakat tehetett, mert — éppen Janus panegyricusából tudjuk — a magyar gubernátortól fényes ajándékokat kapott. Ezek a barátok fel is használták tollát egyéni és politikai céljaik propagandájára. Erre a legbeváltabb költői műfajnak bizonyult a panegyricus.

A panegyricus-műfajt ugyanaz a szükséglet támasztotta fel antik sírjából, mint a humanista történetírást, melynek az egyik sajátos költői megjelenési formája. Az olasz városok egymás elleni harcában fegyver volt a történelemírás is. Egy-egy városállam vezetőosztálya a „külföldnek“ szánt, ezért latin nyelven, mutató humanista stílusban megírt várostörténetében saját érdekeit, hatalmi törekvéseit, jelen politikájának igazolását — a multba is visszavetítve — érvényesítette, hogy a közvéleményt ezzel is irányítsa. Ugyanezt a célt szolgálták költői eszközökkel a panegyricusok, bár ezek nem annyira a vezetőosztály, mint inkább egy-egy személy propagandáját célozták.

E műfaj újraéledésének, másodvirágzásának társadalmi feltételei a 15. század közepének Itáliájában adva vannak. Van némi hasonlóság első virágzásának ideje: a római rabszolgatársadalom hanyatlásának századai és a 15. század első felének olasz polgári társadalmának között, melyen a belső válság tünetei mutatkoznak. Az előző két század az olasz, főként a velencei világkereskedelem kialakulásának, s ezzel együtt a polgárság felemelkedésének századai voltak. A 14. század végén azonban fenyegető rémként megjelenik Európa határán a török s a keleti kereskedelmi gócpontokat fenyegeti. Az olasz tőke érzi a veszélyt, a tengerről, a távolkeletről menekül vissza Európába. Most egyszerre problémává válik Itália apró városállamokra tagozottsága. „A vizen álló“ Velence a terra ferma-ból akar minél nagyobbat harapni, hogy ott földbe, bányába stb. fektesse a Keleten veszélyeztetett, hatalmas tőkefeleslegét. Ezzel a hátsó céllal indul meg 1426-ban az új n. majlandi háború, mely több mint harminc évre lángbaborította Itáliát, meddön emésztette a felhalmozott tőkét, anyagi válságot, sorozatos bankbukásokat idézett elő. A háború régi embereket buktatott le, újakat: bankárokat, zsoldosvezéreket és kalandorokat emelt fel, hatalmi eltolódásokat hozott létre, de lényegében semmit sem oldott meg. Hacsak azt nem mondjuk eredménynek, hogy az elnyomott osztályok mégjobban elszegényedtek.

A harcban az irodalom, a költészet is intenzíven belekapcsolódott, propagandaeszközzé vált. Az írók pillanatnyi, kétes hatalmi és klikk-érdekek szolgálatába szegődnek, fizetett propagandisták lesznek s ezüstté bűvölnek — mint Kosztolányi holdja — minden pocsolyát. Tollukon jelentéktelen emberek félistenekké nőnek, fejedelmek, bankárok, gazdag patríciusok sarujának szíját egy Nagy Sándor vagy Julius Caesar alig méltó megoldani. Mindez — mint Janus más vonatkozásban megjegyzi — „a hazug költőknek léha beszéde, Kiknek az éhség volt Calliopéja csupán“.

Janus panegyricusai általában sokkal jobbak (hisz nagy költő írta), mint az itáliai versfaragók hasonnemű versezetei, de mint a kátyuba jutott vezetőosztály átlagos életformájának és elferdült ízlésének kifejezői, reménytelenül korukhoz kötöttek s abszolút mércével mérve — rosszak. Mögöttük is érezni az élet lüktetését, de ezekből többnyire hiányzik annak melege. Míg epigrammáinak és kisebb verseinek java bátran a haladás irányába mutat, addig ezek felfedik a humanizmus másik arculatát, példázzák kompromisszumos oldalát.

A mondottak ellenére, sőt azok megvilágítására, tanulságos bemutatni, kissé elemezni egyik legjelentősebb panegyricusát, a Jacobus Antonius Marcellusról írottat.

Az egészében kompromisszumos alkotásnak vannak pozitív, fontos elvi kérdésekre feleletet adó kérdései. Hogyan viszonyul a humanizmus és a humanista a jelenhez és a multhoz? (A mult ebben az összefüggésben egyértelműen az antik ókort jelenti. A megvetett, „sötét“ középkort e megtiszteltetés egy humanista részéről nem érheti.) A palma a jelené:

Itten az új születik meg, és újul amottan a régi,
Úgyhogy előtted a Sándor, a Caesar aranykora támad.
Fénye, virága a ti korotoknak versenyez azzal;
Mert a műveltség úgy sarkadja, ragadja az elmét.
Nézd a sok új remeket, miket általam alkot e korszak:
Itt e hajókat, amott meg nézd a sok hadi gépet ...

(Hegedűs István fordítása)

Köztük legbüszkébb az ágyúra, „amit nem is ismert, S ha menny dörögött, félt, rettege régen az őskor“. A technika fejlődésében látja kora legnagyobb előrehaladását. Egyhelyütt fel is kiált: „Az ember lelke hova nem tört! Leigázza az ész a világot!“

A költő hivatása: „A jelent ékesszavú ajkad cserbe ne hagyja!“ Hálátlanság a mult túlbecsülése s a jelen lekicsinylése, nem kell irigyelni az élőkötől a babért s a példát a messzi jövőtől.

S hagyd a letűnt korokat, minek ébresszük fel a holtat,
Régi idők emlékeiről ne beszéljen az ének,
Nappal gyújt lámpát, aki folyton a multat idézi.

(Berczeli A. Károly fordítása)

Janus mindkét lábával korának talaján áll, melyet nagyra becsül, s tisztán látja, hogy itt új született, s ez az új a „szorgos polgárságnak“ a munkája nyomán támadt. A régi is „megújult“, de ez nem „Wiederbelebung des klassischen Altertums“, nem öncélú feltámadás, a régiből megújult mindaz, amire a polgárságnak szüksége volt, hogy az előtte járt „civis romanus“ szellemi fegyvertárából saját ideológiai harcaihoz fegyvert kölesönözzön.

Tisztán látja, hogy szemben „Saturnus renyhe korával“, a Középkorral, itt új született, de az érdemet, a babért a polgárság kis hányadának, a vezető nemesi patricius-rétegnek adja, észre sem véve (pedig ábrázolja, csakhogy a hibát érénynek tünteti fel), hogy ez a réteg már nem is annyira szorgos, hisz apáitól összegyűjtött vagyonát éli fel, miután otthagya a kereskedelmet és az állami apparátusban helyezkedett el.

Erre legtipikusabb példa éppen művének „hőse“, Marcellus, ki a panegyricus irattatásakor a Velence fennhatósága alá tartozó Padua podestája volt. Valószínűleg azért kellett a paduai egyetemen jogot hallgató magyar diák költői szolgálatait igénybe vennie, hogy a multját éktelenítő sötét foltot valamiképpen elkendőzze. A második majlandi hábrúban ugyanis a velencei zsoldosereg proveditora, afféle hadseregszállító és politikai megbízott volt, árulás gyanúja miatt azonban kegyvesztett lett és börtönbe került, honnét nehezen szabadult ki.

Janus igazságot is szolgáltat neki. A bölcsőtől elkíséri a majlandi háború végéig. A keretet a való (ha nem is mindig Marcellusszal megtörtént) tények elmondásával tölti ki. Az antik műfaji sablonok csak akkor teljenek túl, ha egy-egy ilyen ténycsoport elmondása után hőse javára azt „kiértékeli“. Ez ellentmondásossá, sőt komikussá válik, mikor az események aránylag valós, történeti alapokra épített és elegánsan megverselt előadása után, — melyből az tűnik ki, hogy például Marcellus bizony csak élelmet szállított — a konklúzióban lendületesen, antik párhuzamokkal nem fukarkodva, döntő fővezéri szerepét és győzelmeit méltatja, minden eredményt és hőstettet számlájára ír. Igazságtalan, ellenségei (megkapják a magukét!) okozta lebukása — Janus szerint — a velenceiek vereségeinek sorát is megnyitotta...

Velencei patríciusról és velencei háborúról lévén szó, Szent Márk városa is megkapja a tekintélyét, jelentőségét megillető dícséretet és elismerést. Sőt ezen túl! A vezető nemes patríciusok osztályérdekében az akkori status quo-t ezerévesnek, a legtökéletesebbnek, a város hatalma zálogának hirdeti, s állást foglal az apró itáliai államokban mindinkább fellépő „kényuralom“-mal szemben, melytől a velencei Tizek állandóan rettegtek, ezért nyirbálták egyre a doge jogkörét. Velencében — éneklí Janus — :

Nem vetik a nemesek sanyarú rabságra a népet
 És lázongva a nép se szegődik a kényuralomhoz,
 Mert eszesen kitalált szép szóra hajol meg örökké
 És a szelíd hatalomnak igáját hordja szerényen.
 Így ezer éve, hogy a szeplőtlen, tiszta szabadság
 Kényuralomnak meg nem adá soha szüzi erényét.
 Éppen ezért hajtá mindazt az uralma alá, mi
 Kréta s az Alpok, a haemoni Hebrus s a Garda között van.
 Éppen ezért a Vörös-tengerhez is elhatol, eljut
 És ami kincs, ami drága fűszer van, közli világgá.

(Hegedűs István fordítása)

„A szeplőtlen, tiszta szabadság“ alapját is eszményként ünnepli:

Kormányoz csak is egy, de a főhatalom nem ez eggyé.
 Itt a nemesnek van közösen joga ülni tanácsot
 És oly polcra sosem jut a népnek sepreje alja,
 Hogy a curuli zsöllyét ülvén szennyezze be mocska.

(Hegedűs István fordítása)

A velencei nemesi patrícius-felfogás népellenessége visszhangzik ezekben a sorokban, de aligha lehetett idegen Janus magyar-nemesi mentalitásától. Különbözik úgy tűnik fel, hogy panegyricusának témájával nincs mélyebb érzelmi közössége. Állást foglal ugyan hőse javára, de ez az állásfoglalás külsőséges, nem belső meggyőződés táplálta. S éppen azokat a részeket érezzük hamisnak, mondvacsinálnak, ahol ez megnyilatkozik. Az antik kulisszák sápadtan, üresen ásítanak, nincs funkciójuk, kilógnak a műből, mint kopott játékhuzárból a kóc. Ha meg elhagyjuk őket, visszamarad egy jól megverselt, száraz krónika.

6. A humanizmus kompromisszumos arculatát tökröző versezettek sivatagából oázisként emelkedik ki a Guarino-panegyricus. Ért-

hető is, mert ebben nem az olasz napipolitika kátyúba süllyedt szeke-
rét tolja több-kevesebb meggyőződéssel, hanem központi, nagy szemé-
lyes élményéről, a humanizmusról vallhat.

A műfajon belül is elűt az előző fejezetben tárgyaltaktól, a
művészetrajzok közé tartozik, amelyek sorát Boccaccio nyitotta meg
Dante-életrajzával. Mesterének akar időtálló emléket állítani a háts
tanítvány, Guarinónak, aki a kis „barbárt“ kézenfogta, új világba
vezette, „föltárta a Helikont“. Guarino és humanizmus — Janus sze-
mében — egy. Benne testesült meg. Ezért Guarino dicsérete egyben
a humanizmus dicsérete is.

Már kilábolt a kamaszkorból, a ferrarai évek mögötte, Paduában
jogot hallgat, s most a felnőtt férfi komolyságával vet számadást,
készíti el a világnézetét kiformaló, termékeny esztendeinek mérlegét.
Most nem epigrammákba széttörve, játékosan, kamasz vigyorral közli
élményeit, — összegeze: az Itáliában szerzett benyomások, ismeretek,
élmények szélesebb kontúrjait rajzolja meg, mélyebb értelmét fejti ki.
Az „új világ“ szellemi horizontját adja. Így műve nem csupán Gua-
rino dicsérete, nemcsak a ferrarai diákévek summázása, hanem az
ötvenes évek felsőítálai humanizmusának művészi, eléggé tökéletesnek
mondható összefoglalása. Nemcsak tartalmilag, hanem formailag is!
Az egész antik kelléktár (reminiscenciák, mitológia stb.) ez esetben
nem felesleges töltelék, maga is kissé tartalom, mert korhűen jellemez,
s oly szervesen hozzátartozik, mint az ember húsához a bőr.

„Új kor hajnala virrad!“ — még az alvilágban is tudják s örömmel
ujjongják a két nemzet — a görög és a latin — nagy szellemei. „Új
kor hajnala virrad, mert hisz a régi világ tudománya fölélede ismét.“
Az antik görög és latin város tudománya, ideológiája, mely részben
választ tud adni a polgárság problémáira, másrészt fegyvert ad
kezébe a reakcióval vívott ideológiai harcban. A polgárság ideológusa,
a humanista ezért megy vissza az ősökhez:

Ámde te azt a tudást, mit az ősök bírtanak egykor,
Visszaadod s felidézed örök feledésnek öléből.
Mertha a földre tiport tudományt te ma föl nem emelnéd,
Hasztalanul hullt volna az ősök sok veritéke.

(Hegedűs István fordítása)

Ki tiporta földre a tudományt? A válasz leleplezi az ellenséget, az
„új világ“-ba is vadhúsként belenövő, ezeréves „sötét“ középkort,
mely a tudományt a Theológia vakai szolgálojává kárhoztatta.
Fölötte már húzzák a lélekharangot, „ezer évi homály tova lebben,
— S annyi író rejtett értelme kipattan a fényre.“ A harc azonban
nehéz:

Vajmi nehéz munkába került letörölni a földön
Azt a homályt, mely a durva szivekre, agyakra borult rá.

A középkor — Janus szerint — az elvadultság kora volt, s az embert
az új műveltség emelte ki ebből a sorból: „... vadállati éltet élni eltil-
tottad az embert s szívben, beszédben válnia emberré tanítottad“.

Osztálykülönbség nélkül minden embert? Azt írja ugyan, hogy
Guarinóhoz tanulni „eljön a kalmár asztala mellől, harcfi letesz dár-
dát s a durva paraszt otthagyja ekéjét“, mégsem tagadja a humaniz-

mus osztályjellegét. „Élced sosem paraszt, megérezni rajta a várost“ — mondja Guarinóról. A latinnyelvű eredetiből — *nec rus sapiunt tua diata, sed urbem* — élesebben kiugrik az ellentétezés a feudális multat még őrző, elmaradt vidék és az újat, a magasabbrendű képviselő város között. Városi, polgári ez a humanizmus, mégpedig a vagyonos polgárság és a vele szövetséges fejedelem anyagi viszonyait tükrözi, hisz célja: „a műveltség áldását feltárva *finommá tenni az életet*“. Terminológiája is polgári, az árugazdálkodásé. Például az a hajó, mely a Görögországban tanult Guarinót Itáliába hozta, nem idegen fényűzési cikkeket hoz, „jobb, becsebb az az áru s az érték, mit szállít e hajó“, mert rajta a mult terhe, a görög és a latin szellem kincsei vannak. A műveltség is áru, amelynek értéke, ára van. A ferrarai iskolából „Annyit visz haza bárki, amennyit szelleme megbír; S oly csekély árért, mennyit lefizethet akárki.“ Ennek a finom, keresett portékának volt Guarino egyik leghíresebb — ha nem is oly olcsó — nagykereskedője.

A panegyricus részletesen tárgyalja Guarino életét, munkásságát, jelentőségét, iskoláját, ennek belső életét, a tananyagot, ennek módszeres feldolgozását, elveit, az onnét kikerült tanítványokat, stb., s mindez eszményítve, de reálisan, étellel tele jelenik meg a hexameterek tevalejtő hullámainak taraján. A híres tanítványok között önmagáról sem feledkezik meg:

Engem is hozzád hozza egy kegyes isteni végzés
Zsenge koromban azon tájáról Pannoniának,
Hol a Dunába nevét s a vizét elveszteni készül
És szelíden szeli át a kövér szántókat a Dráva.

Az olasz polgári műveltségen nevelkedett magyar költő, aki megírta az itáliai humanizmus apotheozisát, nem az olasz humanista körben látja és jelöli ki a maga helyét, jövődő költői hivatását, hanem hazája felé fordul:

Én viszem majd legelőbb a Dunához el innen a Pótól
Mnemosyne lányit teneked, szent, lantos Apollo.

Otthon nincsenek nagy városok, nincs fejlett, öntudatos magyar polgárság, amely számára a humanizmus ideológiai bázist jelentene, de van királyi udvar, van udvari kancellária, mely igényli az új, élenjáró műveltséget, s ennek ott komoly funkciója van. S a humanista poézisnek is megvan a létjogosultsága: kora színvonalán adjon költői választ a magyar problémákra, a magyarság élethalál-harca a törökkel énekesre vár, oly hősokeket énekeljen meg, akik példát adnak a XV. századi jelennek és a messzi jövőnek. Janus ezt a feladatát tisztán látta:

Eljön még az idő, mikor érett férfi koromban
Bátran a harci mezőt zengem s a csaták zivatarját,
Nagy Hunyadit, hogy a vad törökök közt szerte miként dúlt
És mély árkokat is hullákkal tölte színültig,
Tudja a Hebrus is ezt, már vérszínt ölte magára,
S a macedon fensik, csontoktól messzefehérlő,
És Rhodope havasán áttört út vérnyoma tudja.

BALOGH V. LÁSZLÓ:

A SZÉKELY NÉPBALLADÁK KÉRDÉSÉHEZ

A székely népballadák első összegyűjtése és megjelentetése *Vadrózsák* (1863) címen köztudomásúlag *Kriza János* érdeme. A *Vadrózsák* megjelenése okozta korabeli lelkes elismerést annakidején hamarosan megzavarta *Grozescu Juliánnak* a *Fővárosi Lapokban* (1863., 114. sz.) *Egy pár székely Vadrózsáról* címen megjelent cikke. Ebben *Grozescu* román eredeti után készült utánzatoknak minősítette a *Kriza* és gyűjtői által közölt székely népballadákat. Szerinte a *Köműves Kelemenné* a *V. Alexandri* által közölt *Curtea din Argeş* vagy *Manole* mester nevet viselő román népballada, a *Molnár Anna* forrása pedig *Mariencescu*² népköltési gyűjteményében található. A *Molnár Anna* forrásául szolgáló balladát cikke bizonyosságául *Grozescu* magyar fordításban is közölte. *Grozescu* cikke nagy port kavart fel, s az egyre jobban elmérgesedett vitát *Arany János* nevezte el „*Vadrózsapörnek*“. Ezt a vitát azóta a nemzeti szűkkeblűség, kizárólagosság — különböző árnyalattal — reakciós „tudományos“ vita formájában folytatta s újította meg nyolc évtizeden keresztül. A „*vadrózsaperek*“ sorozata egészen napjainkig elhúzódott, s tudománytalan volta mellett hozzájárult a román és magyar (s ugyanakkor szláv és magyar) kulturális vetélkedés reakciós mezében folyó párviadal folytán a dunamedencei népek közti viszálykodás, gyűlölködés, sovinizmus intellektuális szításához s felfokozásához.

Újabban ugyan a székely népballadák eredetiségének romantikus értelmezésű vitáját mind etnológiai, mind történeti szempontból *Ortutay Gyula*³ alapján véve elhibázottnak minősítette, mind *Grozescuék* vádja, mind *Krizáék* védekezése tekintetében. A magyarságtudományi törekvések vonalán azonban újabb elkődösítések s a „*vadrózsaperek*“ újabb változatai jelentkeztek (pl. *Solymossy Sándor* felfogásában is). Ezeknek a magyarságtudományi törekvéseknek alapvető és általános elvi bírálatát ugyan *Gádl Gábor*⁴ már 1935-ben elvégezte a marxista tudományosság szempontjából, de a román-magyar politikai és tudományos élet fasizmus felé való haladása a vitát a

¹ *Vasile Alexandri*: Balade. I. Iasi, 1853.

² *Atanasiu Mariencescu*: Poezia populară. Balade. 116—124. l.

³ *V. ö. Ortutay Gyula*: Székely népballadák. Budapest, 1935. Bevezető tanulmány, 16 s k. l.

⁴ *Gádl Gábor*: A magyarságtudományi törekvések bírálatához. *Korunk*, 1935. 11. sz. 846—854. l.

sovinizmus különböző fegyvereivel mégis folytatta. A felszabadulás óta ez a probléma újabb megvitatás és végleges tisztázás végett még nem került szőnyegre. Ez a tanulmány a székely népballadák keletkezésének és „eredetiségének“ kérdését kísérelve megvilágítani, szerény kezdeményezés gyanánt épp ezt a célt kívánja szolgálni.

A székely népballadák keletkezésére és eredetiségére vonatkozó vitakérdés megoldását alapjában a székely népballadák keletkezési, kivirágzási kérdésével kell kezdenünk, mert ennek megvilágítása az „eredetiség“ problémáját is magában foglalja.

A 16—17—18. századra esik a magyar-székely népköltészet legértékesebb ágának, a népballadaköltésnek a teljes kibontakozása és leggazdagabb termése. Népballadáink összövegei (arché-típus) közül néhány valószínűleg még régebbre nyúlik vissza, de a hitelesen kimutatható népballadai formák a 16. század óta kristályosodtak ki művészi teljességükben.

Kimutathatóan⁵ 16—17. századbéliek a közismertebb székely népballadák közül az általános (nemzetközi) mesetárgyúak sorában: *Kádár Kata, Kőműves Kelemenné, Fehér László, Gyere haza, édesanyám* (= *A rossz feleség*), *Görög Ilona*; — a törökvilágbeliek közül pedig *A fogoly katona, A három árva, Nagy Törökországban, Szilágyi és Hagymási, Fogarasi István, Júlia szép leány, Barcsai, Homlódi Zsuzsánna, Bethlen Anna*. A 18. századból való a *Nagy hegyi tolvaj, Bíró Szép Anna, Bíró Máté, Dancsuj Dávid*.

Népballadáink jellegzetességeit a szemfüles filológusok, szövegforráskutatók motívum-kutatásokból, tárgytörténeti eredményekből próbálták meghatározni. Az egyéni szerzők, műköltési források után kutatók nép-, közösségellenes, individualista és arisztokratikus álláspontja⁶ azonban menten összeomlik, ha arra a nyilvánvaló tényre utalunk, hogy a szláv, román, székely, magyar, bretagnei, skót, stb. népballadákat — bármily forrásúak is legyenek azok — az írástalan, szájhagyományozó népkultúra erős belső egysége, a stílus, az elmondás alapvető azonossága kapcsolja össze. Mindez pedig az elnyomott néposztály *nemzetközileg azonos* gazdasági, társadalmi helyzetének a következménye. Népballadáink bármily forrásból táplálkozzanak is — a konkrét társadalmi körülmények figyelembevételével —, ebből az alapjában *azonos* osztályhelyzetből kifolyólag nyilvánvaló azonossággal ugyanúgy éreztetik a tragikumot, ugyanolyan erkölcsi állásfoglalást tanúsítanak a történet hőseivel szemben, ugyanolyan lírizmussal telítik a drámai cselekményt, s ugyanúgy alkalmazzák ugyanannak a népi stílusnak egységesítő alapformáit a történés elbeszélésének költői megszerkesztésében. Nem a skóciai, balkáni, erdélyi hegyek vagy a bretagnei tengerpart, a Volga, Duna, Dráva, Olt vizének misztikus hatásáról van szó, hanem elsősorban és alapvetően az azonos osztályhelyzetből, az azonos népi elnyomottságból fakadó kifejezésbeli azonosságról.

⁵ V. ö. A magyarság néprajza, III. k. Budapest, 1935. *Solymossy* Sándor: A nép epikája. Ballada, 85—144. I.

⁶ T. i. szerintük a népköltészet mesetárgyai s költői formái az ú. n. „magaskultúra“ egyéni szerzeményeiből sülyedtek alá, — megcsönkítva, megromolva, naívvá, együgyűvé vállan az ú. n. „mély-kultúra“ világába.

A hasonló, vagy azonos jellegű osztályelnyomás következtében, ugyanaz a tragikus hangú népi epika jött létre a Bretagne-i tengerparton, mint a Volga mentén, a Pireneusok tövében vagy a Kárpátok alatt. Ezért a mult reakciós indítékú vitáját a szláv-román-magyar-stb. népköltészet, népballada,⁷ népzene eredetiségéről, elsősülöttségi jogáról, „felsőbbrendűségéről“, azzal a megállapítással intézhetjük el, hogy a népköltészetben, népballadában a magyar-román-szláv bánat mindig *egy* marad, amíg nemzetközileg ugyanazon osztályelnyomás igáját kell hordozni. Eltérő földrajzi, társadalom- és kultúrtörténeti adottságok ugyan megteremthetnek árnyalati módosulásokat, színezetbeli sajátosságokat a különböző nemzetiségek népballadáiban, de azonos osztályelnyomásból eredő alapvető egységüket, azonosságukat el nem moshatják.

Ennek a megállapításnak a világánál nemcsak a különböző nemzeti-ségű népballadák „eredetiségéről“, elsősülöttségéről, „felsőbbrendűségéről“ folyó sovíniszta, reakciós vadrózsaperek válnak tudománytalanná, hanem a népballadára vonatkozó eddigi téves elméletek is megdőlnék.

Így a régi levitézlett társadalomtudomány földrajzi iskolájából származó ama nézet is megdő, hogy a skót, dán, délszláv, román, székely népballadák zord tragikumú szépsége az északi égtáj vagy a zord hegyvidék kizárólagos és misztikus hatásának köszönhető. Hiszen az újabb tudományos kutatások kiderítették, hogy déli és alföldi, nap-sugarasabb tájakon is található hasonló tragikumú, „zord szépségű“ balladák. Tehát téves általánosítás az, hogy az északi vagy hegyes táj a szomorú ballada, míg a déli vagy alföldi tájék a vígballada vagy a románc termőföldje. Legfeljebb annyi mindebből az igazság, hogy földrajzilag elzártabb szigeteken (pl. a Faröer-szigetek, Izland, Írország) és eldugottabb hegyvidékeken (Skócia, Balkán, Erdély) sajátos társadalmi helyzet (kikapcsolódás, elszigetelődés) folytán tovább fennmaradhattak régibb típusú (=tragikusabb) népballadák. Ez a tény is azonban csak a társadalmi elszigetelődést s a társadalmi fejlődésben való esetleges hátramaradást s nem a nemzeti felsőbbrendűséget vagy még kevésbé a földrajzi tényezők mindenható teremtő erejét bizonyítja. Ugyancsak itt kell megcáfelnunk egyik magyar néprajzi szaktekinetelyünknek, Solymossy Sándornak azt a téves nézetét (ami a „vadrózsaper“ újabb felújítása), hogy a románságnak nem lehetett rendszeres és eredeti balladaköltése, mivel a román nép körében nem mutatható ki az énekesrend, a hegedősök intézményének fennállása, amelyből pedig szerinte szükségszerűen sarjadt ki a népballadaköltés. Ez az állítás nemcsak reakciós volta miatt helytelen, hanem azért is, mert a mai tudományosság álláspontjának s a társadalmi tényeknek megfelelően a népballadaköltésnek nem *főforrása*, hanem csak mellékforrása a hegedősök epikus énekköltészete s mesemotívum-közvetítő szerepe. A főforrás — a feudalizmus által elnyomott parasztság

⁷ V. ö. *Alexits* György: *Vadrózsza-pör*, *Etnographia*, VIII. k., 73., 184., 279., 362. l. és *V. Bogrea*: *O mistificare grosolană*, *Ramusi*, XVIII. k., 30. l. — Rövid ismertetését lásd: *Dacoromania*, IV. Part. 2.

osztályhelyzete — a román népnél is *megvolt*, nemcsak a magyar vagy székely népnél. Legfeljebb a bizonyos mértékig eltérő gazdasági, társadalom- és kultúrtörténeti adottságok némileg más színezetű, más sajátosságú népballada-költést tettek lehetővé a Havasföldön, mint a magyar Alföldön vagy Erdély hegyei között.

Megvilágosodik előttünk az is, hogy a magyar és székely népballadánk keletkezése és kifejlődése miért épp a 16—17. században történik. Korántsem kizárólag azért, amiért ezt Solymossy⁸ állítja, hogy t. i. a népi hegedősök epikus énekeiből származó meseanyagnak és közlési műformának a népi köztudatba való elterjedése és a hegedősök ekkortájra eső lassú kiveszési folyamata után, csakis ekkor vehette át a vándorénekes szerzeményeinek s teremtető munkájának szerepkörét a már kialakult népballada-költés. E valóban fennforgó körülmény mellett elhallgatja Solymossy Sándor azt a társadalomtörténetileg kétségtelen *főokot*, amit mellékesen s közvetlenül ő maga említ a 18—19. századbeli betyárballadák keletkezésének magyarázata közben, amikor azt állítja, hogy a mi betyárballadánk gyökerei az 1514-i Dózsa-felkelésre nyúlnak vissza.⁹ Ez a megjegyzés nemcsak betyárballadánk, hanem összes régebbi s újabb népballadánk *keletkezési és fejlődési főokára rávilágít*. Az 1514. évi Dózsa-felkelés leveretése után következő jobbágyelnyomás kegyetlen társadalmi tragikumuma szükségszerűen épp a 16—17. században bontakoztatta ki a tragikusmagvú népballadai műfajt. A nép szenvedéseit csak fokozta a külső elnyomás (török és német), a háborús kifosztás, az évszázadokig tartó gyarmati kizsákmányolás. Csakis ennek a mélyeséges tragikumú társadalmi helyzetnek a nyomán s csakis a Dózsa-felkelés leverése után következő elnyomás során virágzóhatott ki az elnyomott nép körében a népballada műfaja.

Összefoglalásul és betetőzésül *Gaál* Gábornak a székely népballadák tudományos megvilágítását tartalmazó régebbi tanulmányából¹⁰ elevenítünk fel néhány véglegesen eligazító fejtegetést.

* * *

Ha csak *megközelítően* utalunk a balladák tartalmára. már akkor kiderül, hogy a balladák konfliktusa *társadalmi*. Például kőművesek elindulnak munkát keresni. Felfogadják őket. Am a munka nem megy. Hogy a munka menjen, az egyik kőműves feleségét kell feláldozni. Pénzsóvárgásukban feláldozzák (*Kőműves Kelemenné*). Budai Ilona szintén pénzért — feláldozza gyermekeit. — Két legény fogságban van: Császártömlőcében — két gerezd szőlőért (*Szilágyi és Hagymási*). Egyik másik rablegényt szerelemből kiszabadít a császárlány. A nagy török császár a leányával szerelmeskedő szegénylegényt a *társadalmi osztálykülönbség* merész semmibevevéseért kivégezteti. Amikor a tömlőce vetett császárlány kivégzett székely katonáját tovább siratgatja, a császár társadalmi gőgjének felháborodásában őt is a tengerbe veteti (*A fogoly katoná*). A gazdag anya megöli a jobbágyleányt, nehogy a fia feleségül vegye (*Kádár Kata*). Egy másik legény ugyancsak raboskodik. Az anyjának három kővára van, kiváltását kérő fiát azonban nem váltja ki a fogságból: „Mert fiú helyébe

⁸ I. m. 92—96. l.

⁹ U. o. 143—144. l.

¹⁰ Korunk, 1935. 11. sz., 846—854. l.

fiat ád az isten, De kőváram helyett nem ad mást az isten“ (*Nagy Törökországban...*). Az osztálykülönbségek miatt nem neki való szegénylegény után (akit megölet a leány apja) eleped a leány (*Szép Júlia*). A szegény kocsislegénnyel szerelmeskedő főúri leányt sógorbátyja halálra sebzi (*Bethlen Anna*). *Fejér László* huga odaadja magát a hajdúk kapitányának, hogy megmentse lótolvaj bátyját az akasztófától; *Fehér Lászlót* azonban a hajdúk kapitánya mégis felakasztatja (*Fehér László*). Az osztálykülönbségek miatt nem neki való leány elrablása miatt rabságba vetik a legényt (*Bíró Máté*). Szegény ember ne vegyen el gazdag lányt feleségül (*Héj páva, héj páva...*). A bolygó katonának, *Dancsuj Dávidnak*, „az ország rabjának“ a kesergése is társadalmi elnyomottságából fakad.

A balladák tartalmát kitevő mese tehát valami társadalmi összeütközés kibontása. A balladák hősei azonban nem látják a megoldások igazi útját. Ők a természeti ember régi — gyakran mágikus — megoldásaival operálnak, vagy pedig a konfliktusokat egyénileg oldják meg. A konfliktusok valódi — a feudális kizsákmányolásból eredő — oka ismeretlen előttük. A feudális-nemesi szerkezet általános elnyomását csak érzik, helyzetük értelme nem tudatos s ezért a hősök — tévesen — egymás ellen, nem pedig közösen az uralkodó osztály ellen támadnak. A „sors“ nagy drámája így nem az ember és társadalma között oldódik meg, hanem az azonos sorsúak pusztítják egymást. A balladák ú. n. „tragikus“ világának ez a valódi értelme. A balladákban élő ember nyugtalan, nem találja a helyét, kívánalmakkal teli, megoldás-sóvár, szorongó, teli sötét érzéssel, kínlódással. A vallás enyhülete kevés. A megoldatlan, egyensúlyát nem találó emberi kedély vad kalandokban keresi megállapodását. Az emberi viszonylatok visszataszítóak. A család életéből hiányzik a bensőség. Az anyák gonoszak. Az apák krudélisak. A család bázisa nem a szeretet, hanem a pénz. A balladák leleplezik a feudális-világ belső ürességét.

A parasztság azonban a 16—18. századokban nem volt már egységes osztály. Egyre jobban kiéleződött a gazdag parasztlak és nincstelenek ellentéte. Az egyes balladák is a parasztság egyik vagy másik rétegének a viszonyait tükrözik.

Jó példa erre *Kőműves Kelemenné* két változata (Ortutay Gyula Székely népballadák c. kötetében). Az egyikben *Kőműves Kelemen* felesége négylovas hintón, kocsival (a kisebbik kocsissal) keresi fel az urát, s a ballada kerüli a mesteremberek gazdasági-társadalmi kötétségeinek kiemelését, sőt a hősnőt megteszi előkelőségnek. A másik változatban nincs szó hintóról, nincs szó kocsisról, nincs szó *Kőműves Kelemenné* társadalmi rangjának emeléséről. Ellenben szó van pl. ilyesmiről: „Emenyünk, emenyünk, hogyha dolgot kapnánk!“ Ebben a hősök gyalog járnak és munkát keresnek s amikor az asszony megérkezik férje látogatására: „Ejöttem, ejöttem látogatásodra.“ — a férfi a következőket válaszolja: „Eljötté, eljötté fejed vesztésire.“ Mire az asszony: „De azt én jól tudom, hogy tik úgy es tesztek. — Hogy embert megöltök, avval pénzt kerestek.“

A *Kőműves Kelemenné* két változata pontosan utal arra, hogy a ballada testének kifformálásában két különböző réteg felfogása érvényesül. Míg az első világosan utal a tehetős, hintós, kocsisos (több kocsisos) gazdag parasztra vagy céhmesterre s a pénz vonatkozásait

bagatelizálja, addig a másik éppen ezeket a vonásokat helyezi rövid, éles fogalmazással előtérbe, minek következtében a rövidebb fogalmazásban szembeszökő kiemelést nyer a pénz szerepe, míg a hosszabbban ez elkenődik s helyette líraiság, műköltői fordulatok, Kőműves Kelemenné uras, ünnepélyes magaviseelkedése kerül. Nagyon fontos ezeknek a vonatkozásoknak a kiemelése. Ezeket a vonásokat az eddigi kutatás még csak nem is érintette. Érthető. Az eddigi kutatás a „nép“ balladáiról beszélt s hogy e balladákban „népi“ elégedetlenség is manifesztálódott volna, arról szó sines, mint ahogy arról sem, hogy ezt a „nép“-et kik teszik. Hogy ez a „nép“ osztályokra, rétegekre tagozódik s hogy ezeknek a tudata jelentkezik a balladákban s így végeredményben a balladák szociális ellentmondásokat ábrázolnak. A kutatás eddig csak olyasmiket állapított meg, hogy ezek a balladák a „néplelélek alapjában azonos tulajdonságaira“ mutatnak rá (Solymossy Sándor) s „méltó társai“ a világhíres angol, skót és skandináv balladáknak s ezekkel „közös gyökérre“ nyúlnak vissza. Hogy azonban ez az „azonos tulajdonság“ és „közös gyökér“ közelebből micsoda, arról hallgat. Arra még csak nem is céloz, hogy a „gyökér“ a valóságban keresendő, hanem valami olyasmit sejtet, mintha a balladák „ősi-képe“ volna az eredet magyarázata, nem pedig az a történeti-társadalmi-gazdasági szféra, amiből a balladai konfliktusok megszülettek, s amiért ugyanolyan természetesek az angol-skót környezetben, mint Skandináviában, a Balkánon vagy a Székelyföldön. Különben az egész kutatás a meglévő balladák vizsgálata helyett arra a kérdésre vetette magát, hogy mi a balladák szövegének az eredete, meg hogy miképpen történt a balladák „formai“ kiérése (Solymossy Sándor). A ballada-kutatás e formális rejtélyeket feszegető irányzata természetesen terelte el a figyelmet a balladák valóság-értelmének tisztázása felől. Az ilyen kutatás megkerüli e balladák emberi felszabadulást követelő világát.

* * *

A fenti szempontok szerint kell megítélni, értékelni székely (s különben bármely nemzetiségű) népballadák „eredetiségét“ is, mert így nemcsak az elnyomott nép egészségesebb erkölcsi magatartásával s művészi valóságábrázolásával fogunk egyetérteni, hanem észre fogjuk venni a népballadai „homály“ mögött az elnyomottak nemzetközileg egyetemes felszabadulást követelő néptömegeit is. Akkor pedig a népballadák nemcsak egyoldalú nemzeti büszkélkedést és önmagáért való műélvezetet jelentenek, hanem megrendítő indítékkokká válnak számunkra az évezredek osztályelnyomás elleni harc gyakorlati vállalására, ami a világszabadság harci indulóivá változtatja dunamedencei népeink eddigi tragikus osztályhelyzetéből kivirágzott balladás énekeit.

KÜPECZI BÉLA :

EMINESCU — A ROMÁN NÉP NAGY KÖLTŐJE

Ez év január 15-én ünnepelte a román nép s vele együtt a klasszikus értékeket megbecsülő haladó emberiség a 19. század nagy költőjének, Eminescu Mihálynak századik születési évfordulóját. Ez az ünnep jelentős dátum a Román Népköztársaság kultúrforradalmának történetében. Eminescu költészete a burzsoá kritika és irodalomtörténet minden hamisításától megtisztítva most már félreérthetetlenül a nép kincsévé vált. A marxista-leninista kritika lehántotta a nagy költő művéről azokat az ellenséges „értékelés“- és „magyarázat“-rétegeket, melyeket a vezető osztályok kritikusai ráraktak és felfedte azt a nagy értéket, melyet ez a mű jelent ellentmondásai ellenére is.

A román feudális-burzsoá osztályok kritikusai megtettek mindent, hogy a költészet haladó, jövőbe mutató vonásait elhallgassák s kiemeljék mindazt, ami ezt el tudja választani a néptől és szűk dekadens irodalmi körök magánügyévé tudja tenni. Nem az ő „érdemük“, ha ez a kísérletük teljes egészében nem sikerült és ha a dolgozó nép magáénak vallotta mindig a költőt. A l'art pour l'art, a formalizmus, a pszihologizmus, a kozmopolitizmus vagy a nacionalizmus romániai képviselői a legkülönbözőbb hamisításokkal kísérleteztek. Egyesek azt próbálták bizonygatni, hogy Eminescu műve elefántcsonttorony-költészet, mely elsősorban formális szépségeivel vagy világmegvető pesszimizmusával hat. Ennek a pesszimizmusnak a gyökereit a költő betegségében vagy a schopenhaueri, esetleg ind filozófia hatásában keresték, de gondosan elkerülték azt, hogy társadalmi okaira rámutassanak. Sokan a német, sőt egyesek a francia romantika folytatójaként tüntették fel, mások viszont a költészet nacionalista hangjait kiemelve a román „fajiság“ kifejezőjét látták benne.¹ Ezek a hamis nézetek nem álltak meg az akkori országhatároknál, hanem áterjed az más országok burzsoá irodalomtörténetébe és kritikájába is.

Magyarországon, ahol az uralkodó osztályok sovíniszta politikájának következtében alig jelent meg a román irodalom kérdéseivel foglalkozó komoly tanulmány, az érdeklődő elsősorban világirodalomtörténetekben, lexikonokban nézhet utána, hogy vajjon ki is volt Eminescu. Ezek a világirodalomtörténetek, melyek általában minimális teret adnak a kelet európai népek irodalmának, elismélik a fent ismertetett nézeteket s különösen előszeretettel emelik ki a román költő pesszimizma-voltát. Anélkül, hogy teljességre törekednénk, bemutunk néhány ilyenfajta jellemzést. A Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténetben, mely elég részletesen foglalkozik a román irodalom problémáival, az életrajzi adatok után ezt olvassuk: „Az ő (Eminescu) pesszimizmusa nem a beteg s a világgal meghasonlott ember pesszimizmusa, hanem azé a férfiő, aki a büleseleti iskolák tanításaiból szúrta le a világfájdalmát s aki fellázad

¹ A román uralkodó osztályok kritikusairól N. Moraru írt részletes tanulmányt, Studii si eseuri, Buc., 1950., 275.

az élet meddő küzdelmei ellen.¹ Mintha a jасsi konzervatív irodalmi körnek, a Junimea-nak kritikusként, Titu Maiorescut hallanók, aki a legélesebben lagadta azt, hogy Eminescu pesszimizmusának társadalmi alapja lett volna!² Egy másik magyar kézikönyv, a Világirodalom Története ugyancsak átvesszi a román burzsoá kritika közhelyét s ezt írja: „Eminescu Schopenhauer szellemétől áthatott lírai fatalista“.³ A Dézsi szerkesztette Világirodalmi Lexikonban Bitay Árpád az adatok ismertetése után azt emeli ki — s ez számára fontos Eminescu költészetében — hogy a román költő „rokonszenvezett a katolicizmussal“. Szerb Antal Világirodalomtörténetének Függelékében, ahol a kis népek irodalmát tárgyalja, úgy emlékezik meg Eminescuról, mint a „románok európai színvonalú költőjéről“ és „pesszimizista lírikusról“.

Nem kapunk jobb képet erről a költészetről akkor sem, ha a magyarul Eminescu-tanulmányokat vizsgáljuk meg. Úttörők ezen a téren Szöcs Géza és Cristea Illés munkái, amelyek 1895-ben jelentek meg és összefoglalják a román kritika addigi eredményeit. Szöcs Géza késégtelen érdeme, hogy tekintetbe veszi Eminescu első marxista értékelőjének, D. Gherea-nak nézetét is.⁴

1918 után főleg Erdélyben sok kisebb-nagyobb cikk vagy tanulmány foglalkozott a nagy román költővel, ezek azonban semmi újat sem hoztak, legtöbbször T. Maiorescu, Vianu és más burzsoá kritikusok véleményét ismételtették és különböző többé-kevésbé alaptalan irodalmi párhuzamokat igyekeztek felállítani.⁵

Magyarországon a harmincas évektől kezdve Gáldi László kísérelte meg Eminescu költészetének különböző oldalait megvilágítani. A román filológia eredményeit felhasználva és új utakat is keresve, Gáldi elsősorban az úgynevezett középeurópai összehasonlító irodalomtörténet szempontjából nyult a kérdéshez. Ez részint hatáskutatást jelentett, részint a „lelki strukturák“ olyan összehasonlítását, mely nem vette tekintetbe a társadalmi, az osztálytényezőket. A hatásokat illetően nagy jelentőséget tulajdonít a „tájrajzi problémáknak“ és Eminescu-t éppen ezért a középeurópai kultúrkör lírikusának tünteti fel, aki elsősorban a német kultúrához kapcsolódik.⁶ A „lelki strukturák“ összehasonlítása viszont oda vezet, hogy a román költőt egyszer Vörösmartyval,⁷ másszor Kölcseyvel hasonlítja össze, sőt bár a múltban tiltakozott az Eminescu—Petőfi párhuzam ellen,⁸ 1947-ben már maga is megkísérli ezt az egybevetést.⁹ Más tanulmányaiban a költő alkotó munkáját igyekszik nyomonkövetni és itt beletéved a pszichológizáló kritika útvesztőjébe.¹⁰

Nem kétséges, hogy ezek a tanulmányok sok részletkérdést helyesen mutatnak meg, de a maguk egészében a Horthy-korszak irodalomtörténeti kutatásainak útjait példázzák; rávilágítanak a magyar uralkodó osztályok érdekeit

¹ Egyetemes Irodalomtörténet, szerk.: Heinrich Gusztáv. A román részt Alexics György írta, Budapest, 1905, II. 854.

² T. Maiorescu: Eminescu și poeziile sale (E. és költeményei), Critice, III. Buc., 1908, 113.

³ A Világirodalom Története, P. Wiegler nyomán Király György és Túróczi-Trostler József közreműködésével átdolgozta Benedek Marcell, Budapest, é. n. I. 205.

⁴ Szöcs Géza: Eminescu és Egy pár szó Eminescu irodalmáról, Nagy-Szeben, 1895; Cristea Illés: Eminescu élete és művei, Szamos-Újvár, 1895.

⁵ Ebből a szempontból legjellemzőbb Kristóf György tanulmánya: Eminescu M. költeményei, Erdélyi Múzeum, 1935. — A szerző Eminescut Petőfihez hasonlítja.

⁶ A középeurópai irodalomtörténet lehetősége: I. Eminescu és Közép-Európa, Apollo, IV. 134. lap. — A szerző Eminescu Horatius fordítása kapcsán azt állítja, hogy a román költő magyar példa nyomán gondolt erre a munkára.

⁷ Eminescu és Vörösmarty, Vasárnap, XXII. 107.

⁸ Kölcsey és Eminescu sztoicizmusa, Apollo, X. 72.

⁹ Petőfi és Eminescu. Sorsunk, 1947. okt.

¹⁰ Lucifer és Luceafăr, Egyetemes Philologiai Közöny, 1947. máj., 115. lap.

kiszolgáló, nacionalista jellegű irodalomtörténet és a szellemtörténet módszereire, melyekkel meghamisították vagy elködösítették a valóságot.

A szellemtörténet lecsapódása az 1947-ben megjelent Eminescu Válogatott versei című kötet bevezetője is. „Eminescu Mihály, az európai szellem országokon átfutó római limesének egyik őrtornya, mely messzi testvértornyok felé küldi riadt fényjeleit.” — ez a sommás „jellemzés” olvasható mindjárt a tanulmány elején, melyben a szerző nem fukarkodik a nagy párhuzamok számával. Hivatkozik Hugora, Goethere, Schillerre, Byronra, Aranyra, Vajda Jánosra, Reviczky Gyulára és Komjáthy Jenőre. Eminescut „hasadt és elveszett léleknek” tartja, akinek az a lényeges vonása, hogy kora egyik legnagyobb pesszimistája. Ezt a pesszimizmust a Bécsből hazahozott „spirocheta pallidák”, a Berlinből importált „Nirvána-bölcselet”, a „mostoha viszonyok” és „családjának ijesztő pusztulása” magyarázzák. A költő politikai magatartását így jellemzi: „nem reformer, hanem elkeseredett hagyományörző, amilyen csak egy ortodox román lélek lehet.”¹¹ Ez a tanulmány csaknem típusa az esztétizáló, irracionális kritikának, melynek káros maradványai még ma is kísértnek.¹²

Ilyen és hasonló nézetekkel szemben vette fel a harcot a marxizmus-leninizmus útmutatásait követő új román kritika, mely a klasszikus hagyományok átértékelésében a burzsoá kozmopolita és formalista művészeti felfogások elleni harc döntő tényezőjét látja. Eminescu költészetének átértékelését célzó munka még csak kezdetén áll, de eredményei máris felfedik a burzsoá kritika hamisításait és így joggal lehet mondani, hogy visszadják ezt „a büszke értéket” a népnek. Az alábbiakban igyekszünk majd felvázolni azt a képet, melyet a valódi Eminescuról kaphatunk az említett tanulmányok alapján. Ez a kísérletünk — véleményünk szerint — nemcsak a román költő helyes bemutatása szempontjából hasznos, hanem azért is, mert az ismeretett anyag felhívja a figyelmet az átértékelés általános kérdéseire és a megoldási lehetőségekre.

* * *

Az 1848-as forradalom elbukott a román Fejedelemségekben, mert a burzsoázia a helyett, hogy a paraszti tömegekre támaszkodott volna, elkezdett alkudozni a nagybirtokos bojársággal. Ez a forradalom azonban mégsem volt hiábavaló: alapjaiban ingatta meg a feudális rendet és a tömegekben felébresztette a vágyat a nemzeti függetlenség és a szociális igazságosság után.¹³ 48 után alakul ki a modern román állam: 1859-ben egyesül Moldva és Munténia és 1878-ban Románia felszabadul Törökország fennhatósága alól. Ennek az új államnak vezető osztályai a bojárság és a burzsoázia, mely utóbbi miután az 1848-as forradalom ügyét elárulta, szövetségre lépett a dolgozók kizsákmányolása érdekében a nagybirtokosokkal. A korszakot a kapitalista fejlődés gyors üteme jellemzi, melynek során üzemek ezrei létesülnek (csak 1848-tól 1866-ig háromezerral nő az ipari vállalatok száma) nagyrészt külföldi tőkebefektetésekkel. Ezzel párhuzamosan gyarapszik és erősödik a román munkásosztály, mely az 1870-es évek táján már szervezkedni kezd először az orosz narodnyik mozgalom, majd a nyolcvanas évektől kezdve a marxista ideológia útmutatása alapján. A kapitalista fejlődés kialakítja a kulákságot és ugyanakkor fokozza a szegényparasztság nyomorát, amelyet az 1864-ben

¹¹ Eminescu Válogatott Versei, szerk.: Gáldi László és Kéki Béla; a bevezetést írta: Jékely Zoltán, Officina, 1947. Budapest.

¹² Az erdélyi Utunkban Kelemen Béla Eminescu és a magyarok című cikkében így jellemzi a magyar Eminescu-irodalmat: „Eminescu magyarnyelvű méltatói vagy közvetítései a román irodalomtörténészek osztályérdek szabta fejtegetéseit, vagy azok nyomán haladva, társadalmi és osztályalapot semmibe véve, a költő verseiben katolikus reminiscenciákat fedeztek fel, vagy a népies versektől eltekintve, csaknem egész költészetét hatásköltészetnek tekintették.” Utunk, 1950. jan. 14.

¹³ Istoria României (Románia története), szerk.: M. Roller, 1947, Buc. 182. lap.

végrehajtott, szűk határok közt mozgó földreform nem enyhített. Eminescu elsősorban a szegényparasztság helyzetét ismerte s ez döntő fontosságú volt mind ideológiai, mind pedig költői fejlődése szempontjából.

1850. január 15-én született az északmoldvai Botoşani melletti Ipoteşti faluban (vagy talán magában Botoşani-ban) kisnemesi családból. A család helyzete — annak ellenére, hogy az apa a „főadószedői“ címet viselte — nem volt rózsás. Eminescu a parasztok körében eltöltött gyermekkor után az akkor Ausztriához tartozó Csernovicban német gimnáziumban tanul, ahol azonban számára nem a német irodalom jelenti a nagy élményt, hanem az erdélyi származású Aron Pumnulnak a tanítása, aki megismerteti őt a korabeli és régi román irodalommal és a román történelemmel. Nem kétséges, hogy éppen Csernovicban találkozik először az 1848-as nemzedék hagyományaival. Itt azonban nem marad sokáig: a nélkül, hogy a gimnáziumot elvégezné — vándorútra kél. 1864-től kezdve 1868-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal beharangozza Moldvát, Erdélyt és Havasföldet s közben vándorszínész társulások sűgője, diák, lovászegény vagy kikötői munkás. Ezek a vándorévek rendkívül jelentősek Eminescu fejlődése szempontjából. Ekkor még jobban meglátja a kizsákmányoltak, az elnyomottak helyzetét s ez a tapasztalata táplálja lázadását a társadalmi igazságtalanságok ellen. Ugyanakkor alaposan megismeri az erdélyi románságot, annak történetét és főleg irodalmát, melynek nagy jelentősége van az egész román újjászületés szempontjából. Végül — de nem utolsó sorban — ezek a barangolások módot nyújtanak arra, hogy tanulmányozza a nép irodalmát és nyelvét s ez a tanulmányozás — melynek nyomait népköltészeti gyűjteményében is megtaláljuk — egész munkássága szempontjából döntő jelentőségű lesz.

1869-ben családja felküldi őt Bécsbe, ahol mint rendkívüli hallgató beiratkozik az egyetemre. Irodalmi és filozófiai tanulmányokkal foglalkozik, de élénk figyelemmel kíséri a nemzetközi és az osztrák-magyar politikai helyzetet is. A kor nagy eseményének, az 1871-es párizsi kommunének minden mozzanatát nyomon követi s ugyancsak nagy érdeklődéssel figyeli az erdélyi románok politikai helyzetének alakulását. Ekkor már írói munkássága kibontakozóban volt: 1866-ban küldte be első versét a Váradon megjelenő Familiának és 1870-ben válik ismertté a neve Romániában, amikor a konzervatív párt egyik vezetőjének, Titu Maiorescunak irányítása alatt álló Convorbiri Literare (Irodalmi beszélgetések) megjelentette Vénusz és Madonna című versét. Bécsből küldi a Budapesten kiadott Federatiunea című román lapnak politikai cikkeket.

1872-ben visszatér Moldvába, de csak rövid időre, mert a Junimea (Fiatalság) konzervatív-párti irodalmi kör támogatásával Berlinbe kerül, ahol 1874-ig elsősorban a német filozófiával és főleg Schopenhauerrel foglalkozik, de természetesen folytatja irodalmi tanulmányait is. Az éppen uralmon levő konzervatívok egyetemi katedrát ajánlanak fel neki. Eminescu nem fogadja el ezt az ajánlatot s így mikor hazatér, a jasi Központi Könyvtárhoz nevezik ki. Nemsokára azonban az ipari burzsoáziát képviselő liberális párt kerül uralomra s a költőt — mint a konzervatív Junimea emberét — kiteszik állásából. Ekkor rövid ideig tanfelügyelő lesz, majd, hogy megélhessen, kénytelen a Courierul din Jasi című helyi lapnak dolgozni, amelytől viszont az intrikák miatt megválízik. A legnagyobb nyomorban elfogadja Titu Maiorescunak azt az ajánlatát, hogy a konzervatív Timpul (Idő) című Bukarestben megjelenő lapnál vállaljon szerkesztői munkát. 1877-től 1883-ig jelenteti itt meg cikkeket, melyek sok esetben nem a szerkesztőség, hanem Eminescu egyéni véleményét képviselik s melyek miatt éppen ezért rengeteg kellemetlensége van. A nyomor, a sok hajsza súlyosbítja lappangó betegségét: 1883-ban megőrül. Először Romániában, majd Döblingben ápolják, ahonnan félig gyógyultan egy olaszországi út után hazakerül. Itthon azonban

már nem képes teljes értékű munkát végezni — visszaesik betegségébe és 1889. június 15-én az egyik bukaresti kórházban meghal.

Ez a vázlatos életrajz rámutat arra a tényre, melyet a burzsoá irodalomtörténet és kritika igyekezett elkerülni, hogy t. i. Eminescu kétségtelenül a román uralkodó osztályoknak, a feudális-burzsoá szörnyszövetségnek áldozata volt. Ennek az elnyomó, a szellemi munkást meg nem becsülő uralomnak a hatását nemcsak élete, hanem költészete is megsínylette. Már itt utalhatunk arra, hogy a magyar irodalomtörténészek által is oly sokszor emlegetett eminescui pesszimizmus ennek a társadalmi helyzetnek a befolyására alakult ki.

A fiatal Eminescu ugyanis — amikor még nem került szembe a román vezető osztályok politikájával — nem a lemondást hirdette, hanem a forradalmi hagyományokhoz kapcsolódott. Költészete — amint egyik marxista méltatója írja — „az 1848-as forradalmi mozgalom és kulturális újjászületés talajából szívta fel az életet adó nedveket“.¹⁴

Ez a megállapítás felhívja egyébként a figyelmet a kozmopolita kritika hamisítására, mely a román költőt különböző külföldi áramlatok képviselőjeként igyekezett feltüntetni, akinek megjelenése meteorszerű volt a román irodalomban. Ez az állítás helytelen: Eminescu útját a román írók, a forradalmi mozgalmakban résztvevő romantikusok készítették elő s maga is rámutat — például az Epigonok című versében —, hogy milyen nagy értéket jelentettek számára Alexandrescu, Bolliac, Alecsandri és a többiek. Jellemző, hogy Eminescu 1877-ben, amikor a Bălcescúra hivatkozó liberálisok ellen hadakozik, akkor is a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg az 1848-as havasalföldi forradalom radikális szárnyának vezetőjéről, a földreform és a magyar és román népek közötti megegyezés szorgalmazójáról.¹⁵ Az Epigonokban, de másutt is éppen ezzel a forradalmi nemzedékkel állítja szembe kora világfájdalmas fiataljait, akik semmiben sem hisznek, akiknek nincsenek eszményeik.¹⁶ A költő forradalmi lendületére jellemzők azok a versszakok, melyekkel a Feslett ifjakhoz fordul, megbélyegezve a társadalmi igazságtalanságokat és harcra szólítva a fiatalokat:

Fel hát!... A múlt évek egyetlen hadba róva,
Zászlóikat kibontják, — feltámadt újra Róma

És győztes útra lép.

Sugárzó isten-arccal, de megkövült erővel,
Örök szövétnekével, dicső időkhöz nő fel,

A nagy császár: a Nép!

Fel hát!... a gyilkos örvény, hogy pusztulásba csaljon
Mint megriadt oroszlán, oly gyászos, durva hangon,

A népre rádörög;

Ki lélegzik: szabad lény, — e föld mindenkié lesz
Igazság és szabadság: nem szó csupán, de fény ez,
Nagy ünnep és örök!

(Lajtha Géza ford.)

A lázadás hangja jelentkezik A szegény Dioniz gondolatai című versében is, melyben feltárja azt a sorsot, melyet a kapitalizmus juttat osztályrészül a költőnek. Az Élet című költeményében egy kis varrólány történetén keresztül tárja elénk a proletár nyomor sötét képét. A társadalmi igazságtalanságok, a kizsákmányolás elleni lázadását leghatározottabban az Angyal

¹⁴ Ignat, Cu privire la opera lui Eminescu, Scânteia, 1950, I, 13.

¹⁵ Timpul, 1877, november 24. V. ö. Eminescu, Scrieri politice, Clasicii români comentati, 92. lap.

¹⁶ Terouțiu-Cardaș: Studii și Documente literare, I. Buc, 1931, 311—3.

és démon, valamint a Császár és proletár című versek fejezik ki s ezekkel kapcsolatban jelentkezik a legélesebben a Titu Maiorescu által képviselt l'art pour l'art kritika kártékony beavatkozása is. Rendkívül leleplező, hogy a konzervatív Convorbiri Literare az Angyal és démonból kihagyja azokat a versszakaszokat, melyekben a költő, a „démon“, megbélyegzi a kizsákmányolást és annak minden ködösítést szolgáló eszközét:

Isten? Néma árnyék, mázsás súllyal, mely csak nyomja
Vállatok, de vak és sötét vagy gonosz, ha van egyáltalán. --
És ha van nagyobb hatalma, hogy erőt vegyen a rossz uralmán,
Hát miért késik? S ha ő is gonosz, úgy mi gondja

Lehet embernek vele? De nincs Isten. S e földi Igazság
Csak önkény láncra rajtatok; törvény nem arra nehezül,
Ki hozta, ki könnyen él e törvényen belül.
Hisz úgy alkotta, hogy jó bírái bármikor kiforgathassák.

Jóság? Ha tied az ország, szíved könnyen meglágyulhat.
Haza? Őket istápolja csak s a hatalom zord pálcája.
Árnyékában rájuk csak dics s ránk keserűség hullhat --
Ő csalók vagytok -- s mi kifosztottak nyája.

Butítanak, hogy csak higyjünk s ők nem hisznek semmiben.
Háborúban hull a vérünk s pusztulunk mint kergő barmok.
Vérünkön hízik és nő s gyűjt tekintélyt a zsarnok,
Mi: söpredék, ők: arany, miénk: a harc, övük: a félelem.

(Lajtha Géza ford.)

Egy percig sem kétséges, hogy ezek az igazságok nem tetszhettek a bojár kizsákmányolóknak, akik uralmukat hasonló eszközökkel igyekeztek fenntartani. Éppígy nem tetszett nekik Eminescu másik nagyjelentőségű verse, a Császár és proletár sem. A költő még Bécsben fogott ennek megírásához s az első változatban a Proletár címet adta költeményének. 1871-ben a kormán híreinek hatására hozzásatolt egy részt a párizsi barrikádharcokról. E versben miután a proletár feltárja a kizsákmányolókat minden aljasságát, felfedi az általuk idézett igazság, erény, vallás, törvény igazi jellegét, majd így folytatja:

Miért legyünk a hitvány vagyon rabszolga népe,
Kik morzsákat nyerünk csak a munkánk száz baján?
Miért csupán aszályt és halált kapunk cserébe,
Míg ők a mennyben élnek, mulatva és henyélve,
S a kéjtől rá nem érnek meghalni sem talán?

Nos, elfelejtitek tán, hogy szám s erő tiétek?
Csak épp akarnotok kell, hogy földet osszatok.
Ne rakjatok fallat már a kincsük rejtekének,
Hova elzárjanak majd, ha dac nyállal belétek,
Hívén, hogy bárki jussa az életadta jog.

Törjétek össze végre e jogfosztotta rendet,
Mely mindent kétfelé oszt: itt gazdag, ott szegény.
Ki meghalt, az jutalmat se kap, de meg se szenved,
Hisz jussa már e földön mindenkinek teremhet, --
Legyen testvér s egyenlő itt minden gyerme lény.

(Lajtha Géza ford.)

Az első rész további szakaszában az anarchista és az aranykort elképzelő utópista vonásai megtalálhatók, a második rész viszont a hősiesen harcoló párizsi proletárokról ad nagyhatású képet. Maiorescu kérésére költőnk — aki közben visszaérkezett Romániába — pesszimizista részt kapcsolt a költeményhez, mely a császár elmékedéseit tartalmazza s melynek végső kicsengése:

Örök halálnak álma e mindenség, e lét.

Arra, hogy Eminescu miért fogadta el ezt a megoldást, még visszatérünk. Itt azonban szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a román munkásosztályt nem tévesztette meg Maiorescu mesterkedése: egyik legkedveltebb költeménye éppen a Császár és proletár első része volt.

A költő azonban nemcsak a szociális, hanem a nemzetiségi elnyomás ellen is felemeli szavát. Még Erdélyben jártában felmerül benne az a terv, hogy a kettős elnyomás ellen harcoló Horia alakját egy eposz főszereplőjévé teszi. Ugyancsak erdélyi tapasztalatait és kapcsolatait használja fel a Geniul pustiu (Magányos lélek) töredékben maradt regény megírásánál is. Hőse, Toma Tour („mour“ a románban felhőt jelent) Avram Jancu oldalán résztvesz az erdélyi románság küzdelmeiben, melyeket Eminescu sokszor helytelen szemszögből világít meg. I. Vitner marxista irodalomtörténész a regényt elemezve megállapítja, hogy „...a forradalom alapját képező osztályharc, a forradalom célkitűzései, a vezetők hibái és tévedései — nem tűnnek ki a cselekmény rémképekkel teletűzdelt bonyodalmából... Ez a költő szűk nacionalista szemléletéből következők: az 1848-as erdélyi eseményekben románok és magyarok közötti leszámolást látott és az osztályharcot nem látta meg bennük.”¹⁷ De nem szabad megfeledkezni arról, hogy még ennél a helytelen probléma-állításnál is találunk egy-két olyan utalást, melyek azt mutatják, hogy Eminescu szükségesnek tartotta a magyar és a román népek közötti együttműködést.¹⁸ Ugyanakkor fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az író hőstét később szerepelteti Európa csaknem minden forradalmi megmozdulásában: ami maga is bizonyítja, hogy Eminescu 1870 táján rokonszenvezett ezekkel a mozgalmakkal. Erre fényt vet az a néhány sor, melyet egyhelyt a cári Oroszországról ír: „Ha Oroszországban élnék és a nép egy nagyszerű pillanatban börtönbe vetné zsarnokait, hogy lefejezze őket, hóhérnak én jelentkeznék, ha más nem akadnék! Ki róhatná ezt fel bűnül nekem? Ki mondhatná, hogy nem kötelességemet teljesítem.”¹⁹

Mindebből persze helytelen volna azt a következtetést levonni, hogy Eminescu forradalmár költő volt s helytelen éppen ezért Petőfihez hasonlítani. „Szemünkben — írja I. Vitner — a kizsákmányolás ellen őszintén és hévvel lázadó költő, aki erősen zavaros ideológiai látása miatt nem tudott a forradalmi öntudat fokáig emelkedni; ideológiai zűrzavarát fokozták a konzervatív körökhöz fűződő kapcsolatai és az a tény, hogy nem ismerte a munkásmozgalmat, mely hazánkban még csak csírájában volt, de azután fokozatosan erősödött és a román társadalomban az egyetlen haladó erőt jelentette.”²⁰ Erre az ideológiai zűrzavarra, bizonytalanságra utal már az a tény is, hogy engedte magát befolyásoltatni Titu Maiorescu kritikája által és módosította lázadó verseit. A kisnemességből származó, a parasztságot jól ismerő költőt megtevesztli a konzervatív párt politikája, mely a feudalizmus álláspontjáról bírálta a román kapitalista fejlődést, szerinte minden baj forrását. Ehhez a

¹⁷ I. Vitner: La centenarul nașterii Eminescu (Eminescu születésének századik évfordulóján). Lupta de clasă, 5. sz., 91. l.

¹⁸ A Magányos Lélekben írja: „És mindezt (hegemonia. stb.) az üres fejűek a magyar nép nevében hirdették, mely jó és szelíd, mint minden más nép, addig, míg meg nem részegítik s amely egyenesen predestinálva látszik arra, hogy békében és testvériségben éljen a románokkal.” Geniul pustiu, ed. Scurtu, 1909, 81.

¹⁹ Călinescu, Opera lui Eminescu, 1935, Buc. I. 136. lap.

²⁰ I. Vitner, i. m. Lupta de clasă, 5. sz.

párthoz vitte közel az a körülmény, hogy a konzervatív Junimea volt az *egyetlen* olyan irodalmi társaság, ahol mégis csak felvetődtek a problémák s amelynek tagjai között találjuk egy ideig a nagy meseíró Creangát és a drámaíró Caragiale-t is. Így tudták a konzervatívok Eminescut behálózni és rávenni arra, hogy költeményein változtasson. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a költő könnyen tette meg a Junimea által követelt engedményeket. Eppen Caragiale mutat rá visszaemlékezéseiben, mennyi rossz percet szerzett Eminescunak a Junimea.²¹ Maga a költő szatíráiban, leveleiben többször élesen bírálja a Junimea kritikai módszereit és ismételten bejelenti, hogy nem fog többet írni. Tény azonban, hogy tiltakozásai ellenére sem szakított Eminescu a konzervatívokkal s ezek így érvényesíteni tudták hatásukat költészetében is. Megzavarodásában azonban döntő szerepet a romániai társadalmi és gazdasági viszonyok játszanak. Mikor rájött arra, hogy a nagybirtokosokat képviselő konzervatív párt, mely a pátriárkális mult visszaállításáról prédikált, nem tud és nem akar változtatni az elnyomottak helyzetén, szembefordult vele, de mivel a munkásosztály forradalmi szerepét nem ismerte fel s nem látta, hogy melyik osztályra támaszkodhatna, mindinkább a pesszimizmus felé hajolt. Maga írja: „Nyolc éve, mőia visszatértem Romániába, kiábrándulás kiábrándulást követelt és olyan öregnek, olyan fáradtnak érzem magam, hogy hiába veszem kezembe a tollat...“²² A jelen sötétsége elől Eminescu a multban, a képzelet világában és a meg nem értett egyedül álló lángész mítoszában keres menekvést. Ennek a pesszimizista lírának egyik kiemelkedő szép verse a Luceafărul (Esti csillag), melyben a költő népmese anyagba oltotta világmegvetését.²³ A filozófiai alapokon álló pesszimizmust fejezi ki a legélesebben a Glossza című verse:

Évre év jön, évre év megy,
minden új és minden ódon.
Mi rossz és jó, meg ne tévedj,
vésd eszedbe minden módon.
Bízni balga, félni dőre:
nincs hullám, mely el nem illan,
Bármí csábít hajt előre,
légy közömbös holtodiglan.

(Dside Jenő ford.)

Ez a hareról való lemondást hirdető költészet tetszett a román uralkodó osztályoknak s ezért emelték ki éppen Eminescu pesszimizista vonásait. Pedig a pesszimizmus mély lázadást takar, mely előtör ennek a korszaknak szatíráiban. Költői levelében Eminescu élesen elítéli a vezető osztályok megvető magatartását a kultúra munkásaival szemben, megbélyegzi az álhazafiságot és a politikai demagógiát és a torz burzsoá szerelem-felfogást.

Hogy mennyire a román vezető osztályok kizsákmányoló rendszerének eredménye a pesszimizista világfelfogás, azt bizonyítják Eminescu szerelmi és természetí versei. Teljesen igaza van a költő első marxista értékelőjének, a román munkásmozgalom kialakulásában nagy szerepet játszott C. Dobrogeanu-Gherea-nak, amikor azt állítja, hogy a „költő alaptermészete inkább az optimizmus és idealizmus volt mint a pesszimizmus“.²⁴ Ez csillan ki akkor,

²¹ Erre a kérdésre vonatkozólag: I. Vitner: Câteva momente din viața lui Eminescu (Néhány mozzanat Eminescu életéből). Scănteia, 1950. I. 15.

²² Vlahuță, Clipe de liniște, Buc., 1907, 275. lap.

²³ Maiorescuék ezt a verset is meghamisították azzal, hogy kihagyattak néhány az istenre vonatkozó versszakot, J. Popper: Criticilor mei și concepțiile despre artă ale lui Eminescu (Kritikusaimhoz és E. művészeti felfogásai), Viața Românească, 1949. dec. 258. I.

²⁴ D. Gherea, Eminescu, Critice, III. 121. lap.

amikor szerelemről és a természetről ír. A burzsoá irodalomtörténet szerette Eminescut úgy beállítani mint az „elvonat” szerelem költőjét s itt aztán a pszichoanalitikának tág tere nyílt mindenféle magyarázatra. Hamis ez az állítás: a szerelem nagyon konkrét formában jelentkezik ezekben a versekben s a költő megéneklé azt a vágy feltámadásától az elválásig.²⁵

A szerelem legtöbbször természeti keretben jelenik meg és itt a *l'art pour l'art* kritikusai is kénytelenek voltak elismerni, hogy Eminescu természetszemlélete lényegében különbözik a nyugati pesszimista költők felfogásától. A természet, épúgy mint a román népköltészetben, egyúttérez az emberrel minden örömeiben és bánatában. Ennek a szolidaritásnak nagyszerű kifejezése a *Csak egy vágyam maradt* című költemény.

Csak egy vágyam maradt:
Halálomat érjem
lágy esti fény alatt
a parti fővényen.
Almom szelíd legyen:
Erdő közel és ég,
derűs csoda-kékség
nagy távol tengeren.
Nem kell zene, bágyadt
gyászpompa, ravatal —
fonnátok fiatal
gallyból puha ágat.

Komor fenyőkön át
a hajnali csillag,
csillog s ideballag,
mint meghitt jóbarát.
Jajonganak az éjben
Zordon hullámdalok:
És én elporladok
magányom ölében.

(Dsida Jenő ford.)

Az eminescui mű ellentmondásaira még élesebben rávilágítanak hirlapi cikkei, melyeket itt csak érinteni tudunk. Mint már említettük a költő a konzervatívok mellé áll, mert maga is úgy látja, hogy egyedül a kapitalista fejlődés az oka a nép nyomorának. Azt nem veszi észre, hogy a nagybirtokosok, ha érdekeik ütköznek is az ipari burzsoázia érdekeivel, lényegében szövetségesei ennek a burzsoáziának a tömegek kizsákmányolásában. Ebből az alaptételből ered sok helytelen következtetése. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy sok kérdést nem lát meg világosan és nem bírálja a konzervatív politikát is. Helyesen értékeli a munka szerepét a társadalomban és a dolgozók helyzetével foglalkozva hiteles képet fest azok nyomoráról.²⁶ A kizsákmányolást azonban elsősorban a parasztsággal kapcsolatban ostromozza s mivel a munkásosztály jelentőségét nem ismeri fel, azt állítja, hogy a társadalom egyetlen pozitív osztálya a parasztság. A román burzsoáziát támadva harcra szólítja a mindjobban terjedő kozmopolitizmus ellen, de sokszor a sovinizmus hibájába esik. Nacionalista szemszögből ítéli meg az erdélyi nemzetiségi kérdést

²⁵ Maria Banuş, *Natura și dragostea în poezia lui Eminescu* (A természet és szerelem E. költészetében). *Viața Românească*. 1949. dec. 235. és N. Moraru: M. Eminescu și timpul său (E és kora) *Studii și eseuri*, 270. l.

²⁶ „A munka a modern világ törvénye, ahol a dologtalanoknak helyük nincs.” — Elenismul, *Curierul din Iași*, 1876. V. ö. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, Buc., 1905. I. 127. lap. — A munkásság kizsákmányolására: *Repausul de Duminecă* (A vasárnapi pihenés), i. m. 235. lap.

is, mert nem tud különbséget tenni kizsákmányolók és kizsákmányoltak között, nem látja, hogy az erdélyi magyar munkást és parasztot épúgy kizsákmányolják a magyar uralkodó osztályok mint a román parasztot. Itt azonban ki kell emelnünk azt, hogy Eminescu ezzel a kérdéssel kapcsolatban helyesen követelte a népek közötti egyenjogúságot, s ez a felfogása élesen elválik az említett nacionalista elemektől. Ausztria-Magyarország nemzeti-ségi problémáit vizsgálva megállapítja: „Más nem uralkodhatik itt csak maguk a népek és a hatalmat másnak mint a népnek átadni — ellenük elkövetett véték.” „Itt nem két népre vagy éppen csoportra gondolok — hangsúlyozza Eminescu — hanem minden népre.”²⁷ Ezt a gondolatot még határozottabban kiemeli, amikor ezt írja: „Az uralkodók és elnyomottak emlegetésének meg kell szűnnie; egyenlőjogú népek között egyenlőjogú népnek kell lennünk.” Másutt így fejezi ki ezt a gondolatot: „Minden népet értékének megfelelő helyre kell emelni ... minden nép sajátos életre vágyik és egyensúly csak a népek egyenjogúságából fakadhat.”²⁸

Mindez azt bizonyítja, hogy Eminescu politikai munkásságában épúgy mint költészetében megtaláljuk a haladó, jövőbe mutató vonásokat. Hogy ezek mellett helytelen nézetek is vannak, az azzal magyarázható, hogy a költő nem ismerte fel a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit s nem fedezte fel a munkásosztályt, azt a haladó erőt, mely a román népet kiszabadítja a feudális-burzoá szörnyszövetség szorításából.

* * *

Ezek az ellentmondások megvilágítják egyúttal Eminescu helyét a román irodalomban. Amint I. Vitner megállapítja, a nagy román költő a romantika folytatója, akinek munkásságában éppen csúcspontot ér el a román romantika.²⁹ Mint mindenütt — a romantika itt is ellentmondásaival együtt jelentkezik. Haladó vonásai átvezetnek a realizmushoz, retrográd elemei viszont folytatódhatnak a szimbolizmusban. Meg kell jegyezni, hogy Eminescu költészetében és művészi felfogásában sok realista elemet találunk. Így például véleménye szerint a költő feladata, hogy „aranytükörben mutassa meg azt a valóságot, melyben a nép mozog”.³⁰ A realizmushoz forduló költő nagyraértékeli Gogoljt, akiről megállapítja, hogy „típusait természet után formálta s ezek mindennapi emberek, olyanok, akiket a kozák sztyeppék közepén eldugott kisvárosokban lehet találni”.³¹ Erdemes megjegyezni, hogy Eminescu a Gogolj-szerű írók közé sorozta a mi nagy költőnket, Petőfit is. Sok realista elemet vett fel magába Eminescu költészete a népi irodalomból is, melyet olyan kiválóan ismert, s mely nagy segítségére volt abban, hogy kialakíthatta azt a nyelvet, mely a román irodalmi nyelv legtokéletesebb kifejezése és hogy megteremthette csodálatos formai eszközeit.

Az új, marxista-leninista román kritika harcban a burzoá hamisításokkal felfedte Eminescu művének értékeit, de világosan rámutatott ellentmondásaira is. A szocializmus útján haladó román nép ennek a műnek jövőbe mutató vonásait értékeli. „A társadalmi igazságtalanság leleplezése, a sok költeményben megénekelte, a szerelem vagy a természet nagyszerűségéből fakadó életöröm Eminescu költészetének értékes elemei — írja

²⁷ Să facem un Congres (Rendezzünk kongresszust), Federatiunea, 1870. ápr. 17—5.

²⁸ Echilibrul (Egyensúly), Federatiunea, 1870. — Eminescu, Scrieri politice, Cl. r. c., 15. lap.

²⁹ I. Vitner: Locul lui Eminescu în literatura română (E. helye a román irodalomban), Flacăra, 1950. I. 7.

³⁰ Echilibrul, i. m. 19—20. lap.

³¹ Comedia francesă și comedia rusească (A francia és az orosz vígjáték), Eminescu, Scrieri pol. și lit., 1905. I. 343.

I. Vitner — és e költészet maradandó magvát képezik. Gyökerük a költő nép- és hazaszeretete³²

Ezeket a vonásokat vette figyelembe Leonidze, a nagy szovjet költő, amikor az Eminescu-ünnepségek során kijelentette:

„A nép költője, vértanú költő volt Eminescu, aki szíve melegének fényével világította meg a nép fénytelen útjait. A nép szenvedése mély visszhangra talált lelkében — a költő felemelte szavát az elnyomottak, a rabságba taszítottak érdekében. Csodálatos lírája, mely tele van az élet, a természet, a nép szeretetével, nemcsak a román költészet egyik dísze. Minden olyan költő mint Eminescu, más népek tulajdona is.“³³

³² I. Vitner, i. m. Lupta de clasă, 5. sz.

³³ Scănteia, 1950. I. 14.

NEMZETI KLASSZICIZMUS VAGY IRODALMI DEÁK-PÁRT ?

I. Komlós Aladár előadásának rövid összefoglalása

1. Toldy Ferenc még kételkedik ú. n. nemzeti klasszicizmusunkban, Gyulainál már megtörténik a kanonizálása: Petőfi és Arany „rajzaiban, — írja — örökre fennmaradnak fajunk szellemi törekvései, nemzeti vágyai, jellemző sajátosságai, hogy az újabb nemzedéket mintegy megóvják az elfajulástól.“ Beóthy Zsolt még tovább megy: szerinte „költészetünk fejlődhet, sőt fejlődik is tovább, de ha hű akar maradni nemzeti életünk vezéreszméjéhez, úgy további fejlődésünk alapja csak Arany lehet.“ Végül Horváth János szerint „ez a köszikla, melyen felépíthetjük a mi egyházunkat.“ De nem elég, hogy a nemzeti klasszicizmus itt már egyház; azonfelül egyedül-üdvözítő is. Aki, mint Ady és társai, nem esküszik rá, az bűnös és veszélyes hitehagyott.

A tisztelet ellenére azonban, amelynek a nemzeti klasszicizmus iránti érzésében felnőttünk, némi gyanú ébred bennünk vele szemben, ha ráeszmélünk, hogy úgynevezett nemzeti klasszicizmusunk forradalomellenes korszakban született s szentírásként való tisztelete megint ellenforradalmi korban, az 1920-as években ért tetőfokára.

2. Nemzeti klasszicizmusnak újabb irodalmunk azon szakaszát nevezzük, amely Világos után keletkezett, Arany, Kemény, Gyulai vezetése alatt. 51—3 közt bontják ki zászlaját, működése 1867-ig tart. A csoport legtöbb tagja 67 tájáig vagy elhal, vagy leteszi írói tollát. Irányzatuk első alapvetője Kemény, zászlója Arany, fő bajvivője Gyulai. Tagjai még: Eötvös József, Csengery, Salamon Ferenc, Szalay, Madách, Erdélyi János, Szász Károly, Léway, Greguss, Pákh, Sükey, Bérczy, stb. Nem tartozik azonban közéjük, sőt irodalmi földgömbünk másik felén van Petőfi, akit olykor tévesen szintén ehhez a csoporthoz sorolnak azon formalisztikus alapon, hogy a nemzeti klasszicizmus íróinak egy felületi vonása: a „népi-nemzeti“ kifejezés módja is megtalálható. Persze így nem szabad a csoportot teljesen egységesnek képzelnünk. De soha egyetlen eleven irodalmi irány sem volt az. E csoportnak két szárnya van. Tagjai egy vonalon állnak, de különböző távolságban a vonal két szélétől. Eötvös és Kemény például kevesebb súlyt helyez a nemzeti függetlenségre, mint Arany, viszont Eötvös, Madách többet foglalkozik az emberiség, Európa és a nép sorsával, mint emez. A csoport szélsőjobb szárnyán Kemény áll, a szélsőbal végén Arany János, s kettejük közt a többiek. A vizsgálat megállapítja majd azt is, hogy az időben is változnak: az 50-es évek első felében még foglalkoznak a társadalom kérdéseivel, de műveikben lassan elhal ez az érdeklődés, még a szabadságharc dicsőítése és az elnyomásra célozgató panasz is; 1861-től Arany és Gyulai hazafias költészete a magyar ellenzék egyik-másik pártyjának dorgálásában áll. Egészében mégis van bennük valami közös, egy határozott új magatartás, mely elődeiktől és utódaiktól egyaránt megkülönbözteti őket. Ezúttal e sokrétű irodalom közös magvát óhajtom megkeresni.

3. Már Arany János tisztán látja, hogy a szabadságharc korhatár irodalmunk fejlődésében. Tompának írja (1856. dec. 7.), hogy az egyik korból a másikba való átmenet évezáma „legfeljebb így volna jelölhető: 1848 előtt és 48 után. Azt hiszem, ez az év a te költészetedben is lényeges fordulatot képez.“ Valóban, a liberális nemesség, amelyet e korban legtöbb írónk képvisel, 1848-ban még híve a haladó reformoknak, Deákkal és a centralistákkal élén követeli a jobbágyterhek megszüntetését, a közleghervisélést, a parlamenti népképviselést. De csak ezeket. Tovább nem akar menni: meg akar állni a vagyoni cenzushoz kötött választójognál, a lapkiadás engedélyhez kötésénél, az elvesztett jobbágyi szolgáltatásokért járó kártalanítást mindennél sürgősebbnek tartja, s elszörnyed a földosztás gondolatára. Az első megrettenés 48 szeptemberében éri e réteget, mikor a bécsi reakció megindítja a támadást Magyarország ellen, az országgyűlésen pedig egyre erősebbé válik Kossuth befolyása. Az írók, politikusok egy része riadtan és rosszalva nézi a dolgok fejlődését. A forradalomellenes felfogás 1849 januártól, mikor a magyar országgyűlés Budapest feladása után Debrecenbe menekül, már szervezett formát ölt. Mint tudjuk, itt, Debrecenben alakul ki s erősödik meg az úgynevezett békepárt, mely mind demokratikus téren, mind Ausztriával szemben sokallja a baloldal merészségét, mindenáron kiegyezésre törekszik s végül a világosi fegyverletételben éri el célját.

Nos, a világosi bukást követő két évtizedben az a réteg válik hangadóvá a nemzet életében, amelyet a békepárt képviselt, a nemzeti klasszicizmus írói pedig az úgynevezett békepártban szerveződő nemesi rétegnek megszólaltatói. 48. márciusáig mindnyájan a haladás hívei. Amint azonban a reformmozgalom forradalomba csap át, illetve a forradalom kiélesedik, vagy vereséget szenved, az írók egy része lemaradozik róla. Nem egyszerre, hanem lépcsőzetesen szakadnak el. Elszakadásuk időrendje egyben haladó voltak — persze fordított — rangsora, hiszen azt mutatja, ki meddig tudott lépést tartani a forradalommal, vagy hű maradni hozzá. Először Deák és a centralisták: Eötvös, Kemény, Csengery pártolnak el, már 48 szeptemberben, legvégül, általában néhány évvel Világos után a kisnemes származásúak és a honorátoriok: Arany, Szász Károly, Lévy József, Salamon, Greguss Agost, Sükey, akik szintén megállnak ugyan március szociális vívmányainál, de lelkesednek a függetlenségi harcért. Az 50-es évek elején kisebb-nagyobb mértékben mindnyájan Kemény és Csengery befolyása alá kerülnek.

4. A csoport egyik tagja, Salamon Ferenc nyíltan ki is mondja, hogy mikor a Pesti Napló a Deák-párt rendelkezése alá került, „a párt írói kezdtek már, amennyire lehetett,“ politikailag is hatni. „1856-tól 1861-ig az előbb csak irodalmi kör irodalmi Deák-párttá nőtte ki magát, míg aztán 1861 után abba a politika jóformán elnyomta az irodalmat.“ 1861-ig azonban, mint Salamon mondja: „Ez a kör, miután politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanosság és ámtások ellenében. Az irodalom által igyekeztek előkészíteni a tért azon időre, midőn a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.“

Valóban, műveikben az a Deák-párti gondolkodás nyilvánul meg, mely két ellentétet akar áthidalni: egyfelől a rendiség és a polgárosulás, másfelől a magyarság és Ausztria ellentétét. Ezért egyaránt találunk náluk haladó és reakciós vonásokat: gondolkodásuk és művük gyökere, hogy félnek a forradalom visszatérésétől, de ugyanakkor mégis haladóknak hiszik magukat, mert szembenállnak a rendi múlt visszakívánóival is. Állandó törekvésük: megtalálni a maguk középutját reakció és forradalom közli.

A nemzeti klasszicizmus irodalmát egy nagy fájdalom tölti be: hogy az ország irányítását a császári ház kivette a magyarság kezéből. E mellett itt-ott megszólal a fájdalom a nemesség hanyatlása miatt is. De egy sóhaj sem hallatszik a parasztság nyomora miatt; olvasásukkor szinte azt hihetné

az ember, hogy a magyar társadalomnak nem is volt parasztsága. Kossuthal szemben valamennyien Görgey hívei. Az Ausztriával való kapcsolat felbontásának megkísérlését mind veszedelmesnek tartják, vannak, akik szerint e kapcsolat a magyarság uralmi helyzete s a szocialista törekvések elleni küzdelem szempontjából egyenesen kívánatos.

Nemzetfogalmuk sem különbözik a Deák-pártétól: tágabb a régi nemesi nemzetnél, de még mindig csak a művelt és vagyonos rétegek összefogása. Arany még a 6%-os választójogot is sokalni látszik, mikor az 1869-es választások alkalmából felháborodottan nézi a „szatócsok és részeg parasztok“ hadjáratát a „kaput és értelem“ ellen. Az irodalmi Deák-párt sokszor teszi bírálat tárgyává a szabadságharcot, de soha a társadalom fennálló rendjét, Kemény a birtokos nemesség kezében akarja megtartani a hatalmat, mert hazafiasabbnak tartja a polgárságnál. 1848-ig nemcsak Petőfi, de Vörösmarty, sőt közülük is néhányan: Eötvös és Arany éles kritikái képet rajzoltak a jelenről, a jövő érdekében. Most soha! A jelennél szívesebben ábrázolják a régít, arra a sivár és bűnös multra, amelynek gyászos és dicstelen voltát Széchenyi óta a reformkor annyiszor leleplezte, szép, új köntöst varázsolnak. S ez sem elég! Míg Petőfi néhány évvel előbb az európai szabadságmozgalmak támogatását tartja kötelességének, Kemény most a nemzeti összefogás főcéljául az „európai destruktív“, értsd szocialista mozgalmak elleni védekezést tűzi ki, amelyet Arany is, mint „vörös rém“-et emleget. S mivel ők maguk elutasítják a köztársaság és a szocializmus gondolatát, Kemény szerint csak a lojális, tulajdontiszteelő, „józan“ magyar igazi magyar. Az osztrák elnyomás elleni harcuk mégis megkönnyíti önáltatásukat, hogy nem egy osztályt, hanem egy nemzetet képviselnek.

Egyetlen címke sem illik rájuk jobban, mint a Zichy Antal által ajánlott név: szabadelvű konzervatívok. Szolgálatonkívüli, leszerelt reformerek. A reformkor támad fel bennük, de ezúttal reform-törekvések nélkül. Haladóknak érzik magukat oly reformokért vívott harcaik alapján, amelyeknél az idő már rég többet követelt. De igaztalanság volna elfeledni, hogy csoportjuk legjobbjai kétfelé harcoltak: nemcsak balfelé, a náluk radikálisabb Kossuth vagy Vajda János ellen, hanem jobbfelé, az ó-konzervatív főurak és a reakciós megyei nemesség ellen is. Irodalmuk lényege: visszatérés 48 demokratikus törekvéseitől a 48 előtti szabadelvű, óvatosan reformista irányhoz. Gyulai tudta ezt, s épp ebben látta a 49 utáni irodalom fölényét a demokratikus 48-as irodalommal szemben. Rámutatva irodalom és politika párhuzamosságára, így ír: 48-ban „Talán többet változtattunk nyelven, irodalmon és alkotmányon, mint kellett volna.“ „A nyelvújításnak épügy megvoltak a túlságai, mint a politikai radikalizmusnak, s költészetünk népiességének ugyanúgy a kicsapongásai, mint a demokratiai törekvéseknek.“ Viszont 49 után szerinte egészségesebb a közszellem: a politikai küzdelem éppügy múlt és jelen kibékítésére tört, mint az irodalom. (Irodalmunk befolyása, 1889). Az élesszemű kritikus önjellemzése szinte fölöslegessé teszi a további elemzést. Gyulai tisztán látja, hogy 48 demokratikus átalakulásra tört, a 49 utáni élet pedig — kibékülésre a múlttal. Az irodalom éppügy, mint a politika.

5. Ritkán találunk irodalmat, mely annyira minden ízében magán hordaná politikai eredetének bélyegét s oly szemléletesen és tanulságosan mutatná, hogyan válik a politikum esztétikumává, mint a Deák-párt íróinak műve.

A nemzeti klasszicizmus írói nemzeti fontosságú ügynek tekintik, hogy irodalmunk olyan irányban fejlődjön, amelyet ők üdvösnek tartanak, s ezért fő kritikusaik: Gyulai és Salamon nyíltan vallják, hogy kritikájuk nem véletlen tetszésen, hanem elveken, mégpedig egy párt elvein alapulnak. Gyulai szerint: „a kritikusnak határozott elveinek kell lenni“ a politikai és társadalmi élet kérdéseire is.

De tisztában vannak azzal, hogy az esztétikum több, mint esztétikum: gondolkodásunk, erkölcsünk legkülső megnyilatkozása. Elsősorban művészi hatást követelnek ugyan, de tudják, hogy e hatás csak akkor lehet zavar-talan, ha a mű koncepciója összhangban van erkölcsi-társadalmi felfogásunkkal. Irodalmukban tudatos politikai pedagógiát művelnek. Hiszen, amint Gyulai írja, „a léha költészet és a léha politika, a hőbortos eszmék és a rossz versek közt sokkal több kapcsolat van, mint egyelőre gondolnók.” Salamon Ferenc szerint a költészet „gyakran előpostája a közel jövő politikájának, mert az izlés nem csupán izlés dolga, kapcsolatban áll az erkölccsel és a helyes gondolkozással is.“ Ez a *pártosság* tehát nem az a fajta politikai elfogultság, amely a műveket egyszerűen a bennük kifejezett nézetek alapján ítéli meg. Kevesebb is, több is ennél. Megérzi a politikai ellenfelet a politikát nem érintő műben is: megérzi az érzés zabolátlanságában, a képzelet merész féktelenségében. Lisznyayékban és Jókaiiban voltaképp Kossuthot támadják, egy új forradalom lehetőségét. Irodalmi elveik számukra forradalom-ellenességük különböző nevei, illetve egy általános politikai-világnézeti koncepció részei.

E koncepció egyik legfontosabb követelménye a *valóság* egy sajátos kultusza. Nem véletlen, hogy e fogalom mint jelszó először Görgey táborában röppent fel, 1849-ben, ahol Kecskeméthy Aurél készül Való címen a tábornok felügyelete alatt lapot indítani. A valóság követelményét előbb a politikában hirdetik, aztán az irodalomban is. A forradalomból azt a tanulságot vonják le, hogy veszélyes, ha az ember csak a vágyait követi s nem vet számot a tényekkel. A vágy és álom, illetve szenvedély pedig az ő szemükben: az Ausztriától elszakadásra törekvés és a paraszt földhétsége; a valóság: erőtlenségünk Ausztriával szemben és a fennálló társadalmi rend. Végeredményben tehát az a realista, aki lemond a valóság alakításáról s megváltozhatatlannak tartja a fennálló viszonyokat, az osztrák birodalmat például örök végzet-nek fogadja el. A valóságtisztelet e módja éppúgy nem egyéb burkolt konzervatívizmusról, mint ahogy részben az Deák megrögzött ragaszkodása a törvényekhez. Műveikben se szeri, se száma a kigúnyolt „ábrándozóknak“.

De nem lehet meglepő számunkra, hogy a sokat követelt realizmus nagyon is irányított és korlátozott, amint ők nevezik: eszményített realizmus. Ez egyebek közt elutasítja a társadalmi nyomor rajzát, amíg arra nem tudunk megoldást (I. Arany kritikáját Hebbel eposzáról), ragaszkodik a költői igazságszolgáltatáshoz, tehát ahhoz, hogy a regényben a bűn bűnhődjön s az erény nyerje el jutalmát, mert különben lázító képet kapnánk a társadalomról, Salamon Ferenc pedig azt követeli a költőtől, hogy politikai verseiben is „nemesítse az érzelmeket“ nemtelen szenvedélyek felzaklatása helyett.

A valóság e felfogásával, mely lényegében bizonyos törekvések visszahozását, a cselekvési lehetőség szűkre-szabását jelenti, szorosan összefügg, hogy nem szeretik az ítélet gyepőlőjét könnyen elragadó erős érzéseket s a merész képzeletet; mint a klasszikus iskolák általában, nem kedvelik a lírát, csak csúfszavuk van a zsenialitásra és elítélik a romantika szertelenségét. Ideáljuk a fegyelmezett, józan férfi, aki érzéseit mindig aláveti megfontolt ítéletének. Természetes, hogy Petőfit a fejlődés alacsonyabb lépcsőfokának tartják, mint Aranyt, gyakran nem is igen leplezik iránta ellenszenvüket, főképp demokratikus iránya miatt, de belsejének korlátokat nem ismerő expanzívítása miatt is.

E koncepció olyan végiggondolt és következetes, hogy bármely pontjáról indulunk ki, ugrás nélkül bejárhatjuk minden vonatkozását. Mégis az legjellemzőbb rá, hogy mindenütt két, szentimentális hibás véglet közt egy helyes *harmadik* utat keres. Így határozottan elítélik a 48 előtti rendiséget, de borzadva gondolnak a forradalmi törekvésekre; ugyanígy nem fogadják el a császári abszolútizmust, de a teljes nemzeti függetlenség törekvéseit veszélyes

álomnak tartják. Éppoly távol állnak a régi állapotok visszaállítására törekvő úgynevezett konzervatív főuraktól, mint Kossuthtól és a baloldaltól. Olyan utat keresnek, amelyen járva megőrizhetik a birtokos nemesség vezető szerepét, de azért polgárság is kifejlődhet, a magyarság meg maga intézi a dolgait anélkül, hogy elszakadna Ausztriától. Ezért állandóan egyeztetésre, illetve a helyes középút megtalálására törekszenek: konzervativizmus és haladás, önállóság és kiegyezés, magyarság és európaiság közt, de irodalmi téren is: szabály és szabadság, népi és műköltészet, tanulmány és tehetség, naturalizmus és idealizmus között.

Az a csillogó bizalom az ember és a nép ösztöneiben, mely Rousseautól Petőfiig a liberalizmus és a demokrácia híveit egyaránt eltöltötte, nincs meg bennök többé. Ezért csak több-kevesebb fenntartással vallják a liberalizmus és demokrácia elveit, jelszavait. Helyette cserébe eltelnek a *humanizmus* egy fajával, mely egy bizonyos nemes emberségnek osztályoktól, történelmi körülményektől független parancsát hirdeti. Arany például, mint megvalósíthatatlant, lemondóan hártja el az örökbéke álmát, belenyugszik a társadalmi rosszba — „Bölcs Isten — „Bölcs Isten az, ki rendel“ — helyette mást követel: „Az ember tiszte, hogy legyen Békében, harcban ember“. S ha a társadalom megjavítása helyett az egyes ember erkölcsi helytállása lehet csupán a célunk, érthető, hogy Aranyt és Keményt csak az egyén s annak életében főképp a bűn és bűnhődés viszonya érdekli.

Természetes, hogy a társadalmi haladásból kiábrándulva nem néznek többé oly szívesen a jövőbe, mint a 40-es évek írói, annál nagyobb szeretettel gondolnak a multra. 1850 és 67 közt divatossá válik a történelmi regény és dráma. De a multban sem látják a társadalmat. A történelem benyomását csillogó párvialadok festésével keltik fel, vagy elavult előítételek pusztító hatalmának rajzolásával. Voltaképp itt is csak az egyén érdekli őket: főképp kis tévedések roppant következményeit, tett és gyümölcse többnyire félelmetes viszonyát vizsgálják.

Nem lep meg a mondottak után, hogy szakítanak a 40-es évek s főképp Petőfi *népiességével* is. Gyulai előbb tiszta esztétikumná desztillálja a népiesség politikummal terhelt fogalmát, aztán még a jelszóban foglalt esztétikai törekvést is mérsékli. Nem győzi hangoztatni: „Mi nem írunk azon osztálynak, amely nem tud olvasni... Mi azon osztálynak írunk, mely nem nyers tömeg, vannak szellemibb vágyai.“ Arany János is a 40-es évek elmúlt divatjának tartja a népiességet, a világboldogítás eszméje gyümölcésének, holott a költő nem a népnek akar írni, az sem becsvágya, hogy fű-fa által érthető legyen, legfeljebb azért egyszerű, mert egyszerű eszközökkel hatni tudni érőnek a jele. Nem is népiesnek nevezik irányukat, hanem népi-nemzetinek. De ez az irány a gyakorlatban éppúgy csak a műveltebb réteget jelentette, mint ahogy politikájuk nemzetiessége is csak a vagyonos és művelt rétegeket ölelte át. A Deák-párti irodalomban a magyar nép csak annyiban van jelen, hogy átveszik szavait, szólásformáit.

S e végleteket összeegyeztető, mindig harmadik utat kereső gondolkodás kialakította a részabott *mondatformát* is. Állandóan a hibás szélsőségeket elkerülő középutat keresve, észjárásuk sűrűn alkalmazott egy szerkezetet, mely e gondolkodásmód pontos kifejezése. Kemény például abban látja a történetírás nevelő hatását, hogy „elveszi az ábrándokat, de megóvjá a hitet“. Gyulai szerint azért fordultunk a magyar történelmi tanulmányokhoz, „hogy visszavarázsoljuk kedélyünkbe a nyugalmat apathia, a hitet rajongás, az önbizalmat vakmerőség, az erélyt elbizakodottság nélkül.“ Szalay László az ifjúságtól azt várja, hogy „lelkedést óvatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövőjében a nemzet multjának bölcs számbavételével párosítson.“

Az osztályérdek oly naivul nyílt megvallását, aminővel a rendiség korában lépten-nyomon találkozunk, ebben az irodalomban persze már hasztalan

keressük. A Deák-párt írói rendszerint az elé az erkölcsi kérdés elé állítják az olvasót, hogy a „helyes elvek”-et akarja-e, vagy a léhaságot. Am ezen az erkölcsi problémán a deák-kossuthi politika ellentétét értik, mint ahogy egész világnézeti-művészi magatartásuk nem egyéb, mint politikai állásfoglalásuk pusztá alakváltása. A forradalom és a tömeg iránti ellenszenvükben, az értelmet még a művészetben is az érzés fölé helyező rangsorukban, sajátos valóságkultuszukban, mely nem egyéb, mint konzervatívizmus, egész izlésükben, néha még nyelvük és ritmusuk exkluzív zenéjében is nem ugyanaz a politikai akarat szólal-e meg, amely 67-ben, mihelyt a cselekvés a Deák-párt kezébe kerül, az ország 94 százalékát szavazójogától megfosztó választói törvényben fejeződik majd ki? A multat és jövőt összeolvasztó észjárásukban, a végletek közt középutat kereső mondatformájukban vajjon nem lappang-e a nemesség és nagypolgárság szövetsége, a kiegyezési kor feudálkapitalizmusa? az erőviszonyokat annyira respektáló sajátos „valóság”-kultuszukban az Ausztriával kötött kiegyezés, amelynek ismert formája logikusan vezetett a német szövetséghez? Műveikben — akármilyen képtelenségnek tetszhet az első pillanatban — ott lappang már a kiegyezési kor politikája.

6. A 67-es politikát közvéleményünk ma már egyértelműen elítéli. Nem következtelenség-e, hogy a 67-es politika érzelmi talaját tükröző irodalmat továbbra is bálványozzuk? Mégis csinján kell végeznünk az átértékelést! Mert ez az irodalom nem minden ízében 67-es. Néha nem a nemesi osztályt fejezi ki, hanem — mint mikor Arany vagy Gyulai a szabadságharc bukását gyászolja, vagy hősiességét ünnepli — valóban a nemzetet. Azt se higgyük, hogy a Deák-párti politika és irodalom rokonságának megállapításával az irodalom további vizsgálata már feleslegessé vált. Hiszen ez az irodalom, épp Deák-párti eredetével összefüggésben, olyan értékeket fejlesztett ki, amelyek a Deák-párt politikájából hiányoztak: humanizmust, erkölcsi érzékenységet és művészi önfegyelmet, Arany nyelvi varázslata, Gyulai érvelésének tűze és világossága, Kemény pszichológiájának eredetisége és mélysége a magyar irodalom legmagasabb értékei közül való.

De szűk irodalom. A nemzeti miatt elhanyagolja az emberit, s még az általa képviselt „nemzet” is főképp a nemességet foglalja magában, a valóság, helyesebben egy bizonyos valóság túlságos tiszteletében lemond a jogosról és elérhetőről, az önfegyelem kedvéért a szenvedélyről, a józanság kedvéért a poézisről. Nem véletlen, hogy formai szempontból haladó mozgalmak kapcsolódhatnak s Babbitstól mindmáig kapcsolódnak is hozzájuk, főképp Aranyhoz; társadalmilag haladók nem.

S most már megsejtjük, hogy a magyar irodalom trónjára sem annyira művészi, mint inkább politikai okokból ültették őket. A hivatalos kritika és az iskola azért avatta nemzeti evangéliummá műveiket, hogy Petőfi, majd Ady jelentőségét elhalványítsa a segítségükkel. Alkotásaik valóságos totemimádó tisztelet tárgya lettek, örök magyar mérték, védőbástya a forradalom ellen. Csak két nagy költőnk van, akik haladó elveik alapján meglátták súlyos hiányaikat: Vajda János és Ady Endre. Vajda már 1862-ben rámutat formalizmusukra és arra, hogy műveikből hiányzik az emberiség, a haladás és szabadság gondolata, Ady pedig Strófák Buda haláláról című cikkében fanyarul s érezhető ellenszenvvel úgy írja le Aranyt, hogy „nagyon nótárius s uraknak — lelke ellenére — udvarló úr volt.”

S a tisztelet, mely évtizedekig nem tűrt meg bíráló hangot, türelmetlen és hangos imádat lett a Horthy-korban. E kor uralkodó rélege a „destruktív”-nak bélyegzett nyugatos költészettel szemben a Deák-párt irodalmát hirdette a magyar lélek egyetlen kifejezőjének s önmagát ez igaz élet példa leghűbb követőjének. E felfogás kétszeresen meghamisította Arany és Gyulai műveit; egyrészt azzal, hogy örökre kötelező nemzeti mértéknek hirdette, másrészt s még inkább azzal, hogy önmagát vallotta e nagyok hiteles leszármazottjának. Tormay Cecilék ugyanis elhallgatták, hogy a „Toldi” költőjében és

barátaiban a konzervatívizmus mellett élt a haladás és humanizmus szelleme is; hogy európaiak voltak, önismeretet, a valóság megismerését hirdették s felháborodva taszították volna el a Horthy-kor gyűlölködő sovinizmusát, önámító légvárait, kerge turanizmusát, szembefordulását az akkori Magyarországhoz képest még haladónak számító nyugati műveltséggel.

A mi kritikánk Vajda és Ady kritikáját folytatja. Meggyőződésünk, hogy a csoport kritikátlan bálványozásával szakítanunk kell, s ezért fel kell hagynunk az utóbbi időben felkapott nemzeti klasszicizmus elnevezéssel is. Ha ugyanis ezen — mint a hivatalos magyar kritika tette — egy sajátos örök nemzeti lélek kifejezését értjük, meg kell állapítanunk, hogy ilyen egyáltalán nincs. A magyar ú. n. nemzeti klasszicizmus a nemesség magas színvonalú kifejeződése, történelmének egy bizonyos pontján, mikor a polgárosodásnak engedelményeket téve, ugyanakkor szorosan fogja a gyeplőt, hogy forradalmi erők ki ne ragadják kezéből a vezetést. Gyulaiék irói körének jellemét, mely tehát ellentétes erők nehezen fenntartott egyensúlya, így a mérsékelt haladásnak és szigorú fékezésnek egyidejű állandó törekvése alakítja ki s teszi a világirodalom klasszikusnak tekintett korszakaiéhoz hasonlóvá. Ez a magyarázata annak is, hogy bármely egyoldalú ériékeléssel, mely csak a forradalom-ellenes vagy csak a haladó oldalát venné figyelembe, igazságtalanságot követnénk el. Amilyen hiba volt bálvánnyá emelni, éppolyan tévedés volna most a másik végletbe esve csak a forradalom-ellenesét látni benne. Nem nemzeti, hanem nemesi, közelebbről Deák-pártian meghatározott klasszicizmus ez.

II. Az előadást követő vita összefoglalása

Az előadás után gazdag és széleskörű vita alakult ki. Altalában a hozzászólók több ponton is polemikába bocsátkoztak az előadóval; — ugyanakkor a hozzászólók között több kérdésben is vita alakult ki. Összefoglalásunkban az előadás anyagával kapcsolatos megállapításokat domborítjuk ki.

Barta János Komlós Aladár előadásában alapvető hibának tartotta, hogy problémáját lényegében szellemtörténeti módon fogta fel. Rámutatott arra, hogy az előadó bármily óvatos formában is, de felvesz egy „irodalmi Deák-párt”-ot, amely az előadó szerint összetételében és időbeli fejlődésében egységet alkot. Barta János szerint ez az egység még abban az óvatos formában sem áll fenn, ahogy azt Komlós Aladár hangoztatta. Ellentmond ennek először is az a tény, hogy a csoport tagjai közül éppen a nagyokban nem találjuk meg a politikai azonosságot vagy egyirányúságot. Kemény magatartását ismerjük, — de ki akarná az 1860 előtti Aranyt e tekintetben Keménnyel közös nevezőre hozni? Madách politikai különállása is nyilvánvaló: határozati-párti beszéde és egyéb politikai megnyilatkozásai is határozottan kiegyezés-ellenesek. Tompa egyébként is lazán függ össze a pesti író-csoporttal, mindössze Aranyhoz fűzik erősebb szálak, de a Bach-korszakban ő is a 49-es vonalat viszi tovább. A politikai álláspont közösségéről inkább csak a kisebbek, az epigonok között lehet szó, de ezek csak a nagyok elhunytá után bontakoznak ki.

Ugyancsak fel kell bontanunk a csoport egységét, ha az időbeli kialakulást nézzük. Szó sincs arról, mintha az irodalmi Deák-párt már Világos után létrejött volna; 1850—60 közt csak szervezési kísérletek vannak. 60 után, amikorra valamelyes egység létrejön, megindul mindjárt a bomlás is. A nagyok kiválnak, elhalnak vagy elhallgatnak, s a vízvonalstó: a kiegyezés után Gyulai magára marad az epigon-csoporttal.

Barta János véleménye szerint ha az „irodalmi Deák-párt” kifejezést megjelölésként mindenképpen alkalmazni akarjuk, akkor inkább erre a Gyulai-vezette epigon-akadémikus írócsoportra foglaljuk le, és kifejlődésének idejét is tegyük inkább 1867 utánra.

Keresztúry Dezső hozzászólásában először az előadás értékeiről beszélt. Kiemelte az előadó alaposágát és finom részletmegfigyeléseit. Különösen figyelemreméltó az a tény, hogy Komlós Aladár kiemelte a csoport íróinak erős politikai érdeklődését és hogy bemutatta, miként válik ez a politikai cselekvő erő az irodalom területén is ható tényezővé. — Nem tudott azonban teljesen egyetérteni a csoport határainak és tagjainak kijelölésével. Szerinte az ú. n. nemzeti klasszicizmus eszme- és formavilágában döntő szerepe van a népiességnek, a realizmusnak és Petőfinek: ha ezeket kihagyjuk belőle, megcsonkítjuk, ha pedig meghagyjuk, akkor előbbre kell tennünk kialakulásának kezdeteit és sokkal pozitívabban kell értékelnünk a haladáshoz való viszonyát. Nem értett egyet az előadó Arany-értékelésével, úgy érzi, hogy Komlós Aladár túlságosan is passzívnak, akadémikusnak mutatta be ezt a nagy költőt, aki mindvégig hű maradt 48-hoz, bizonyos értelemben még öregkorában is. Az előadás alapvető hibájának tartja, hogy Komlós Aladár az „irodalmi Deák-párt”-ot, a „nemzeti klasszicizmus”-t túlságosan is valóságos tényként fogadja el. Szerinte az előadó nem veti fel az alapkérdéseket: 1. valóban jelentős, a résztvevők öntudatában s műveiben is élő, egységes képlet volt-e az, amit Salamon Ferenc nagyrészt irodalompolitikai taktikából nevezett „irodalmi Deák-párt”-nak. 2. lehet-e azt, amit ő ebbe a konstrukcióba nagyjából beleszótt, valóban „magyar nemzeti klasszicizmus”-nak nevezni? A hozzászóló szükségesnek tartaná a „nemzeti klasszicizmus” fogalmát tisztázni, mert mindaddig, míg ez meg nem történik, önkényes ennek a kifejezésnek a használata.

Szabolcsi Miklós szerint Komlós Aladár túlságosan ragaszkodik előadása címéhez, szinte igazolni akarja. A hozzászóló úgy látja, hogy a „nemzeti klasszicizmus” fogalma, mint egységes terminus, szintén a mult irodalomtörténetírásának maradványa. Az egész hosszú korszakot egyáltalán nem lehet egységesnek tekinteni; Arany mindenesetre külön veendő: véleménye szerint Arany Jánost inkább szinte akarata ellenére csatolták ehhez a csoporthoz. Aranyt semmiesere sem lehet ilyen negatívan felfogni, — még egyes, kiragadott nyilatkozatai ellenére sem; külön ki kell emelni irodalomtörténeti írásai pozitív jellegét. Szerinte Komlós Aladár azt a szemléletet, hogy az egész korszakot egy egységben lássa, a Nyugattól örökölte, amely elődeiből egy egységes korszakot konstruált.

Nagy Miklós úgy látja: Komlós Aladár nemcsak abban tévedett, hogy az ú. n. irodalmi Deák-pártot olyan csoportnak mutatta be, mint amely minden tagjában egyformán lemondóan és tagadóan fordul 48 felé, hanem abban is, hogy nem ismerte fel a csoport egyes tagjainak előremutató jellegét. Allítására fel is hoz néhány bizonyítékot, amelyek szerint Arany egy-egy műve szinte utat tört az Arany-epigonok és az „akadémikus Arany” ellen lázadó ellenzéknek. Nagy Miklós szerint a Bolond Istók első éneke igen érdekes kezdeményezés a realisabb paraszt-ábrázolás felé. Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy Arany nemcsak a lélektani finomságokban s a drámaibb cselekményben kereste az eposz modernizálásának módját, hanem kísérletezett a byroni—puskini verses regénnyel is, amely tartalmi-formai kereteivel sok alkalmat ad a kritikai társadalom-ábrázolásra. A hozzászóló szerint így kerül Arany Bolond Istókján keresztül a Reviczky—Komjáthy—Kiss nemzedék tőszomszédságába.

Koczás Sándor hibáztatta, hogy bár Komlós Aladár bevezetőjében utalt az ú. n. nemzeti klasszicizmus fogalmának eredetére, reakciós mivoltára, előadásában mégis ezt igyekszik alátámasztani; meglévőnek akarja bizonyítani ezt az „egységet”. Az tény, hogy Kemény Zsigmond, a 49 utáni ellenforradalom főideológusa, kezdeményezi egy ilyen csoport kialakítását, de korántsem alakult ki egységes csoport. Ez csupán a második magyar ellenforradalom tudatos torzítása volt, amely Aranyt meghamisította, sőt még Petőfit is bele akarta tuszkolni ebbe a csoportba. Igaz, hogy a 60-as évek táján

Arany János elfogadta Gyulai esztétikai kánonját, de ez nem sokáig tart. Konkrét, egyenkénti elemzésre volna szükség, nem pedig az íróknak egy a reakció által felvett szempontból való megközelítésére.

Komlós Aladár válaszában elismerte, hogy „az irodalmi Deák-párt leírt egysége nem volt tökéletes gondolkodásbeli azonosság“, s ezért a csoport hű képéhez valóban hozzátartoznék az egyéni eltérések megrajzolása is; de ezáltal a rokonságok feltárását és bizonyítását tűzte ki feladatul. Hiszen eleve is feltételezhető, hogy az 50–60-as évek köznemességét képviselő Deák-politikának megvolt az irodalmi tükröződése, s az előadottak szerinte kétségtelenné is teszik ezt a feltevést; mivel pedig a csoport szellemi magva a forradalomellenesség, Petőfit, igenis, ki kellett venni belőle (Keresztúry). Nem tudja, Barta mire alapítja azt az állítását, hogy a csoport 1860 után felbomlik. Hisz éppen ekkor válik erősebbé, szorosabbá (l. a Kisfaludy-társaság és Akadémia feltámasztása, Arany Pestre hozatala s részére folyóirat indítása s mindez Keményék segítségével). Aranyinak a Deák-párthoz sorolását szerinte a tények tömege igazolja: a törekvést, mely Aranyt nemcsak Keménytől, hanem Gyulaitól is el akarja szakítani, egyelőre megalapozatlannak tartja. Végül emlékeztetett arra, hogy, mint előadása idézetekkel bizonyította, többek között már Gyulai és Salamon Ferenc tudatában volt a csoport egységének, nem érti tehát, hogy Koczás mért tekinti ezt a második magyar ellenforradalom, Szabolcsi pedig a Nyugat torzításának

Összefoglalta: *Koczás Sándor*

JÓKAI

Hegedüs Géza előadása két kérdés tisztázását tűzi ki célul: Hogyan viszonylott Jókai kora társadalmához? Hogyan tükrözte azt? Az első problémát Hegedüs szerint csak akkor lehet helyesen megoldani, ha Jókait nem polgárosodó nemesnek, hanem polgárnak tekintjük. Ez felel meg a tényeknek, hiszen korának kereskedelme, tranzító forgalma révén stb. valóban erősen polgárosodott a 19. század első felében, s ez ad az eddiginél sokkal termékenyebb szempontot az író életművének megértéséhez. Jókai köznemesi voltához ragaszkodva, pl. mivel magyarázzuk azokat a műveket, amelyekben a nagybirtokos arisztokráciához való rokonszenve, hódoló királyhűsége, a munkásmozgalom iránti érdeklődése látszik. Az uralkodó s a nagybirtokosok iránti rajongás aligha egyeztethető össze a köznemes tipikus magatartásával, még kevésbé a munkásság megfigyelése, hiszen köztudomású, mennyire távol állt Magyarországon a birtokos köznemesség a múlt század második felében a nagyvárosi élet és a proletariátus fejlődésének felismerésétől. Másfelől, ha Jókait polgárnak tekintjük, akkor önálló, eddig izoláltnak látszó jelenségek is nagyobb összefüggésekbe illeszthetők (pl. Jókai viszonya 1848–49-hez). Békepártiságának oka az, hogy osztálya, a polgárság, az 1848 áprilisi törvényekkel megkapta azt, amire kapitalista gazdálkodásához szüksége volt (ösiség, úrbéri terhek, vámok, privilégiumok eltörlése, országgyűlési képviselő, törvény előtti egyenlőség stb.), az 1849-es harc csak veszélyeztethette érdekeit, mint a radikálisok diktatúrájára, esetleg parasztfelkelésekre vezethetett. Természetesen Jókaiiban sokkal erősebben éltek a liberális szabadságjogok, hogysem békepárti megtorpanása tartós lehetett volna. Ezért is csatlakozott később a Függetlenségi Nyilatkozathoz.

Jókai Bach-korszak alatti optimista és optimizmust hirdető írói magatartása is érthető ilymódon. Hiszen a köznemességgel ellentétben a gyvrszámú polgárság nem szenvedett különösebben az abszolútizmus alatt, sőt bizonyos gazdasági lehetőségek is nyíltak számára az Összbirodalomban, sőt bizonyos közelgésével pedig hatalmas anyagi perspektívák nyíltak előtte. A 48-as hagyományok ápolása Jókai szemléletében jól megfér a kiegyezés ünnep-

lésével, mert számára 1848 nem népi forradalmat jelentett, hanem a polgári átalakulás kezdetét, s a polgári átalakulást — ha korlátozottan is — 1867 folytatta. Mégis éppen a polgári átalakulás befejezetlensége miatt állandóan megvolt a talaj a forradalom eszméinek felélesztésére, 1867 elmarasztalására 1848-al szemben a haladó polgárság szempontjából. Jókai talán legtöbbször nem tudatosan hasonlította össze saját korát 1848-cal, mégis kétségtelen, hogy számos művében, mely a szabadságharccal foglalkozott voltaképpen, a „nagy idők“ utáni vágyakozása öltött testet, a kiegyezéssel való elégedetlensége szólalt meg — önmaga előtt sem tisztázottan. Nostalgája a szabadságharc s a polgári forradalom iránt oly erős, hogy nemcsak a magyar történelemben néz vissza, hanem igyekszik minél több haladó mozzanatot felidézni az egész emberiség multjából. Így jutnak eszébe pl. a dekabristák, az orosz parasztháborúk (Pugacsev), az olasz, délamerikai (Bolivar), északamerikai függetlenségi harcok.

Tudjuk, hogy a polgár, ha hatalomra kerül, nemcsak reakcióssá válik, hanem sznobbá is. A magyar burzsoázia pl. csekély kivétellel mindig elragadtatással nézte a dzsentri, arisztokrata életformát. Ez a polgári törekvés nyilvánul meg Jókainak a nemességgel szemben való megértő hangjában, odáig azonban már nem vitte, hogy annak hibáit kendőzte volna. Így lett Rudolf trónörökös lelkes tisztelőjévé, akiben azonfelül még reformert is sejtett.

Forradalmi hagyományai következtében rokonszenvvel fordult a forradalomból kihagyott negyedik rend felé. (Szaffrán Péter, az Egy magyar nábob munkásai, személyes kapcsolata a magyar munkásmozgalom kezdetivel.) Mint polgár természetesen páni félelemmel félt a proletariátus fegyveres fellépésétől (l. a Lélekidomár párizsi kommunardjai, az Asszonyt kísér anarchistája), de hősiességüket, eszmeiségüket elismerte. Mindenesetre jobban látta magyar író kortársainál, hogy a kapitalizmust más társadalmi forma fogja felváltani. Ez a felismerés polgári megkötöttsége miatt utópista formát öltött, de utópizmusában vannak gazdaságilag reális vonások is (l. a Fekete gyémántok „Mágneslovag“ c. fejezete). Jól látta és gyakran leleplezte a kapitalizmus rideg üzlelsruőségét, mely kiöli a nemes vonásokat az emberi lélekből. (Aranyember, Enyém, tied, övé stb.) Mindent összevetve tisztában képviselte a klasszikus kapitalizmus álláspontját, mint kortársai, ami Magyarországon a 19. század második felében kétségtelenül haladó álláspont volt.

Az a mód, ahogyan Jókai a valóságot tükrözteti, nagymértékben romantikus. Ábrázolásában minduntalan lélektani és társadalmi extrém-variánsok kerülnek elő, a tipikus folyamatot szélsőséges kiélezettségben mutatva. Nagy szerepet juttat a valóság fordulatosságának, dinamizmusának. Saját korlátlan mesélőkedve gyakran elragadta. Így első művei még a Sue-féle francia romantika beteg hajításai, s a felesége halála után a 80-as években ismét hosszú időre elveszítette kapcsolatát a valósággal. Kiváló regényeiben azonban az erős színek, felnagyított alakok nem realitásellenesek, hanem egy olyan írói módszer gyümölcsei, mely éppen túlzásaiban vall a világra. Talán a mikroszkóp realizmusának nevezhetnők ezt az eljárást. A mikroszkóp alatt is úgy válik felismerhetővé nem egy valóságos, de szemünkkel egyébként nem látható lény, hogy az ember előbb befesti, aztán felnagyítja. Legtöbbször Jókai is így tesz hőseivel: színezi, növeli őket.

A polgári forradalom szabadságeszméinek s a megszilárdult burzsoá rendszer kizsákmányoló erőszakának kettőssége szükségszerűen hazuggá teszi a polgári magatartást. Ezen az alapvető hazugságon belül a mi polgárságunk sznob módra igyekezett hasonlítani a birtokos rétegek feudalista csökevényeihez. A polgári eszmények s a polgári valóság kettősségét Jókai is észrevette, s alakjaiban gyakran leleplezi azt, hogy mást mondanak, mint amit tesznek. (Pl. Mátyás mester a Névtelen várban, aki nagy hadvezérnek képzelet magát, s közben pompás lakatokat készít, de erről sohasem beszél. Hátszeghy a Szegény gazdagok-ban.)

Természetesen nem minden művében maradt egyformán hűséges a valósághoz. Minél inkább elfordult a haladástól, annál távolabb került a realizmustól is — amint ez általában történni szokott. Hatalmas életművében azok a számunkra legfontosabb alkotások, melyek a magyar nemesség polgárosodását ábrázolják. Ez az út a felvilágosodástól a reformkoron keresztül a forradalomig, majd a kapitalizmus kialakulásáig vezet. Közben olyan regényekkel találkozunk, mint a Kárpáthy-család eposza, az Aranyember, Mégis mozog a föld, Kőszívű ember fia. Így jutunk el a Rab Rábytól Berend Ivánig. De ezek mellett is az elemzés szempontjából igen fontos könyveket találhatunk. Kifejezetten reakciós eszmevilágú műve aránylag kevés: ilyenek a kiegészítést dicsőítő művek (Új földesúr, Politikai divatok, Lélekidomár), meg azok a romantikus antikapitalista írásai, amelyekben a nemesi világot dicsőíti (Névtelen vár stb.).

Az első hozzászóló: *Nagy Miklós*, elutasította Hegedüsnek Jókai polgári mivoltát kirajzoló koncepcióját. Ez a megállapítás nem igazolható Komárom „tözsér“ kereskedő és hitelügyletekkel foglalkozó jellegével. Ha a város lakossága gazdaságilag valóban kapitalistának tekinthető, politikai és társadalmi szempontból annál inkább ragaszkodott a nemesi életvitelhez. Erre mutatnak pl. Jókai leírásai (megemlíti a nemesi címer kirakását a komáromi lakóházakra a Politikai divatokban). Márpedig az irodalomra általában inkább a politikai, jogi, stb. felépítmény változásai hatnak ki közvetlenül, s így a gazdasági alap különben sem teljesértékű megváltozása nem alakíthatott ki Jókaiiban polgári tudatot. Másrészt — amint ezt már Marx és Engels kimutatták az itáliai városállamok festésétől tárgyalva — a jelentős művészekre nemcsak egy város, táj, vagy tartomány gazdasági és társadalmi viszonyai hatnak, hanem egy egész országot, sőt egy egész kontinensét. Ha ez már a 15. században így volt, mennyivel inkább így kellett lennie a 19. században! Ilymódon Jókai nem tükrözhetette egész életén át a többé-kevésbé polgári Komáromot, hanem magába kellett fogadnia az egész feudális, majd lassan kapitalizálódó Magyarországot. Nincs tehát semmi okunk rá, hogy elveszük e régebbi megállapítást: Jókai liberális köznemes, akit sok szál fűz a városi élethez, kapitalizmushoz, a francia polgári forradalom ideológiájához. Ez kielégítő magyarázatot ad Jókai 1848-as radikalizálódására, majd békepartiságra is. Hiszen az árutermelő, viszonylag haladó nemesiségnek — amelynek képviselői pl. Nyáry Pál igen erősen hatottak Jókai politikai magatartására 1848 őszétől kezdve — érdekében állt a feudalizmus lebontása, de nem egyeztetett bele az Auszriától, legfőbb piacától való elszakadásba, amint ezt Révai József kifejtette. Egyáltalán nem nevezhető polgárinak — amint ezt Hegedüs Géza tette — Jókai magatartása a Bach-korszak alatt. Jókai optimizmusa akkor nem abból fakadt, hogy a magyar burzsoázia vékony rétege morzsákat kapott az osztrák gazdasági vezetőktől, az Összmonarchia létrejöttével. Jókai optimizmusa természetes következménye volt annak, hogy az elyomó hatalom korhadtságát, s így az abszolutizmus tarthatatlanságát felismerte, másrészt saját anyagi létét nem érintették súlyosan azok az osztrák rendelkezések, amelyek elsősorban a nemesség birtokkal rendelkező része ellen irányultak. Hegedüs Géza nem hangsúlyozta eléggé azt, ami Jókai munkásságában számunkra igen fontos. Arról van szó, hogy Jókainak a 60-as, 70-es években a munkásmozgalom kezdetéhez való viszonyát jórészt az szabta meg, hogy az osztrák nagytőke és a magyar nagybirtok szövetségével létrejött állami jellegű kapitalizálódás helyett a magyar közép- és kisiparosokból és kisparasszokból kiinduló nemzeti jellegű iparosodást hirdette. (Fekete gyémántok, Egy az Isten, Jövő század regénye, Enyém, tied, övé.) Ezért tudott pár lépést együtt menni a 60-as évek kispolgári jellegű munkásmozgalmával. Jókai eszmei tisztánlátása mutatkozik meg abban, hogy a reformkorszak harcát a nemzeti kultúráért és a földbirtok kapitalizálódásáért munkásságának központjába állította, hogy a dolgozó népnek és

a nemességnek szabadságharc alatti szövetsége alapján népies — anekdotikus formához jutott el, mely a magyar próza valóságábrázolásában igen nagy lépést jelentett előre. Gyengesége az, hogy nem vette észre a köznemesség lassú átállását a reakció oldalára s így a köznemesség vezetőszerépéről vallott felfogását nem tudta módosítani, bírálni, s így gyakran sülyedt még legjobb műveiben is mítoszalkotásba, lélektani naivitásba, öngazoló kalandba, a parasztságot pedig csak mint pátriárkális életformák közt élő, a társadalmi folyamatban nem számottevő elemet mutatta be. Hegedüs Géza említést tett Jókai értékeléseket, különösen Sötér István könyvét, amely szürrealista szemkedvelő módszeréről. Azonban ez a „mikroszkóp realizmus“ még legértékesebb megnyilvánulási formáiban is, ahol a polgári forradalom romantikájának funkcióját tölti be, veszélyes, irrealitásra csábító. Még inkább áll ez akkor, ha az alakok felnagyítása, heroizálása reakciós tendenciák érdekében történik (A névtelen vár nemesi felkelése), vagy a detektívregényszerű izgalmaság felkeltését szolgálja.

Bóka László helytelenítette azt, hogy Hegedüs nem bírálta meg az eddigi Jókai értékeléseket, különösen Sötér István könyvét, amely szürrealista szempontból tekinti át Jókai munkásságát. Az előadáshoz nincs hozzászólni valója, mert azt egészében felületesnek és hibásnak találja, akár Jókai polgári mivoltának hirdetését, akár a „mikroszkópikus realizmus“ hazug ötletét tekintjük.

Kardos Pál csatlakozott Bóka László helytelenítő kritikájához. Nem igaz, hogy Jókai polgári származású. De ha az lenne is, képtelenség a gyermekkori környezet hatásából magyarázni egész, félszázadnál hosszabb időre terjedő írói magatartását. Ez a lenini tükrözési elméletnek károsan merev alkalmazása. Nincs olyan tükör, amely mindig csak azt veri vissza, ami legelőször belevetítődött. Jókai a kétségtelen életrajzi adat szerint nemesi származású, noha magatartása azé a nemesé, aki már elszakadt a feudális termelésről. Nem jobbágyai munkájából él 48 előtt sem, nem is ősi birtoka jövedelméből, hanem a maga szellemi munkájából. S a fejlődésről ugyanaz az elképzelése, mint a század sok hasonló helyzetű nemesi írójáé és politikusáé: polgárosodjunk, de úgy, hogy a köznemesség legyen polgársággá a polgári munkára, azaz a tőkés termelésre való áttérés által. Ezt az eszményt tölti be nemcsak Berend Iván, hanem a Felfordult világ Fehér Gyulája is, aki alispán fiából lesz „szegcsináló mesterember“, ezt prédikálja az „Eppur si muove“-ban Cseresnyés uram. Hogy annyi ingadozás, ellenmondás van állásfoglalásai közt, azt — ha szabad erre hivatkozni — egyéniségének légysága, befolyásolható volta okozza. Az ő tudata nem annyira tükör, mint viaszlemez. Minden hatás könnyen rávési a maga betűit, s könnyen eltörli rajta az előző írást.

Barta János elhibáztattnak tartja azt, amire a vita egyes mozzanatai is mutatnak, hogy Jókaiából újabban egyre több „realista“ vonást akarunk ki-elemezni. Ő Jókait velejében antirealista, idealista írónak tartja, akinek világnézete tele van transzcendens elemekkel, s aki itt-ott a misztikára is hajlamos. Hogy világnépeből a kauzalitás ki van iktatva, az közismert. Jellegzetes emberalakjaiban nem a kapitalizmus, hanem ellenkezőleg: a feudalizmus erényei uralkodnak: a becsület egészen lovagi értelmezése, a hűség kultusza, a lelki függetlenség és önelégültség arisztokratikus ideálja stb. Mindez messze esik attól a polgáris Jókaitól, akiről Hegedüs Géza beszélt.

Bóka László helyteleníti azt, hogy Barta János a vita során egyes felhasználásokat lényegében rehabilitációnak nevezett. Erről szó sincs, mindnyájan jól tudjuk, hogy feladatunk csak marxista-leninista kritikai átértékelés lehet. Abban azonban nincs igaza Bartának, hogy Jókait transzcendens, spirituális világnézete miatt antirealista írónak tartja, nem ilyen túlzó baloldali indoklásból kell kiindulni; ettől Jókai még lehet realista író, mint ahogy Lenin is realistának tartotta Tolsztojt vallásos idealizmusa ellenére.

Szabolcsi Miklós hozzászólásában kifejti, hogy Hegedüs Géza előadásában is látható az a törekvés, ami különben több más művében is, hogy a 19. század közepétől a magyar irodalom „nagy polgári” korszakát konstruálja meg, amelyet nagyon pozitívan kellene értékelni, mert lendületes és haladó polgárságot mutat. Ezt a képet irodalmilag, de politikailag is alapvetően hamisnak tartja. Jókai realista — ez az állítás igen veszélyes és hasonlít azokhoz a játékokhoz, amelyeket a „realista” fogalommal nálunk 1945 óta írtak, mindenkit realistává igyekeztvén deklarálni. Azért nagy a veszély, mert így elmoszuk az igazi realizmus fogalmát.

* * *

Sem Hegedüs Géza előadása, sem az azt követő vita nem járult hozzá jelentős mértékben Jókai helyes értékelésének kialakításához. Hegedüs munkahipotézise Jókai polgár-voltáról tudományosan tarthatatlan, az az állítás, hogy Jókai realizmusa „mikroszkópszerű”, vagyis lényege a valóság felnagyítása, pusztá ötlet, melyből hiányzik a Jókaival szemben való kritikai állásfoglalás. Az előadó tévedéseit a hozzászólók nagyobbára megcáfolták, de nyilatkozataik lényegében csak a cáfolatra korlátozódtak, illetőleg általánosságban vetettek fel néhány kérdést Jókai értékelésére vonatkozólag.

Összefoglalta: *Nagy Miklós*

A RÉGI MAGYAR IRODALOM ÁTÉRTÉKELÉSÉNEK KÉRDÉSE

I. Klaniczay Tibor bevezető előadása

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, újjáalakulásakor — irodalomtörténészeink nagyrészeinek addigi gyakorlatával szemben — határozottan állást foglalt amellett, hogy a Társaság működésének és ezzel irodalomtörténeti kutatásunknak is a súlypontja a 19—20. század magyar irodalma legyen. „Természetesen egyáltalában nincs kizárva a régi irodalom kutatása és újjáértékelése”, — mondta Lukács György elnöki székfoglaló beszédében. A Társaság vezetőségének kezdeményezésére irodalomtörténészeinknek egy kisebb csoportja meg is kezdte a régi magyar irodalom kérdéseinek tervszerű feldolgozását. Olyan hangulat uralkodott azonban irodalomtörténészeink körében, hogy ez a munka most nem túl fontos és nem túl sürgős. Megválaszolatlanul maradt pedig az a kérdés, hogy tulajdonképpen mi a funkciója ma a régi irodalom kutatásának. Az elmúlt év tapasztalatai azt mutatják, hogy világosan kell látnunk ebben a kérdésben is. Bizonyos körülmények pedig egyenesen sürgőssé teszik ennek a problémának a tisztázását.

Melyek ezek a körülmények?

1. A középiskolák főiskolák s egyetemek tantervében a régi magyar irodalom tanítása is szerepel. Mint minden tananyag, ennek is az a főcélja, hogy ifjúságunkat szocialista emberré nevelje. Régi irodalmunk azonban csak akkor tudja ezt a célt szolgálni, ha a tankönyvek, előadások a marxizmus-leninizmus szellemében ismertetik azt meg az ifjúsággal. Ez a régi irodalommal foglalkozó irodalomtörténészek fokozott aktivitását teszi szükségessé, ez a körülmény sürgőssé és fontossá teszi a régi magyar irodalom marxista-leninista újjáértékelését.

2. Az előbbivel szemben felmerült viszont az a kétely és ellenvetés, hogy helyese-e, hogy a régi magyar irodalom — ha nem nagy terjedelemben is — részét képezi a tanítási anyagnak, különösen a középiskolákban. Vajjon alkalmas-e ez az anyag az ifjúság nevelésére? Vajjon található-e a régi magyar irodalomban olyan pozitívumok, melyek szükségessé tennék, hogy — jelenleg — egyéb égetően fontos tudományos problémáink mellett, irodalomtörténészeink akár csak egy kis csoportja is, foglalkozzék vele. Ez a tendencia tagadja a régi magyar irodalom átértékelésének sürgős voltát.

3. Másfél évvel ezelőtt, mikor a magyar dolgozó nép Pártunk vezetésével gazdasági és politikai téren döntő csapásokat mért a reakcióra, az a veszély fenyegetett, hogy az ellenség az ideológiai fronton összpontosítja erőit. Az elmúlt év eredményei után bátran elmondhatjuk, hogy ma már a reakció az ideológiai front döntő szakaszain is végleges vereséget szenvedett. Könnyen megbújhat azonban a front egyes kevésbé feltűnő helyein. Ilyen a régi magyar irodalom is. Ha mi nem foglalkozunk vele, a reakció, különösen a klerikális reakció, a régi magyar irodalom segítségével az osztályharc fegyvereit fogja ellenünk kovácsolni. Az ilyen fegyvereket is ki kell ütnünk az ellenség kezéből, de lehetőleg időt sem szabad hagynunk arra, hogy ezeket elkészítse. Ez a tény aláhúzza a régi magyar irodalom revíziójának sürgősségét és fontosságát.

4. Fagyjev az irodalmi kritikáról szóló cikkében bírálja a szovjet irodalomtörténészek többségének a múlt felé fordulását, és felhívja őket, hogy „irodalomtörténeti tudásukkal, a művek eszmei és művészeti elemzése terén szerzett tapasztalataikkal, tudományosan elemző munkamódszerükkel” segítsék a szovjet szépirodalom fejlődését. Fagyjev persze általában beszél az irodalomtörténészekről, hiszen a 19. század kutatója is elszakadhat a jelentől, de nem kétséges, hogy a középkor vagy a 16. század irodalomtörténeteinek ez a veszély jóval nagyobb.

Nálunk a mi irodalmi feladataink között a legfontosabb a szocialista-realista magyar irodalom megleremtése. Ezt nekünk irodalomtörténészeknek is tudomásul kell vennünk. Mi sem vonhatjuk ki magunkat ebből a munkából és a jelen feladatait kell elsősorban szem előtt tartanunk. Felmerülhet ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy egyáltalán összeférhető-e régmúlt korok irodalmának alapos vizsgálata az élő irodalom problémái felé való fokozott orientálódással? Ez óvatosságra int a régi magyar irodalom kutatásának kérdésében.

A fenti körülmények és szempontok tehát részben sürgőssé teszik a régi magyar irodalom marxista-leninista feldolgozását, részben problematikussá teszik annak fontosságát.

A mai vita feladata, hogy ezt a kérdést eldöntse.

Ennek érdekében meg kell vizsgálnunk egyrészt, hogy általában szükség van-e elmúlt, régi korok irodalmának tanulmányozására és másrészt, hogy a régi magyar irodalom rendelkezik-e olyan tulajdonságokkal, amelyek számunkra komoly feldolgozásra tennék érdemessé.

Vajjon Fagyjev azt bizonyította-e, hogy helytelen dolog régi irodalommal foglalkozni? Egyáltalában nem. Ez Fagyjev bírálatának gyökeresen helytelen értelmezése és meghamisítása volna. A hiba abban van, hogy egyes tudósok az irodalomtörténetet és az élő irodalom kritikáját burzsoá módra kettéválasztják, a múlt jelenségeit öncélúan kutatják, a szocializmus építésének problémái előtt a múltba menekülnek.

Más dolog azonban a jelen harcai előtt a múltba menekülni és más a munkásosztály mai harcai számára a múltból fegyvereket kovácsolni. Foglalkoznunk kell tehát a múlttal s így a régi századok irodalomtörténetével is, ha ezzel a szocializmus építését szolgáljuk. Ellenkező esetben az irodalomtörténeti kutatás üres szórakozássá, szobatudósok filológiai játékvá aljasul.

Hadd mutassam be két példán, hogy miképpen lehet a régi korok történelmi eseményeit, vagy irodalmi jelenségeit, a proletariátus harcai érdekében felhasználni.

Engels a német parasztháborúról szóló klasszikus munkáját 1850-ben írta, azért, hogy az 1848-as német forradalom harcai után mutatkozó elernyedéssel szemben bemutassa a német nép forradalmi hagyományait. Munkájában megállapítja, hogy a reformáció idején a polgárság elárulta a forradalmat és megalkuvó módon a feudális osztály székértelőlőjává vált, a forradalmat következetesen továbbvivő parasztlak és városi plebejusokkal szemben.

Ugyanakkor a forradalomnak széles perspektívát adni, megsejteni, hogy a fejlődés a kommunizmushoz vezet — egyedül a városi plebejus rétegben meglévő embrionális proletárelem volt képes. Rámutat azonban arra is, hogy az 1848-as események sok mindenben hasonlítanak a 16. századiakhoz. 48-ban is elárulta a német burzsoázia a forradalmat. Engels könyve figyelmeztetés volt a német proletariátus számára, hogy ne bízzék abban, hogy a burzsoázia következetesen harcolni fog a feudalizmus megdöntéséért, hiszen már a 16. században is megvolt az a tényező — a dolgozó tömegektől való félelem —, amely miatt a polgárság még saját ügyét is elárulta. Ezzel együtt arra tanítja a könyv a német munkásosztályt, hogy a feudalizmus feletti győzelem csak akkor következhetik be, ha a proletariátus veszi át a vezető szerepet a forradalomban. A német parasztháborúk tanulságai így válhattak fegyverré a munkásosztály kezében.

A Szovjetunióban a szocialista forradalom győzelme után új fejlődésnek indult a népköltészet. A nép költői természetesen már nem a nép szenvedéseiről, vágyálmairól, hanem a megváltozott valóságról, a szovjet nép nagy vezetőiről, a szocialista építésről énekeltek. A dolgozók rohamosan emelkedő kulturális színvonala pedig jelentősen elősegítette a népi költők és írók fejlődését. Természetesen a megváltozott osztályviszonyok, a megváltozott tartalom, a forma megváltozását is maga után vonta. A népmesék és népi énekek előadói kezdték elhagyni az orosz népköltészet hagyományos formai elemeit, mint például a háromszoros ismétlés, sőt számosan nem várták meg a folklórkutatók gyűjtőmunkáját, hanem saját maguk foglalták írásba elbeszéléseiket, dalikat. Egyes szovjet folklóristák hibásan, a hagyományos formai elemek eltűnésében, a szóbeliségnek írásbeliséggé változásában a népköltészet dekadenciáját látták, és ezért a népi költőket ezeknek a formai sajátságoknak az újrafelvételére próbálták rábeszélni, a nép által le is írt műveket pedig kirekesztették a népköltészet területéről. Ezzel hátráltatták a szovjet folklór fejlődését. A szovjet kritika 1948-ban mutatott rá ezekre a káros jelenségekre. Ilyen körülmények között olyan tudományos munkák, melyek kimutatják, hogy a népköltészet hagyományos formai elemei a szóbeliség következtében elakultak ki a századok folyamán, és így nem tartoznak a népköltészet lényegéhez, hanem szükségszerűen el kell tűnniök az analfabétizmus felszámolása és a nép kulturális felemelkedése következtében: fegyverek a szovjet népköltészet további fejlődéséért vívott harcban.

A jelen harcaival szerves összefüggésben: ilyen és csakis ilyen módon van értelme a régi irodalom kutatásának. Fagyvejev éppen erre figyelmeztet. Nem arra, hogy dobjuk félre a régi irodalmat, hanem, hogy irodalomtörténeti tevékenységünket kapcsoljuk össze az élő irodalom szolgálatával. Ez az irodalomtörténeti kutatás szempontjából is döntő jelentőségű, mert a mult irodalmi jelenségeit csak a szocialista-realista irodalom talaján állva ítélniük meg helyesen.

A haladó irodalmi hagyományok feltárása és megismertetése az irodalomtörténészek elsőrendű feladata. A Szovjetunió irodalomtörténészei túlnyomó részben már elvégezték ezt a munkát, mi azonban még nem. Nálunk tehát különös nyomatékkal kell napirenden szerepelnie ennek a kérdésnek az újabb és a régibb magyar irodalom kutatói előtt egyaránt.

A magyar irodalom haladó hagyományait keresni azonban csak ott van értelme, ahol jelentős művészi értékű, haladó jellegű irodalmi alkotások léteznek, amelyek kialakuló szocialista kultúránkban élő erővé válhatnak. Ilyen írók és művek létezését a régi — vagyis a felvilágosodás előtti — magyar irodalom területén egyesek kétségbevonják. Vizsgáljuk meg, honnan fúj a szél.

A régi magyar irodalom lebecsülésének egyik oka, hogy egyesek az anyagot nem ismerve készpénznek veszik, amit korábbi irodalomtörténeti munkákban olvastak.

Irodalomtörténetírásunknak egyik jellegzetes vonása volt a régi magyar irodalom burzsoá-nacionalista túlértékelése. A középiskolai magyar tanításban, az egyetemi oktatásban és a tudományos kutatómunkában a 19. és 20. század irodalmának rovására aránytalanul nagy helyet foglalt el a régi irodalom. Elég arra gondolnunk, hogy a pesti egyetem Horthy-korszakbeli magyar irodalomtörténet-professzorai (Négyesy László, Császár Elemér, Horváth János, Alszegehy Zsolt) elsősorban a régi irodalommal foglalkoztak. Irodalomtörténészeink jelentős része apró-cseprő filológiai problémákkal vesződött, gondosan kerülve az elvi kérdéseket.

A burzsoáziának azért volt szüksége a régi irodalom túlértékelésére, hogy egyrészt a többi keleteurópai néppel szemben a magyarság kultúrfőlenyét bizonyítsa, másrészt elterelje a figyelmet a jelen problémáiról és saját reakciós uralmának igazolására az irodalomtörténetből érveket merítsen. Irodalmunk fejlődése természetesen ellentmond a reakció céljainak, ezért burzsoá irodalomtörténetírásunk meghamisította irodalmunk történetét, a haladó alkotásokat pedig, ha lehetett, eltitkolta. Egy Petőfit természetesen nem lehetett letagadni. Ezért megpróbálták sovinszta szempontból meghamisítani. Néhány forradalmi versét azonban így is el tudták rejteni a nép elől. Egy Tolnai Lajost viszont már majdnem teljesen elhallgattak, és sorolhatnánk még számos példát. Ha a hamisítás, haladó hagyományaink eltitkolása terén a 19. században sikerrel kártékonykodtak a mult irodalomtörténészei, mennyivel könnyebben teheték ezt a régi irodalom területén.

Ebből a korból származó alkotásaink túlnyomó részben csak kéziratokban, vagy igen kis példányszámban megjelent nyomtatványokban maradtak fenn. A török és német pusztítások során régi irodalmunk jelentékeny része elpusztult. A levéltárak, kéziratárak mélyén fekvő régi irodalmi alkotásainkhoz ilymódon csak a beavatottak férhettek hozzá. És éltek is ezzel a kedvező lehetőséggel: publikálatlanul hagyták azokat a műveket, amelyekből az uralkodó osztályok gaztetteiről, az egyház népellenes tevékenységéről, a magyar nép haladó, forradalmi törekvéseiről értesülhetett volna az olvasó.

Ilymódon a régi irodalomtörténetünk meghamisítása fokozottabb mértékben volt lehetséges, mint az újabbé. A régi magyar irodalmat tudósaink klerikális-feudális jellegűvé festették.

Mivel a reakció erői közül ma a klerikális reakciónak van nálunk leginkább tömegbefolyása, a klerikális hamisítás különösen veszélyes. A régi magyar irodalmat döntően vallásos jellegűnek tüntették fel. Az irodalom részévé tettek mindenfajta teológiai, vallásos könyvet, annak a szellemtörténeti elvnek alapján, hogy irodalomnak mindig azt kell tekinteni, amit az illető kor annak tartott. Az illető kor véleményét viszont többnyire szintén papok nyilatkozataiból állapították meg.

Kirekesztve a magyar ösköltészetet az irodalomtörténetből az egyháznak juttatták irodalmunk megteremtésének érdemét. Az egyház javára írták írott irodalmunk magyarrá válását, holott ez éppen egyházellenes törekvésnek köszönheti létrejöttét.

A protestáns irodalom belül is a reakciósat emelték ki. Mélius Juhász Péter, Gelei Katona István bekerült Pintér gimnáziumi tankönyvébe is. Szkhárosi Horváthról azonban mélyen hallgatott. Sík Sándor hosszasan magasztalta Zrinyi vallásosságát, de arról nem beszélt, hogy miként vélekedett a papság politikai tevékenységéről. Pázmány a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjává emelkedett, — gazdag, régi antiklerikális költészetünk viszont ismeretlen maradt.

Párhuzamosan haladt ezzel régi irodalmunk feudálissá tétele. Ennek érdekében formalista-pozitivistá módon szétválasztották az írott irodalmat és a népköltészetet. Horváth János az utóbbit kirekesztette az irodalomtörténetből, vagyis csak az uralkodó osztály alkotásait vette be az irodalomtörténetbe.

Aldozatul estek ennek a szemléletnek a feudalizmussal egyáltalán nem rokonszenvező irodalomtörténészek is, mint pl. Komlós Aladár, aki azt írja, hogy Balassitól Ráday Gedeonig az egyházi írásokat leszámítva alig találunk a főurakon kívül egy-két másrendbeli író. Elég a kuruc költészetre gondolkunk és nyomban kiderül ennek az álláspontnak a tarthatatlansága.

A régi magyar irodalomtörténeti kutatás tehát nyolc évszázad magyar irodalmának meghamisított képét hagyta ránk örökül. Nyilvánvaló, hogy feladatunk ezzel kapcsolatban megírni a régi magyar irodalom igazi történetét, annál is inkább, mert a reakció ezt az anyagot, ha így marad, ezután is kitűnően felhasználhatja saját érdekében. Ezt meg kell akadályoznunk, és lehetővé kell tennünk, hogy a régi magyar irodalmat a proletáriátus használhassa fel fegyverként.

Gyökeresen téves tehát azoknak a véleménye, akik azért, mert a régi irodalmat azelőtt soviáista módon túlértékelték, most azt hirdetik, hogy dobjuk el az egészet. Akik ilyen véleményt képviselnek, azok megtagadják nyolcszáz év irodalmát anélkül, hogy azt ismernék, és talán azt képzelik, hogy a magyar irodalom mint valami isteni szikra a 18. században pottyant az égből — vagy Nyugat-Európából.

Gyökeresen elhibázott azoknak a véleménye, akik azért, mert a burzsoá irodalomtörténetírás régi irodalmunkat klerikális-feudális jellegűvé festette, most azt hirdetik, hogy ne foglalkozzunk a régi magyar irodalommal, hiszen azzal a reakciónak szolgálunk. Akik ilyen véleményt képviselnek, azok vagy tagadják, hogy a magyar társadalom nyolcszáz év folyamán fejlődött és hogy a magyar történelemben haladó mozgalmak voltak, vagy pedig tagadják, hogy az irodalom tükrözi a valóságot; ezek a személyek áldozatul estek a burzsoá torzításnak, és készek akadályozni azt is, hogy mások ezt a torzítást megszüntessék.

Az ilyen irodalmárok akarva nem akarva burzsoá érdekek uszályába kerülnek: a kozmopolitizmus malmára hajtják a vizet. A régi magyar irodalom lebecsülésének másik gyökere ugyanis a burzsoá kozmopolitizmus.

Jó példa erre Komlós Aladár könyve irodalmunk társadalmi hátteréről. Komlós irodalmunkat a nyugati irodalom szemüvegén keresztül szemléli. „Mikor odakünn a Niebelung-ének születik — írja —, nálunk a Halotti Beszédet veti papírra egy barát, az Isteni Színháttal a Lőveni Mária-siralom egyidős, Shakespeare és Molière korában pedig nálunk teológiai szörszálhasogatások folynak és goromba hitviták dübörögnek.“

Már maguk az összevetett tények is rosszindulatúan vannak kiválogatva: a nyugati irodalom legnagyobbjait régi irodalmunk érdektelen jelenségeivel állítja szembe, mert ugyanakkor azt is mondhatnánk, hogy mikor Zrínyi nagyszerű eposzát megírta, Német- és Olaszországban egyetlen valamire való költőt sem találunk. Természetesen ostobaság volna tagadni, hogy a nyugati népek irodalma fejlettebb volt, mint a miénk, hiszen ismerjük jól azokat az okokat, amelyek miatt a múltban nagyobb művészi alkotásokat tudtak létrehozni, mint ősünk. De vajjon az következik e ebből, hogy vessük el mindazokat az irodalmi értékeket, amiket népünk évszázadok harcai során létrehozott? Vajjon jövőnk építése szempontjából saját haladó kultúráis örökségünk nem fontos, hanem csak egyes nyugati remekművek? Semmi esetre sem.

A nyugati szemüveg mellett Komlósnál a régi magyar irodalom lebecsülése a burzsoázia szerepének túlbecsüléséből is származik. „Elsősorban a polgárság teremt irodalmat“, — állítja Komlós. Tételének igazolására Szerb Antal is idézi, aki szerint „minden osztály nagyjából egy lelki tulajdonság képviselője: a nemesség a bátorságé, a nép az öntudatlanságé s a középosztály a tudatosságé“. Eszerint, mivel a nép öntudatlan, a nemesség pedig nyilván a csatákat kereste, hogy bátorságát fitogtassa, a „tudatos“ középosztálynak, a polgárságnak jutott az a történelmi feladat, hogy a kultúrát, az irodalmat

megteremtse. Ilyen alapon persze a régi magyar irodalom érdektelen, hiszen Magyarország polgárosodása előtt keletkezett. Csakhogy nekünk más a véleményünk a nemességről is, a polgárról is, de legfőképp a népről. A kultúrát és az irodalmat nem a burzsoázia hozta létre, hanem a dolgozó nép.

„Minden ország költői — írja Gorkij — a nép kollektív alkotásainak kincsesházából merítették legjobb műveiket, ahol már régóta adva vannak az összes költői megnyilatkozások, az összes magasztalt alakok és típusok... Az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néplömegek kollektív ereje teremtette meg.“

Vajjon a magyar dolgozó nép a burzsoázia megjelenéséig képtelen lett volna irodalmat létrehozni? A régi magyar irodalom ismeretében a válasz erre csak határozott tagadás lehet.

Komlós Aladár azonban azt írja, hogy „a magyarság általában nem magából és nem a magáéból fejleszti kultúráját, hanem újra meg újra Nyugatról importál.“ „A magyar litteratúra a 19. század küszöbéig túlnyomó részben fordítás vagy átdolgozás.“

Sőt, ezt a nézetet az összes kelet-európai népre is kiterjeszti: „Az irodalom — állítja — a szóbanforgó országokban (ezek: Oroszország, Lengyelország, Magyarország, stb.) termékeny talaj híjján nem otthon fakadt, hanem idegenből hozott növény.“ Komlós érvelése tehát nemcsak a magyar, hanem az összes kelet-európai, köztük az orosz nép régi irodalmától is megvonja a polgárjogot. A szovjet tudomány eredményei ennek az álláspontnak természetesen gyökeresen ellentmondanak.

Természetesen senki sem tagadja, hogy a nyugati népek haladó irodalma bizonyos korokban megtermékenyítette a kelet-európai népek, köztük a magyarság irodalmát. Az azonban egyszerűen nem igaz, hogy a régi magyar irodalom csak a nyugati kultúra palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll. Ez az irodalmi hatások és átvételek formalista-pozitívista értelmezése.

A fenti hamis és veszélyes burzsoá-kozmpolita nézeteket erélyesen vissza kell utasítani.

Összefoglalva tehát az eddig mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a régi magyar irodalommal foglalkozni kell; haladéktalanul meg kell kezdeni a régi magyar irodalom átértékelésének munkáját. Nem öncélú mulktutatás, hanem a szocializmusért vívott harcunk érdekében. De éppen ezért nem szabad szemelől téveszteni, hogy az irodalomtörténeti munka területén nem a régi magyar irodalom kutatása a legfontosabb feladat. A munka súlypontja az élő és az újabbkori irodalom vizsgálata kell, hogy legyen. Irodalomtörténészeink kisebb csoportjának azonban végre kell hajtania a régi magyar irodalom revízióját.

Ez a munka, amely nyolc évszázad magyar irodalmának igazi történetét hivatott a dolgozó nép kezébe adni, olyan felelősségteljes és nehéz feladat, amire a régi magyar irodalom kutatói a multban sohasem vállalkoztak. Eppen ezért ennek a feladatnak az elvégzésére nem világtól elvont szobatudósokra, hanem épülő szocializmusunk új típusú irodalomtörténészeire van szükség.

Nekünk, a régi magyar irodalomtörténet kutatóinak végérvényesen szakítanunk kell azzal a hamis burzsoá állásponttal, hogy minket a mult érdekel. Tudományos munkánkkal viszont csak akkor szolgálhatjuk a jelent és a jövőt, ha ismerjük azt. A régi magyar irodalom kutatóinak ezért alaposan ismerniök kell a Szovjetunió szocialista-realista irodalmát és mai élő magyar irodalmunkat. Ez a megismerés azonban csak akkor lesz eredményes, ha nem passzív, hanem aktív jellegű. Nemesak olvasnunk kell az élő irodalmat, hanem segítenünk is kell fejlődését.

Tudományos feladatainkat csak akkor valósíthatjuk meg, ha elsajátítjuk azt a tudományt, „amelynek ismerete — Sztálin szavaival — feltétlenül kötelező minden tudományág bolsevikjai számára, — ez a marxista-leninista

társadalomtudomány.“ De nemcsak elsajátítanunk kell azt, hanem tanulnunk kell annak a népnek a tudományától, amely a marxizmus-leninizmus alkalmazásával, minden tudományág s így az irodalomtörténet területén is a világon eddig egyedülálló eredményeket tudott elérni: a Szovjetunió élenjáró tudományától.

Aktívan résztvenni szocialista irodalmunk kialakításában, elsajátítani a marxizmus-leninizmust, tanulni a Szovjetuniótól — a szakmai tudás mellett ezek a régi magyar irodalomtörténeti kutatás eredményességének a feltételei.

II. Az előadást követő vita összefoglalása

Gerézi Rabán rámutatott arra, hogy a régi magyar irodalom is rendelkezik olyan haladó hagyományokkal, amelyeket közkincsé tenni fontos kötelességünk. Ezután az irodalomtörténet és a történettudomány kapcsolatáról beszélt. Sok esetben a történészek téves eredményekre juthatnak irodalomtörténeti tények ismerete hiányában. Így az irodalomtörténetnek, mint történeti segédtudománynak is fontos szerepe van. Példaképpen Molnár Eriknek azzal a helytelen állításával szállt szembe, hogy hazánkban a humanizmus gyökértelen, idegen, kozmopolita szellemi áramlat volt. (A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. 305. l.) Gerézi szerint nálunk a humanizmus a legszorosabb kapcsolatban volt az államhatalom centralizálásának kérdésével, tehát a nemzeti függetlenséggel. Az irányító államszervezet központja a kancellária volt és ezt Mátyás éppen a centralizáció megvalósításának érdekében töltötte meg humanistákkal. A magyar humanizmus tehát szorosan a nemzeti problémákban gyökerezik, másképpen nem termelődhetett volna ki olyan író-egyéniség, mint Janus Pannonius.

Vargyas Lajos arról beszélt, hogy mi az álláspont a Szovjetunióban a régi irodalom kutatásával szemben. Az 1945. óta megjelent és hozzánk eljutott szovjet irodalomtörténeti munkák tekintélyes része a régi orosz irodalommal, vagy a Szovjetunió többi népének régi irodalmával foglalkozik. Erre számos példát hozott fel.

Szabolcsi Miklós hozzászólását négy pontban foglalta össze. 1. Hiányolta az előadásban annak kiemelését, hogy a régi magyar irodalom mennyire erősen nemzeti vonalú volt. A régi magyar irodalom mindig küzdött a nemzeti függetlenségért. Ezt föltárni nem sovinizmus, hanem értékes, haladó hagyományaink továbbfejlesztése. 2. Szükségesnek tartja, hogy a régi magyar irodalom negatív vonásait is felhasználjuk nevelőerőként. Szembe kell szállnunk a reakciós irodalomtörténészek hazug ítéleteivel és le kell lenyeznünk az olyan reakciós írók népellenes irodalmi tevékenységét, mint amilyen Pázmányé, Dugonicsé vagy Gvadányié. 3. Az előadó nem beszélt nyíltan a filológizmus veszélyéről. Bár a régi magyar irodalom kutatásában a filológiának nagy szerepe van, mégis itt a legnagyobb a veszélye annak, hogy a tudományos kutatás öncélúvá válik. 4. Az előadó csupán a nép alkotó szerepéről beszélt az irodalomban. De ugyanakkor rá kell mutatnunk arra is, hogy egészen a szocialista-realista irodalom megteremtéséig a népre támaszkodva és azt kifejezve, az uralkodóosztályok is teremtenek irodalmat. Ezt letagadni narodnyikizmus lenne.

Geréb László nem értett egyet Gvadányi negatív értékelésével. Szerinte Gvadányi sok helyen realista módon tükrözi a valóságot, ezért, és népiesség miatt munkássága a haladás irányába esik, még akkor is, ha a Martinovics-összeesküvésről elítélően nyilatkozott. Nem véletlen, hogy Petőfi szerette Gvadányit.

Komlós Atadár igazságtalan eljárásnak mondta azt, hogy egy három évvel ezelőtt megjelent könyve alapján neki tulajdonították az előadó a magyar irodalomtörténetírás minden bűnét. Könyve megírásakor mást nem tehetett,

mint az addigi irodalomtörténeti megállapításokat átvette és megkísérelte ezeket marxista szempontból átértékelni. Azt a tényt, hogy a magyar irodalomtörténet legtöbb nagy felújulási korszaka nyugati szellemi áramlatok visszhangja, többek közt Babits Mihálytól vette át. Babitsot pedig szerintem nem lehet kozmopolitizmussal vádolni. — Nagy várakozással tekint a régi magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténetesek munkája elé, bár az a véleménye, hogy a régi magyar irodalom bemutatott emlékei inkább csak történeti dokumentumok, mint művészi értékű alkotások.

Esze Tamás egyetért az előadóval abban, hogy a régi magyar irodalom nem halott irodalom, csak elrekesztett irodalom. Ezt világosan igazolja régi irodalmunk egyik legértékesebb ágának, a kuruc költészetnek a sorsa. A kuruc költészetet előbb Thaly Kálmán színezte át a millenniumkori uralkodóosztályok hamis történeteszemléletének és illúzióinak megfelelően, majd mikor kiderültek Thaly tárgyi hamisításai, a hiteles kuruc versekkel egyáltalán nem foglalkoztak irodalomtörténeteseink. Ez érthető, hiszen a kuruc versek legjava a magyar nép öntudatos követeléseit, felszabadulásáért vívott harcát, majd csalódását tükrözi és ennek feltárása az elmúlt rendszer számára nem lett volna előnyös. — *Esze Tamás* egyébként a vitát korainak tartja, nem nyilatkozhatunk szerintem a régi magyar irodalom értékeiről addig, amíg ezeket fel nem kutattuk.

Szabolcsi Miklós második felszólalásában súlyos tévedésnek minősítette Geréb László Gvadányi-értékelését. Veszélyes dolog lenne valakit csak azért haladónak minősíteni, mert népies. Ebben a korban döntő kérdés az írók megítélésénél, hogyan viszonyultak a Martinovics-összeesküvéshez. Gvadányi lépten-nyomon hangoztatta ellenszenvét Martinovicsékkal szemben. Hogy Petőfi nagyraértékelté Gvadányit, ez csak a reakciós irodalomtörténetírás egyik tartós hamisítása.

Debreceni Ferenc Komlós Aladár hozzászólásával foglalkozott. Súlyos hiba volt szerintem úgy megírni egy irodalomtörténeti összefoglalást, hogy kritikák nélkül átvette a mult hamis ítéleteit. A könyv ezért igen veszélyes, annál is inkább, mert „marxista átértékelés“ ürve alatt burzsoá ideológiát terjeszt. Babits — Komlós állításával ellentétben — erősen fertőzött volt kozmopolitizmussal. — A régi magyar irodalom értékeivel kapcsolatban megjegyezte Debreceni: kétségtelen, hogy olyan nagy írók nem fogunk felfedezni a régi magyar irodalomban, mint Petőfi vagy Ady. Az is kétségtelen azonban, hogy a meglévő emlékek is olyan nagy erkölcsi értékeket jelentenek, hogy feltétlenül foglalkozni kell velük.

A vitához ezután még *Osvát Kálmán*, *Barta János* és *Varjas Béla* szóltak hozzá.

Klaniczay Tibor záró felszólalásában először azoknak felelt, akik a vitát korainak tartották. A vita célja ugyanis nem az volt, hogy a régi magyar irodalom értékelésében az utolsó szót kimondja, hanem az, hogy a munka megkezdése előtt tisztázza a kutatás elvi szempontjait. — A nép és az uralkodóosztályok alkotó szerepével kapcsolatban Klaniczay kijelentette: nem állította, hogy az uralkodóosztályok egyáltalában nem teremtenek irodalmat. Arra akart mindössze rámutatni, hogy a költészetet már az osztálytársadalmak kialakulása előtti időben megteremtette a nép és a továbbiakban a nép szerepe döntőbb az irodalom fejlődésében, mint a polgárságé.

* * *

A vitát összefoglalva megállapíthatjuk: a vitautlás eredményeképpen kialakult az a felfogás, hogy a régi magyar irodalmat fel kell dolgozni. A hozzászólók sok fontos szempontot vetettek fel, mégis a vita egyoldalú volt. Ez főleg onnan származott, hogy Komlós Aladárnak nem állt módjában felkészülni hozzászólására, mivel az előadó — helytelenül — nem mutatta meg neki előre az előadás szövegét. Így a hozzászólások csak kiegészítették

az előadást. Ezek a hozzászólások — bár általában elvi síkon mozogtak — mégis igen gyakran szakmai részletekbe vészték. Hiba volt az is, hogy az irodalomtörténetírás és a mindenkori osztályharc kapcsolatának fontosságát csak egy hozzászóló hangsúlyozta élesen és hogy nem volt visszhangja az előadás azon részének, melyek a régi és az élő irodalom kutatásának egységét hangsúlyozták.

Összefoglalta: *Stoll Béla*

III. Válasz és önkritika

Klaniczay azzal vádol, hogy a burzsoá-kozmopolitizmus bűnébe estem, mert „Irodalmunk társadalmi háttere“ c. 1946-ban írt és 47-ben megjelent könyvemben lebecsülöm a régi magyar irodalmat, azt állítván, hogy:

elmaradt a nyugati irodalmak mögött, csak a nyugati kultúra palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll, egyáltalán nincsenek benne művészi értékű, haladójellegű irodalmi alkotások, mert „irodalmat elsősorban a polgárság teremt“, az pedig nálunk nem volt. Burzsoá elfogultság az is, hogy könyvemben csak az uralkodóosztályok irodalmával foglalkozom, pedig „a kultúrát és az irodalmat nem a burzsoázia hozta létre, hanem a dolgozó nép“. Negyedik éve várom a marxista kritikát. Könyvem, melyben régi, már a felszabadulás előtt tanított felfogásomat dolgoztam ki, valóban erősen magán viseli keletkezése időpontja politikai tisztázatlanságának és marxista képzettségem azidőbeli felszínességének nyomát. A könyvtől azóta messze jutottam, komoly kritikája mindazonáltal ma is tanulságos lehet számomra.

De az elhangzott bírálat ilyennek tekinthető-e?

Klaniczay maga is idézi azt a megállapításomat, mely szerint régi irodalmunk „*túlnyomó részben* fordítás vagy átdolgozás“. De néhány mondatnál odébb már abban a formában cáfolja állításaimat, mintha azt írtam volna, „hogy a régi magyar irodalom *csak* a nyugati irodalom palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll.“ Idézi a könyvemből, hogy „elsősorban a polgárság teremt irodalmat“, s elhallgatja, hogy kérdéses mondatom úgy szól: „a fejedelmi, vagy főúri udvarok mellett elsősorban a polgárság teremt irodalmat.“ Kl. ugyanis az én „burzsoá-kozmopolita elfogultságomat“ akarta igazolni, s ezt némileg megnehezítette volna, ha kiderül, hogy a fejedelmi és főúri udvarok irodalomteremtő szerepét is elismerem; s mivel a rojalista és feudális elfogultság vádja valószínűtlenül hangzott volna, a dilemmából úgy vágta ki magát, hogy huszárosan lenyisszantotta a szándékait zavaró mondatrészt. De Kl. ki is egészít, ha kell. Valóban beszéltem arról például, hogy régi irodalmunk szegény. De soha nem írtam le (és soha senki nem írt le) olyan képtelenséget, amit Klaniczay nekem tulajdonít és nagy hévvel cáfol, hogy régi irodalmunkban *egyáltalán* nincsenek művészi értékű, haladó jellegű irodalmi alkotások, vagy hogy „vessük el mindazon irodalmi értékeket, amiket népünk századok harcai során létrehozott.“

Ezzel szemben az az igazság, hogy régi irodalmunkat mennyiségi és minőségi szempontból valóban szegényebbnek tartom ugyan, mint szerelném, de nagy íróként említem benne J. Pannoniust, Balassit, Zrínyit, Apáczit, méltatom a 16. sz. protestáns irodalmának plebejus szárnyát, a kuruc költészetet, több ízben is nyomatékosan fejtegetem, hogy a 18. sz. végéig a magyar irodalom szempontjából is a nép végzi a legértékesebb szellemi munkát, hogy a kelet európai nemzetek körében a parasztság nyelve gazdagabb és gyökeresebb, mint a városé s ezért az irodalom kivirulása itt mindenütt szükségszerűen a népnyelv alapján történik, kifejtem, hogy nálunk csak az az irodalom lehet teljes értékű, amely a nép életével benső kapcsolatban jött létre, s hogy egész művelődésünk tragikus alapproblémája a kulturális dualizmus, az a szakadás, amely népünket és a magasabb szellemi alkotásokat

elválasztotta, — s kis könyvemnek tárgya épp a kulturális dualizmus keletkezésének, okainak, következményeinek és megszüntetésének vizsgálata volt.

Valóban azt írtam tehát, hogy régi irodalmunk elmaradt a nyugati mögött s haladásában minduntalan külföldi lökésekre szorult. De ezt szellemi életünk tragédiájaként mutattam be, amelyet a feudalizmusban való megrekedésünk idézett elő; a folytonos nagymértékű külföldi kölcsönzés kikerülhetetlen, de szomorú végzet volt számunkra s hozzájárult a kulturális dualizmus fokozásához. Helytelen-e ez a vélemény? Ha az eddigi irodalomtörténeti kutatásunk felelős érte. Kifogásolt megállapításaim, mint látni fogjuk, a szakmába vágó minden munkában megtalálható és mindeddig senki által kétségbe nem vont irodalomtörténeti közfelfogáson alapulnak; a magam feladatának azt tekintettem, hogy társadalmi magyarázatát keressem irodalmi fejlődésünk általánosan elismert tényeinek.

Kl.-nak mégis úgy tetszik, hogy éppen engem vonjon felelősségre irodalomtörténetünk közhelyeiért. Így azért, amit Toldy, Ferencől Arany Jánoson és Beöthy Zsolton át Szerb Antalig minden magyar irodalomtörténész tanított: hogy Balassitól a 18. sz. közepéig irodalmunk főúri jellegű. Közhely a nyugati ösztönzésekről s a fordítások túltengéséről szóló állításom is. Már Kármán József panaszkodik, hogy „nálunk termett eredeti munkák még eddig nincsenek“, Kőlesey pedig, hogy nálunk „a magasabb poézis... belső szikrából szép lángra nem gerjed, idegen tűznél kell annak meggerjednie“, Arany János megállapítja, hogy jobb lett volna költészetünkre, „ha nem mintegy felülről lefelé tőről szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva...“, tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik“, de „nálunk is úgy hozta a sors, hogy megszakadjon a benső fejlődés, hogy innen-onnan ellesett példákon tanulgassunk verset írni“ (Ráday Gedeon). A sok rosszal, csak éppen kozmopolitizmussal nem vádolható Szabó Dezső pedig szokott széleségesen mondani ezt írja: „A magyar irodalom a 18. századig gyarmati irodalom. A témák, az eszközök, a formák rendesen idegenek. Nemely időpontban, például a 16—18. századokban egyszerre különböző idejű és eredetű idegen hatások érvényesültek. Így természetes, hogy régebbi irodalmunknak nevelőértéke most már csak kevés lehet... A legnagyobb szociális (nemzeti szempontból is) aberráció ezzel az irodalommal egy évet lopni el a gyermektől.“ (Az irodalom mint társadalmi funkció.)

S valóban 1917-ig, mindaddig tehát, amíg haladottabb társadalom csak nyugaton volt, a magyar író nyugatellenessége reakciós magatartás, nyugatrafordulása pedig nem kozmopolitizmus, hanem progresszió. Vagy kozmopolita volt-e Bacsányi, mert szemét 1789-ben Párizsra vetette, Petőfi, akinek a francia forradalom volt a bibliája, s Ady, aki azt hirdeti: „Nyugat ellen nyugatot hozz.“? Révai József szerint „Ady szemé, egész műveltsége, forradalmisága, a magyar demokratikus kultúra valamennyi hagyománya következtében nyugatra nézett, nem keletre. Párizsra, a polgári demokratikus forradalmak „szent földjére“, nem pedig Oroszországra.“ (Ady, 13. l.) Ez akkor éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás. Nyugati kölcsönzések nélkül nemcsak J. Pannoniusunk, Apácaink, Bacsányink, Kazinczyink, Kőleseyink, Petőfink, Adyink, József Attilánk nem lett volna, hanem még nyugatellenes Gvadányink, Dugonicsunk, népszínművünk, sőt turulistáink és turanistáink sem. Kl. is elismeri, hogy: „Ostobaság volna tagadni, hogy a nyugati népek irodalma fejlettebb volt, mint a mienk, hiszen ismerjük jól azokat az okokat, amelyek miatt a múltban nagyobb művészi alkotásokat tudtak létrehozni, mint ősünk.“ De akkor miért burzsoá kozmopolitizmus, ha én összevetéseikkel példázom irodalmunk fejletlenebb voltát, amit Kl. is elismer? Miért burzsoá kozmopolitizmus megnevezni azt a történelmi okot, amelyre Kl. is céloz s amely szerinte is aligha lehet más, mint az, hogy mi, ismert okokból, megrekedtünk a feudalizmusban, míg nyugaton kifejlődött a polgárság? Miért burzsoá kozmopolitiz-

mus rámutatni elmaradottságunk azon következményére, hogy kölesönöztünk a haladottabb társadalom fejlettebb kultúrájától? S mi egyebet jelent az a Kl. által kifogásolt s valóban túlélesen fogalmazott mondatoni, hogy „Az irodalom a szóbanforgó (tehát keleteurópai) országokban termékeny talaj híján, nem otthon fakadt, hanem idegenből hozott növény“, mint azt, hogy az uralkodó osztályok általában nem a hazai népköltészetet folytatták, hanem rendszerint idegenből hozták műtáikaikat? Kl. ugyan ekkép folytatja: „De vajjon az következik ebből, hogy vessük el mindazokat az irodalmi értékeket, amiket népünk évszázadok harcai során létrehozott? Vajjon jövőnk építése szempontjából saját haladó kulturális örökségünk nem fontos, hanem csak egyes nyugati remekművek?“ Nem, elmaradottságunk elismeréséből ez valóban nem következik. De senkinek nem is jutott eszébe ilyen közvetkeztelést levonni. Kl. azonban ügyesen úgy illeszti be ezt a kiagyalt következtetést egy mondatomat cáfoló gondolatmenetébe, hogy azt a benyomást kelti, mintha nemesak az idézett mondatot írtam volna, hanem ezt a nekem tulajdonított ostobaságot is. Joggal mondhatná ugyan valaki, hogy csak az átvételeket látni s nem venni figyelembe, hogy át is alakultak a magyar talajon: egyoldalúság. De az én kis könyvem nem irodalomtörténet, hanem esszé, amely csak egy bizonyos kérdésre keresett választ, s így egyoldalúsága szerkezeti kényszerűség. Az is igaz, hogy a nyugat mai bálványozása kétségtelenül kozmopolitizmus, sőt reakció, — de multunk nyugatosainak, vagy nyugatos voltuk mai megállapításának hibáztatása történelmietlen felfogás s a régi reakción nacionalista nyugatellenesség feltámadása. Adyt és Babitsot eddig csak Beöthy, Rákosi Jenő, Tormay Cecil et consortes vádolták kozmopolitizmussal. Úgy tetszik, a végletek valóban érintkeznek. Bizonyos „baloldal“ közelebb van az ős jobboldalhoz, mint első pillanatra hinné az ember...

De hátha Kl.-nak igaza van abban, hogy azok ítélik meg kedvezőtleneb-
bül régi irodalmunkat, akik „az anyagot nem ismerve, készpénznek veszik, amit korábbi magyar irodalomtörténeti munkákban olvastak?“ Nézzük meg hát régi irodalmunk legújabb tárgyalását: a legújabb magyar irodalomtörténeti tankönyvet (Magyar könyv a középiskolák III. osztálya számára, 1949.). Ha valami, ez feltétlenül tanulságos lesz számunkra, hiszen harmadmagában éppen Kl. írta, még hozzá nem a gazdasági, politikai, ideológiai zűrzavar idején, mint én a magam esszejét, hanem több, mint négy évvel a felszabadulás után, a nagy erővel megindult marxista-leninista képzés és tudományos munka szakaszában, 1949 őszén.

Nos, itt egyik meglepetés a másik után ér. Kl. cikkében követeli az ösköltészet tárgyalását — s a tankönyvben csak annyit tud, hogy az ösköltészetről pusztán feltevéseink vannak, mert csak a századokkal később keletkezett krónikák tudálékos átdolgozásában maradt ránk. Követeli az úri osztályok irodalmi alkotásai helyett (amelyek állítólagos elhanyagolását könyvemmel kapcsolatban kozmopolitizmusnak bélyegzi) a népköltészet tárgyalását, — de a tankönyvben egy szava sincs a népköltészetéről, csak a kurucköltészetéről jegyzi fel, hogy ebben „a nemesi s a protestáns vallási sérelmek mellett a nép sérelmei is megnyilvánulnak“, de a kuruc versgyűjteményekben található legszebb verseket maga Thaly költötte. Cikkében szememre veti, hogy régi irodalmunkat nyugati palántákkal ültetem tele, a tankönyvben pedig megállapítja, hogy az írásbeliség Magyarországon a nyugati államok mintájára latin nyelven indult meg, a magyarnyelvű kodex-irodalomban nem találunk önálló munkákat, csak fordításokat, „önálló magyarnyelvű irodalomról akkor még nem beszélhetünk“, erre csak Mohács után kerül sor, s „mint ahogy középkori vallásos irodalmunk sem önálló fejlődmény volt, hanem a középkori feudális egyházzal egész Európában együttjáró irodalmi anyagnak az átvétele, ugyanígy most a 15. században a feudális társadalom bomlása szintén európai jelenség, ezért szellemi téren is egy európai mozgalmat termel ki, amely Magyarországra is eljutott:“ az itáliai haladó polgárság mozgalmát:

a renaissance-t és humanizmust, amely az olasz egyetemek révén került Magyarországra. A Mátyás udvarában nyüzsgő humanisták „túlnyomó részben olasz polgárok voltak, kik szívesen szolgálták a bőkezű magyar királyt“. Balassi Bálint Julia-versei az élményt sokszor kölesönvett humanista elemekkel igyekeznek pótolni, Szenci Molnár főművét két francia író zoltáraiból német közvetítéssel (!) fordította magyarra, Mikes sürgeti a fordítás-irodalmat, a felvilágosodás a francia forradalmi polgárság irodalmának hatása alatt keletkezett, Faludi prózai műveinek túlnyomó része idegenből van fordítva, Bessenyeieék magyarra fordították legkedvesebb francia és német olvasmányaikát, Kármán a felvilágosodás és a francia forradalom tanítványa. Zrinyiről Kl. külön füzetben (Tanulj jobban, 2. sz.) is elmondja, hogy költeményei nagyrésze olasz barokk költők után készült, eposzmintái Homeros, Vergilius, de főleg az olasz barokk irodalmi termékei, prózai munkáiban pedig Machiavelli tanítványa. Mindezt arról a Zrinyiről, akivel Kl. egymagával behizonyíthatni véli régi irodalmunk elmaradottságáról tett állításom rosszhiszeműségét, kijelentvén, hogy Zrinyi korában Német- és Olaszországban nincs valamirevaló költő. Cikkében polgári elfogultsággal magyarázza, hogy szerintem elsősorban a polgárság csinál irodalmat, — ő pedig tankönyvében minden régi magyar irodalmi termést vagy a nyugati, vagy a hazai polgárságnak tulajdonít. Így, mint láttuk, a hazai humanizmus a polgárság alkotása, de Mohács után a 16. században is azért válik irodalmunk magyarabbá, mert olvasóközönségünk kibővült a polgársággal, s az irodalom csak nemzeti nyelven juthatott el „a szélesebb, latinul csak részben tudó polgári réteghez“, a reformáció kialakulása is összefüggésben van a polgárság felemelkedésével, a felvilágosodást a forradalmi polgárság teremtette meg, Kármán látta, hogy csak a városi polgári fejlődés hozhatja meg a magyar irodalom igazi fellendülését, a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcaiban a polgári haladás problémái tükröződnek. Megtaláljuk tankönyvében a főúri irodalomról szóló tanítást is, amelyet nálam megró. De nyomát sem találjuk tankönyvében irodalmunk ama lappangó kincseinek, amelyek alapján felfogásunkat revízió alá kellene vennünk s amelyek elhanyagolása miatt burzsoá-kozmodolizmussal vádol. Kl. tankönyve a hagyományos szokást követve, sőt még annál is kizárólagosabb módon csak a magasabb osztályoktól származó műveket veszi figyelembe a dolgozó nép költészete helyett s a népköltészet megbeesülését csupán cikkében hirdeti programmszerű követelményként. Majd elválik, mit lehet és mit fog Kl. programmjából megvalósítani. Könyvében eddig, mint látjuk, még kísérlet sem tett a megvalósítására. Egyelőre egyetlen jele van, hogy egyáltalán kívánja ezt. Az, hogy engem pellengérré állít, mert 46—7-ben írt könyvem még nem valósította meg régi irodalmunk kutatóinak mostani öt éves tervét, „Mais commençent messieurs les assassins...“

Meglepetésünkre kiderült tehát, hogy Kl. balkeze nem tudja, mit csinál a jobb. *Még ma is* szóról-szóra ugyanazokat a „burzsoá-kozmodolita“ eredményeket tanítja, amelyeket megró az én 46-ban írt esszémben. Sőt még mai cikkében is kénytelen elismerni, hogy azok a kincsek, amelyek állítólag alkalmasak volnának megváltoztatni a régi magyar irodalomról való képünket, egyelőre levéltárakban lappangó kiadatlan és hozzáférhetetlen kéziratok, régi irodalmunk jelentékeny része meg éppen elveszett a török és német pusztítások során: mégsem a régi irodalom bűvárait vádolja állítólagos tévedéseikért és mulasztásaikért, hanem engem tesz felelőssé azért, hogy 947-ben csak azt tudtam, amit ezek eddig kikutáltak, azon eredmények alapján dolgoztam, amik megvoltak, s nem tudtam, amit még Kl. sem tud ma sem, csak az öt éves terv várható eredményéül — ígér.

A magam részéről helyeslem, hogy van egy kis csoport, amely régi irodalmunk kutatásának áldozza erejét, s örülni fogok — ki is ne örülne? — ha sikerülni fog ott új haladó értékeket felfedezniök. Meg kell azonban vallanom, hogy azok a töredékek, amelyeket, mint ismeretlen régi anyagot, a vita

folyamán bemutatottak, esőppet sem látszanak alkalmasaknak eddigi véleményünk megváltoztatására, vagy éppen ifjúságunk nevelésére, mert nem művészi értékek, csak történetileg érdekes dokumentumok. Így féltő, hogy a szándék sikerének, mely régi irodalmunkat nagyban-egészben művészi és haladó értéként kívánja elfogadtatni az ifjúsággal, csak az értékek össze-zavarása és az ifjúság olvasási kedvének elfásítása lehetne a következménye.

S mégis: hibának érzem, ha a könyvvel kapcsolatos vitában utolsó szavam egy támadás elutasítása volna, nem pedig az önkritika. Hiszen könyvem egy idő óta úgy hat már rám, mint egy történelemelőtti kor dokumentuma. Megírása közben csak azt tudtam, hogy vázlat és kísérlet. Ma látom súlyos tévedéseit is. Nyitott kapukat döngtet, aki velem szemben kritikát mond róla. S mivel szükségesnek tartom, hogy esetleg még található hívei tisztán lássanak, legyen szabad magamnak hozzájárulnom egykori tévedéseim feltárásához. Irodalomtörténész barátaim előtt már korábban is többször kijelentettem, hogy nem azonosítom magam könyvvel. Örülök, hogy ezt most a nyilvánosság előtt is kijelenthetem.

Tévedtem ugyanis, mikor az irodalomnak, mint könyvem címe is jellemzően mondja, valóban csak társadalmi háttérét kerestem, a helyett, hogy az irodalmat mint társadalmi funkciót igyekeztem volna megérteni,

a módszertani kérdéseket a marxizmus revíziójának szellemében fejtettem s nem láttam eléggé a dialektikus materializmus termékenységét (mikor például csak az átlag és a tömegjelenségek, de nem az egyén megmagyarázására mondtam alkalmasnak),

hajlandó voltam hinni osztály- és korfölkötti „örökemberi“ értékekben s az esztétikumot elválasztottam a mondanivalótól,

a polgárság irodalomteremtő szerepéről beszéltem (s ekképpen valóban egy burzsoázsemlélet meredélyén jártam), holott a kapitalizmusban nagymértékben kifejlődő értelmiség ilyen szerepéről kellett volna szólnom,

a népiesség jelentőségét túlságosan formalista módon fogtam fel, nem pedig mint a nép életének, bajainak, vágyainak kifejezését, s így az alapprobléma észrevétlenül formalisztikussá higult, azt a benyomást kelve, mintha az volna a magyar irodalom főbaja, hogy irodalmunk kifejezősmódja sokáig nem elég magyaros,

elmulasztottam annak hangsúlyozását, hogy a nyugatosság *csak a multban* volt hajlandó magatartás (igaz, hogy 46..47-ben még általában nem láttuk tisztán a nyugati kultúra felé tájékozódás veszedelmeit),

a végső kitekinlés perspektívája semmitmondó, sőt részben hamis, módszertanilag, mert a jövőt nem gazdasági-politikai, hanem merőben műveltségi alapon rajzoltam meg, tartalmilag, mert nem mutattam rá kellő súllyal a dolgozó nép felszabadulásának és a szovjet kultúrának korszakalkotó jelentőségére.

Mások bizonyára más fontos hibákat is tudnak könyvemben. Én magam ezekre jöttem rá. De ennyi is elég ahhoz, hogy elavultnak tartsam. Tévedésem volt, hogy átfogó marxista kísérletre vállalkoztam, mikor előmunkálatok híján és fogyatékos marxista-leninista készültkem mellett annak objektív és szubjektív feltételei még egyaránt hiányoztak.

Komlós Aladár

IV. Néhány megjegyzés Komlós Aladár válaszához és önkritikájához

1. Komlós elutasítja a kozmopolitizmus vádját és önkritikát gyakorol: éles ellentmondás. Ha önkritikája alapos lenne, elsősorban egész könyvére jellemző kozmopolitizmusával szemben foglalna állást. Ha a kozmopolitizmus vádja ellen védekezik, önkritikája nem őszinte: bizonyos hibákat elismer, hogy kozmopolitizmusát mentse. Könyvének utolsó, irodalmunk jövő perspektíváját megrajzoló mondata így szól: „A kultúrára szomjazóknak nem kell

majd minduntalan átkelniek a távoli partokra, íróink, művészeink munkáiból széles töltés köt össze bennünket nyugattal s annak növényei újszerű magyar virágokat hajtanak földünkben.“ Komlós tehát az imperializmus kultúrájához keres hidat és annak növényeiből vár újszerű magyar virágokat. Ez nem kozmopolitizmus? Önkritikájának egyik félmondatában elismeri, hogy nem mutatott rá a szovjet kultúra korszakalkotó jelentőségére. Miért nem következik tehát az önkritika, hiszen világos, hogy könyve a Szovjetunió lebecsülését, az imperialista-burzoá kultúra előtti hajbókolást képviseli: azaz mélységesen kozmopolita írásmű.

2. Nem állítottam előadásomban, hogy Komlós azért kozmopolita, mert lebecsüli a régi magyar irodalmat. Ellenkezőleg Komlós azért nézi le nyolc-évszázad magyar irodalmát, mert kozmopolita. Kozmopolitizmusának gyökereit nem feladatom vizsgálni. Régi irodalmunk lebecsülése csak egy megvilágulása mindennek, de korántsem a legdöntőbb jelenség.

3. Önkritikája ellenére Komlós fenntartja álláspontját könyve alapkönyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma tragikus alapproblémája a kulturális dualizmus“, olvassuk válaszában. Szerinte egész irodalmi fejlődésünket a népies, tisztán hazai gyökerű, magyaros és a magas színvonalú, nyugatos kultúra, illetőleg irodalom szembenállása, harca jellemzi. Komlós vitathatatlanul az utóbbi mellett foglal állást könyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma megoldását pedig népünknek a nyugatosság szintjére való felemelésében. Ez a kérdés kozmopolita felvetése. Az ellenkezője: az idegen inspirációknak, fejlettebb, haladottabb irodalmak hatásának elitélése, ezekkel szemben az „ösi“, „népi“, „mély“ magyar hagyományok kiemelése a kérdés nacionalistánárodnyik, Szabó Dezső—Németh László vonalán mozgó felvetése. Szabó Dezső, Németh László és Komlós Aladár tehát tulajdonképpen ugyanannak az éremnek két különböző oldala. A kulturális dualizmus reakciós, burzoá elméletének nacionalista, illetőleg kozmopolita felhasználásáról van szó.

Kultúránk és irodalmunk fejlődésében az alapvető ellentét nem a nyugatosság és magyarosság szembenállása! Ez a kérdésfeltevés a lényegtől tereli el a figyelmet. A kétféle kultúráról szóló lenini tétel egészen más: „Az egyik kultúra a kizsákmányoló osztályok ideiglenes, átmeneti, véletlenszerű vonásait viselte magán. A másik kultúra, amely — habár igen gyakran az uralkodó osztályokból kikerülők révén alakult ki —, de a nép legjobb reményeit testesítette meg, a nagyarányú társadalmi, népi mozgalmak talaján nőtt fel, felhasználta a gazdag népművészetet, nagy humanisztikus célokat tűzött maga elé.“ (Fagyevjev.) Világos, hogy ebben a megvilágításban Komlós „tragikus alapproblémája“ értelmét veszti. Adott esetben a nyugatosság is, a népiesség is lehetett haladó vagy reakciós; legtöbbször persze bonyolult ellentmondásokról van szó. A kérdés az, hogy az író, ha nyugatos, ha nem, a kizsákmányoló osztályok kultúrájának átmeneti jegyeit viseli-e magán, vagy a népvágyait testesíti meg.

Könyve alapkérdésének felvetését és megoldását fenntartva, Komlós a kozmopolitizmus mellett foglalt újólag állást.

4. Nem hagyható megjegyzés nélkül Komlósnak az az állítása sem, hogy régebben a nyugat követése „éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás.“ (Kiem. tölem K. T.) Az kétségtelen, hogy a nyugati irodalom követése, a XX. századig többnyire haladó jelenség volt, de nem mindig. Pl. Komlós szememre veti, hogy Zrínyi líráját idegen hatásokból magyarázom, de elhallgatja, hogy éppen arra mutatok rá, hogy mivel ezek a nyugati ösztönzések egy reakciós, formalista költészetnek, az olasz barokknak a hatásai voltak, Zrínyi írói működésében ezek a művek negatív mozzanatot jelentenek. Költői nagyságát többek között éppen azzal magyaráztam, hogy a Szigeti Veszedelemben ezeknek a reakciós, nyugati hatásoknak ellenére, törökellenes irodalmi hagyományainkat továbbfolytatva

és magas színvonalra emelve, realista remekművet alkotott. Nyilvánvaló, hogy nyugati kölcsönzés a multban sem jelentett feltétlenül haladó kölcsönzést. Miért? Mert osztálytársadalmak lévén, két kultúrájuk volt a lenini tétel értelmében. Az a kérdés, hogy írónk melyikből merítették.

Már ebből is világos, hogy súlyos tévedés Komlós idézett mondatában az *éppügy* szó. Nem véletlenül került oda ez az ártatlan szócska és sok mindent elárul. Az következik ugyanis ebből, hogy *úgy* tartja haladónak a szocialista kultúrát a kapitalista kultúrával szemben, *ahogy* a kapitalista kultúra haladóbb a feudálisnál. Vagyis egyenlőségjelet húz a polgári haladás és a szocialista haladás közé. Nem ismeri fel, vagy nem akarja felismerni (reméljük az előbbiről van szó) azt a döntő különbséget, ami az osztálytársadalom egy fejlettebb formájának a korábbival szembeni haladó jellege és a kizsákmányolást egyszersmindenkorra felszámoló szocialista rendszernek a kapitalista társadalommal szemben való haladó volta között fennáll. Pl. a francia felvilágosodás hatása nem *éppügy*, hanem egészen másképp volt haladó, mint a Szovjetunió szocialista kultúrájának a hatása. A szovjet kultúra jelentőségét egyenlővé tenni bármilyen más kultúráéval, a Szovjetunió lebecsülését jelenti.

De Komlós még ezen is túlmegy. Ő nem valamelyik nyugati burzsoá forradalmi mozgalmat hozza egy nevezőre a Szovjetunió kultúrájával, hanem a burzsoá dekadenciát! És állításainak igazolására Révai elvtársat idézi! A Révai-idézet pereze összefüggéséből kiragadva, Komlós beállításában hamis értelmet nyer. Komlós ugyanis *pozitíven értékeli*, hogy Ady Párizsra és nem Oroszországra fordította tekintetét, ahol 1905-ben a forradalmi proletariátus nagy erőpróbája zajlott le és ahol már dolgozott, harcolt Lenin és Sztálin bolsevik pártja. Révai elvtárs egészen mást ír, ő *megmagyarázza* Ady-nak ezt a lépését, de egyáltalán nem abban látja Ady haladó, forradalmi jellegét, hogy a proletárforradalom hazája *helyett*, a burzsoá forradalom klasszikus országát követi.

Végeredményben tehát Komlós szerint *éppenolyan* haladó cselekedet Ady idejében a századvég nyugati dekadens irodalmának a követése, mint ma a Szovjetunió szocialista realista irodalmának példaképpül választása. Mi más ez, mint a szovjet kultúra lebecsülése a nyugati burzsoá irodalom javára; röviden kozmopolitizmus.

5. Igazságtalannak tartja Komlós, hogy hibájául róttam fel olyan állításokat, melyek Toldy Ferenctől kezdve „közhelyek“. Könyvének célkitűzéséről így ír: „Egyes tények vizsgálása helyett összefüggések megállapítására törekszünk, esztétikai méltatás helyett irodalmunk társadalmi gyökereinek felderítésére, művészi élvezeteink növelése helyett sorsunk, helyzetünk jobb megértésére, művelődésünk multjának és jövő feladataink tisztább és helyesebb megítélésére.“ (Irodalmunk társadalmi háttere. 24–25. l.) Ilyen tiszteletreméltó célkitűzés után igazán nem várhattam, hogy a szerző a burzsoá irodalomtörténet közhelyeinek kritikátlan átvételét nyújtja könyvében. Sokkal inkább gondolhattam arra, hogy ez a könyv a szerző tudományos és világnézeti állásfoglalását tartalmazza. Nem hiszem, hogy tévedtem volna.

6. Komlós kifogásolja azt a módot, ahogy könyvéből idéztem. De vajjon azzal hamisítást követtem el, hogy egyik mondatából csak a polgárságra vonatkozó részt vettem át, elhagyva a fejedelmi és főúri udvarok irodalomteremtő szerepére vonatkozó állítását? Nem illetem én Komlós Aladárt a királyok és grófok lebecsülésének vádjával! En a nép szerepét hiányoltam és a fejedelmek jelenléte ezen mitsem segít.

7. Komlós saját írásaimat is tanúként idézi álláspontja igazolására. Az általa felhozottak egy része azonban egyenesen ellene bizonyít, mint fentebb Zrínyivel kapcsolatban ezt egy példán kimutattam (természetesen, ha nem forgatjuk ki mondataimat eredeti értelmükből). A részben általam átdolgozott III. oszt. gimn. irodalmi tankönyvet is bőven idézi Komlós. Ebben

a könyvben súlyos hibák vannak, mint a kétféle kultúra lenini elvének nem következetes alkalmazása, a népköltészet és régi irodalmunk antiklerikális hagyományainak elhanyagolása, a reformáció irodalmának tárgyalásánál Engels alapvető megállapításainak figyelmen kívül hagyása, a több helyen megnyilvánuló álobjektivitás, stb. Helyes lett volna, ha Komlós rámutat könyvem hibáira, ő azonban részben kiforgatott mondatokat, részben könyvem hibáit állításai mentségére hozza fel. Ez természetesen nem vezet célra. Idézetei legfeljebb könyvemet vádolják joggal, de nem igazolják Komlós ideológiai tévedéseit.

8. Komlósnak a régi magyar irodalomra vonatkozó megismételt kételyeire nem térek ki újból, fenntartom, amit előadásomban mondtam.

9. Mint fogyatékos önkritikája is bizonyítja, Komlós számos ponton túljutott már 1947-ben vallott hibás álláspontján. Önkritikája azonban nem elég következetes. Nem akar, vagy nem mer saját kozmopolitizmusának kérdésével szembenézni. Helyes lett volna, ha a sok energia mellett, melyet ellenem írt válasza kidolgozására fordított, nagyobb súlyt fektetett volna az önkritikára. Ha bátran rámutatna könyve ellenséges kozmopolita tendenciájára, felszámolná magában a burzsoá ideológia hatásait, nemcsak ő maga, hanem irodalomtörténetírásunk is sokat nyerne.

Klamičzay Tibor

BÁN IMRE:

POLGÁRI MIHÁLY ÉS MAGYAR TÖRTÉNELME

A Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak a 18. század problémáiról tartott vitaülésén Esze Tamás nyomatékosan rámutatott, hogy a kuruc hagyomány református parasztnépünk körében él tovább, s e népi kurucságot a református igehirdetés táplálja, „egymást érik a perek e rebellis tanokat hirdető prédikátorok ellen.“ Ugyanezen a vitaülésen Bóka László megállapította, hogy a 18. század gazdasági és társadalmi viszonyairól nincs kielégítő képünk. Helyes tehát, ha az irodalomtörténet maga is kutat e kép kialakításához szükséges mozzanatok után. Másfelől a kuruckor és a fölvilágosodás közé eső szakasz haladó vagy a kor viszonyaihoz mérten éppen forradalmi eszméivel egyáltalán nem vagyunk tisztában, e téren az apróbb adalékok összegyűjtése sem felesleges munka.

Polgári Mihály mezőtúri református prédikátort Szinnyi lexikona íróként is számontartja, azonban mindössze egy kézíratos bibliai történeti művét ismeri, életrajzi adatait egyáltalán nem. Irodalmi szempontból legjobban érdekelné bennünket az a kézíratos magyar történelme, amelyről maga Polgári beszél levelezésében, e műve azonban iratainak elkobzása során valahol elkallódott. Egyelőre tehát inkább feltűnő perének ismertetésével akarjuk felhívni a figyelmet a 18. század e rebellis prédikátorára és írójára.

Polgári Mihály 1752. június 11-én, vasárnap délelőtt a mezőtúri református templomban egyházi beszédet mondott. Az ott toborzást végző katonákkal együtt jelen volt Mackdermoth József zászlótartó is, aki a prédikáció egyes kitételeiben lázítást és felségsértést látott, s a lelkész feljelentette. A feljelentés szerint Polgári ilyeneket mondott volna: „...elegedne megh az királynénk a val, hogy Isten e Fölsége az koronát az fejében helyeztette, és emlekezne megh az elejirül, azkik az ő (t. i. a reformátusok!) vallásokat manuteneálták, mert találkozhatik nálánál erősebb, az ki az fejérül azon koronát le végye.“ Ilyen előadásban a túri lelkész prédikációja valóban kimeríti a lázadás és felségsértés vádját, hiszen világos célzás esik a protestáns magyarságnak külföldi fegyveres segítségben való bizakodására. Az udvari és katonai körök természetesen II. Frigyesre gondolnak, akinek a magyar protestánsokkal való kapcsolatai állandóan izgatják a Habsburg-birodalom irányítóit.

A július 8-án letartóztatott Polgárít 11-én, a Gyöngyösön tartott megyegyűlés alkalmával állítják törvényszék elé. A kihallgatási jegyzőkönyvből kibontakoznak életének adatai. 1713-ban született Tiszapolgáron, valószínűleg földműves családból. Tiszacségen, Debrecenben, Nagykőrösön iskolázik, a teológiát Debrecenben végzi, ahol 1733. április 26-án subscribál. 1739–41 között a kuruc hagyományokkal terhes Váriban szolgál, mint rektor, innen megy az utrechti egyetemre. A helytartótanács rendelete hazaparancsolja

1743-ban, ez év szeptemberében már szatmári professzor. 1746—51-ig hajduhadházi lelkész, ez utóbbi évben Mezőtúrra választják meg prédikátornak.

A lázítónak minősített prédikáció ügyében a megyei törvényszék 16 tanút hallgatott ki Gyöngyösön. Ezek egyike sem emlékezett olyan kitélre, amelyet felségsértőnek lehetett volna nevezni; voltak a tanúk között olyanok is, akik a prédikációt meg sem értették. Maga a gyanúsított lelkész az egyik táblabírónak tollba mondta beszédének részletes vázlatát. Az alapige megválaszálása (83. zsoltár 2. és 3. verse) valóban merész. A nekitüzesedett prédikátor figyelmezteti a királynőt, „gondolja meg Istennek házához való kegyelmét”, grófi vérből ily magasra emeltetését, legutóbb is a férfi-ág kihalása után újolag feltámasztását. Végül azért könyörög, hogy Isten a „belső és külső méltóságok szívét irántunk szeretetre gerjessze.” Azt persze nem tudjuk, hogy mi volt a prédikáció eredeti szövege, a megcítált prédikátor első ijedelmében bizonyára megsemmisítette. Polgári minden beszédére gondosan készült: a nyomozási iratok között 48 prédikációja és imádsága és ezen kívül egész sor kátémagyarázata található. Sághy Mihály alispán szintén közli a prédikáció tartalmát Barkóczy püspök-főispánhoz intézett, 1752. július 24-én kelt levelében. Azonban ez is a bajba jutott lelkész vallomásán alapszik. Polgári utólag szelidíthette az élesebb fordulatokat, más értelmezést adhatott a merészebb gondolatoknak. Az nyilvánvaló, hogy Polgári nem buzdított lázadásra, nem mondotta azt, hogy majd akad olyan, aki az uralkodó fejéről leveszi a koronát: ez a hatalom csatlósának rosszindulatú félreértése volt. Kétségtelen azonban, hogy Polgáriban ott forrott a keserűség, s ha igyekezett is lojálisan beszélni hívei előtt, ez nem egészen sikerült neki. Nehéz lenne persze eldönteni, hogy ebben az elkeseredésben van-e valami a kuruc prédikátorok forradalmi tüzeből, vagy csak a meggyötört protestáns jajszava kap hangot. Az nagyon valószínűnek látszik, hogy a prédikátor szavaiban az alföldi jobbágy nép szociális elégedetlensége jut kifejezésre, persze az adott helyzetben lehetséges vallási köntösben. Polgári esetét vizsgálva ugyanis az a benyomásunk, hogy a mezőtúri lelkész valóban rebellisnek érezte magát, s nyilván a túlalmas porosz kapcsolatokra gondolt. Ellenkező esetben ugyanis nem menekült volna el a börtönből, s nem arra futott volna, amerre valóban menedéket keresett.

A magyar kancellária július 18-án kéri a haditanácsot Mackdermothnak eskü alatt történő újabb kihallgatására, Polgárit pedig Egerbe viszik vissza, s ott tisztességes fogságban tartják. Semmi nyoma, hogy tortúra alá vetették volna, amint a később befogott mezőtúri parasztbírákkal csakugyan megtették. Ügyét maga Polgári változtatta politikai szenzációvá, mikor augusztus 15-ére virradó éjtszaka a börtönfelügyelő segítségével megszökött a fogságból. Elhatározásának indokaival nem vagyunk egészen tisztában, menekülése után írt leveleiben e pontról igen szűkszavúan nyilatkozik. 1752. október 14-én Odera-Frankfurtból keltezett és feleségéhez intézett levelében is csak annyit közöl, hogy bár prédikációiban és írásaiban nincs semmi felségsértő dolog, minthogy bírait nem ismertek meg olyanoknak, akikre ártatlan ügyét bízhatta volna, Krisztus és az apostolok példájára a futást választotta. A parasztpredikátor félelme ez a nemesi vármegye ítélő-gépezetétől. Bár nem bántak vele rosszul, mégis attól rettegett, hogy súlyos ítélet vár rá, a társadalmi rend megtámadjára.

Polgári Mihály további életsorsáról és a szökése után megindított nagyszabású perről ezúttal nem kívánunk szólni. Említsünk annyit, hogy Poroszországból Németalföldre ment és ott halt meg 1768 után. Fia, szintén Mihály, Hollandiában tanult jeles orvos lett, s ugyancsak szerepel a magyar írók sorában. — Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy Polgári esete szervesen beletartozik a század közepén lejátszódó alföldi parasztnyugtalan-ságok, fel-fellobbanó forradalmi tüzek sorozatába. A Pető—Törő—Bujdosó-féle mezőtúri mozgalommal való kapcsolatát már az eddigi kutatás is fel-

ismerte. Rámutathatunk a gyöngyösi reformátusok körében tapasztalható elégedetlenségre is. 1752. június 11-én, éppen Polgári inkriminált prédikációjának elmondásakor Gyöngyösön is nyomoznak a kálvinisták állítólagos szándékai felől. 1752 augusztusában ugyanitt elfognak egy Nácásy András nevű református papot, mert a rebellis Polgárinak vélik. A gyöngyösi reformátusok politikai nyugtalanságát táplálja a katolikus plébánosnak a pap nélküli „árva ekklezsia“ iránt tanúsított minősíthetetlenül durva, mocskoló magatartása is.

Polgári Mihály szellemi foglalkozást kedvelő, irogató ember volt. Külföldi útjáról Itinerariumot szerkesztett, s 1739-ig terjedő önéletrajzot hagyott hátra. Egyik barátja, Arithmetikáját kéri tőle tanítási célokra, bár ez valószínűleg nem saját munkája, hanem Maróthy György 1743-ban megjelent híres művének kéziratos kivonata. Komoly tudományos igény jelentkezik a Szinyei által leírt bibliai-történeti kéziratos művében. Legnagyobb szabású tudományos terve azonban egy magyar történelem megírása volt. Ideje és ereje legjavát valószínűleg erre fordította, a munka igen szívéhez nőtt. 1752. október 14-én a mezőtúri bírákhoz intézett levelében azért könyörög, hogy szerezzék vissza Egerből lefoglalt Magyar Históriaját. Sokkal jellemzőbb azonban az a részlet, amelyet ugyanezen napon apósának címzett levelében ír: „Avagy csak azt a históriát és krónikát, melyet nemzetem számára kibeszélhetetlen lelkem s testem törődésével irogattam vala Mélt. egri püspök uramtól ki instállya. és ha különben nem lehetne, avagy csak a Tekst debreczeni vagy túri tanácsok interpositioja által nyertesse ki, mivel jószágaim közzül semmit is annyira nem sajnállok. És ha kinyerendi Klmed, mint az én nagy szorgalmatosságaimnak tanúbizonyságait nevetlen Mihály fiam számára vagy magam számára taresa meg, mert még úgy lehet, hogy, ha kezemhez vehetem, ki-dolgozván ki-nyomattatom. És ennek kiserzésébe semmi módot el ne mulasson.“ E kéziratnak, mint jeleztük, egyelőre nyoma veszett. A vizsgálati iratok között nincs. Nem lehetetlen, hogy Barkóczy püspök vette magához.

Nagyon tanulságos lenne ezt a művet hazai történetírásunk fejlődésébe beállítani. Polgárinak az az elhatározása, hogy magyarul ír nemzeti történelmet, ha nem is egészen feltűnő, mégis figyelemre méltó a 18. század derekán. Egyelőre felesleges kutatnunk, milyen viszonyban van kora nagyszabású forráskiadó és történet-kritikai munkásságával, annyi mégis feltehető, hogy a gondolatot, részben talán a forrásokat is Bél Mátyás és Schwandtner János György terjedelmes és éppen a század közepén megjelenő kiadványai (*Adparatus ad historiam Hungariae*, Pozsony, 1735—46 és *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I—III, Bécs, 1746—48) adták Polgári számára. Könnyű lenne azonban elképzelni azt is, hogy kritikai érzéke és tájékozottsága nem terjedt ki a legmodernebb művek használatára. Valószínűleg csak oly népszerű művet tervezett, mint Spangár András *Magyar Krónikája* (Kassa, 1738), vagy Kovács M. János hasonló című munkája (Pozsony, 1742), természetesen protestáns szempontok szerint.

Polgári nem jelentékeny írója századának, de annál érdekesebb, mint típus. Bizonyára nem nevezhető forradalmárnak sem, de egy adott történeti pillanatban, mint a néppel együtt élő értelmiségi ember hangot mer adni a paraszti közösség nyugtalanságának, s e magatartás következményeit vállalja is. Sok félelem és habozás közepette, de mégis vállalja. Szökése, ha esetleg a paraszti félelem sugallta is, mégis politikai kiállásnak számítható: nem alázkodott meg a hatalom előtt, amit pedig bizonyára megtehetett volna. Életének és munkásságának további kutatása még értékes adatokat hozhat a század-közép szellemi életének rajzához.¹

¹ A Magyar Irodalomtörténeti Társaság idézett vitauülését l. *Irodalomtörténet*, 1949, 2. sz., a hivatkozás a 250. lapon van. — A Polgári Mihály perére, életrajzára vonatkozó levéltári anyag a következő: Orsz. Levélt. Magy. Kano. Expeditiones, 1752. július, 99. sz.;

1752. okt., 55. sz.; 1753. okt., 26. sz.; 1753. dec., 105. sz.; 1754. jan., 128. sz. Különösen fontos azonban a Heves vármegye levéltárában található peranyag: Processus fiscalis delegati magistratus comitatum Hevess et exterioris Szolnok unitorum contra Michaellem Polgáry Helveticæ confessionis praedicantem Turiensem, 1753. 250. sz. Valamennyi ismert levele, prédikációja. inkriminált egyházi beszédének vázlatát itt találhatók. — Értékes anyagot hoz Borovszky Samu: Egy mult századbeli prédikáció, Prot., Szemle, 1892, 77. skk. l. — Foglalkozik még Polgári esetével Szederkényi Nándor: Heves vármegye története c. művében, IV. köt., 246—47. l., valamint Faragó Bálint: A mezőtúri református egyház története c. munkájában (1927, 52—59. l.) — Mindhárom feldolgozási kísérletnek az a hibája, hogy egyetlen, kéznél levő forrás-csoportra támaszkodnak. — Néhány adattal gazdagítja a képet Szeremley Samu: Szőnyi Béniámin és a Hódmezővásárhelyiek, 1717—1774, Bp., 1890. c. műve is (38—40. l.). Érdekesen mutatja ez a mű, hogy a nagyhírű vásárhelyi prédikátor mily meghunyászkodó magatartást tanúsított az államhatalom és a klerus iránt: vele szemben Polgári csakugyan rebellis. — Polgári Mihály Itineráriumának és önéletrajzának kézírata a debreceni református kollégium nagykönyvtárában levéltárában van, jelzete 550. sz. — Bibliai történeti műve a nyitrai egyházmegye könyvtárába került, könyvészeti leírását l. Szinnyi M. Ir. X, 1338—39. — További életsorsára nézve érdekes felvilágosításokkal szolgál Harsányi István cikke: Bod Péter Athenasának eddig ismeretlen toldaléka 1786-ból, Irodalomtört. Közl., 1928, 89. l. — A gyöngyösi kálvinisták nyugtalankodásaira vonatkozó okleveles anyag a gyöngyösi ref. egyházközség levéltárában található. Ismertetése Bán Imrétől, Egyháztörténet, 1943, 392—93. és 396. l.

KOVÁCS ENDRE

PETŐFI ÉS NERUDA

Nem véletlen, hogy azokban a megemlékezésekben, amelyekkel a szocialista kultúrát építő cseh nép nemrégiben Jan Nerudá-nak (1834—1891), a mult század nagy cseh költőjének 115. születési évfordulóját ünnepelte, több ízben is találkoztunk Petőfi nevével. Nem véletlen, hogy éppen most emlékezik meg a cseh irodalomtörténetírás is arról a meleg ragaszkodásról, amellyel Neruda, a cseh proletariátus haladózsellemű költője Petőfihez vonzódott. Már a burzsóá cseh irodalomtörténetírás is számontartotta Neruda Petőfi iránti meleg rokonszenvét; idézni is szokták Petőfit, valahányszor Neruda kedves költőinek felsorolásánál tartottak. Az orosz irodalom nagy realistái, a nyugati irodalmakból elsősorban Heine, a szomszédnépek írói közül pedig Petőfi ragadták meg leginkább a határokon túlra tekintő Neruda érdeklődését. A polgári cseh irodalomtörténetírás azonban meg sem kísérelte ennek az irodalomtörténeti ténynek a magyar vonatkozásait alaposabban megvizsgálni. Prazák is csak annyit tud mondani ezzel kapcsolatban,¹ hogy Petőfi nagyon megtetszett Nerudának, — hogy mi tetszett Nerudának a magyar költőben, arra nem keres feleletet. Neruda Petőfi iránti vonzódásának igazi gyökereire, a hasonló világnézetem alapuló rokonsági kapcsolatokra már csak azért sem mutathatott rá a polgári irodalomtörténet, mivel a cseh klasszikus költő igazi arcát, munkásságának jellegét s jelentőségét éppúgy homályba burkolta a hamis, élettől elszakadt esztéticizmus, mint ahogyan nálunk is nemzedékek próbálták Petőfi forradalmi lényegét elszikkasztani. A polgári utókor szemében Neruda — kozmopolita; mi csodáltnivaló van hát azon, hogy innen is, onnan is csipeget valamit a cseh irodalom számára? Csak napjainkban derül ki, mennyire félremagyarázták, milyen hamisan értékelték a cseh költők legnagyobbikának munkásságát a polgári korszakban. Csak most, a népi demokrácia levegőjében jutott el odáig a fejlődés, hogy teljes súlyában és jelentőségében tudjuk értékelni a nagy cseh költő Petőfi iránti tiszteletét, hogy nem egyszerűsítjük le ezt az őszinte, baráti vonzalmat kuriózum-keresésre, hanem Neruda és Petőfi kapcsolatának példáján is annak a törvénynek az igazságát látjuk megvalósulni, hogy a nagy haladó költők minden időben

¹ Albert Prazák: Literatura česká devatenáctého století III. 382. l.

tudatosan keresik egymás szellemi társaságát, s e keresés közepette nem zavarja őket az uralmon lévő rendszer hatalmasainak ellentéte. A haladás gondolata az igazán nagy költőket minden időben és minden rendszerben igazi barátokká teszi. Neruda költői egyéniségének s művének teljes meghamisítása összefügg azzal, hogy az irodalomtörténeti kutatás eddig nem ilyen szempontból nézte a Neruda—Petőfi viszonyt. Neruda magyar kapcsolatát szerették elhallgatni, s míg Nerudának Heinehez fűződő viszonyát alapos részlettanulmányok dolgozták fel,² addig a Neruda—Petőfi kapcsolat megvilágítására mindössze egy kísérlet történt, az sem cseh részről, hanem közvetítő tollából.³ Bujnák Pál írásának érdeme, hogy magát a kérdést felveti, mégpedig egy olyan időpontban, amikor a hivatalos cseh és szlovák burzsoá tudományosság köréből a legmerevebb visszautasításra kellett számítani a maga hatáskutató jellegű módszerének. A Neruda—Petőfi kapcsolat első megvilágítása Bujnák érdeme marad; más kérdés, hogy ez a jószándékú tanulmány miért nem ment a probléma mélyére és sematikus hatáskeresése miért marad meg a felszínen? Bujnák fogyatékosága az, hogy nem látja meg Neruda költészetének mélyen haladó, demokratikus jellegét, népi gyökereit, következetes plebejusságát, — nagyban és egészben az esztétizáló polgári irodalmi szemlélet jegyében kutatja a Nerudát Petőfihez kötő érzelmi szálat, miközben nem egyszer erőszakolt hatáskimutatásokra is fanyalodik, olyan laza tudományos módszerekkel, amelyek csak kárára voltak az ügynek és hosszú időre háttérbe szorították Neruda és Petőfi kapcsolatának kérdését.

Nerudának Petőfihez való viszonyát a marxista szemléletű tudománynak mindenekelőtt az irodalomtörténeti tények világánál kell újból tisztázni. Ha nem is áll ezen a téren olyan gazdag és hálás anyag a kutató rendelkezésére, mint a Neruda—Heine problémával kapcsolatban, az elmúlt években Neruda költészetének szocialista átértékelése, s Nerudának Petőfihez fűződő viszonya terén is olyan új adatok kerültek felszínre, amelyek alapján új megvilágításba helyezhető a kérdés. Mindenesetre ma már a feladat nem úgy áll előttünk, mint ahogyan Bujnák nézte: mindenekelőtt nem azt akarjuk bizonyítani, hogy Neruda helyel-közzel ilyen vagy olyan Petőfi-motívumot használt fel verseiben, hisz éppen Bujnák tanulmányából láttuk, milyen veszélyes ingoványra visz a filológiai búvárkodás ott, ahol, mint Neruda esetében is, egy-egy motívum felbukkanásánál a rokonhatások egész gazdag komplexuma jöhet számításba. Bujnák tanulmányában a Petőfi-motívumok összeszedőgetése nem függ össze Neruda költészetének lényegével, a költői fejlődés útjával, s amennyiben Bujnák mégis ilyen szerepet próbál tulajdonítani Petőfinak a nerudai műben, — a puszta fantázia birodalmába téved. Persze, figyelemmel kell lennünk azokra a helyekre, ahol Petőfi valóban adott valamit Nerudának, van ilyen is, — de a cseh költőnek Petőfihez való viszonya inkább azokban a sokatmondó írói és emberi megnyilatkozásokban érdekel bennünket, amelyek kétségtelenné teszik azt, hogy Neruda megértette Petőfi nagyságát, szeretettel vonzódott Petőfihez, a nélkül azonban, hogy tartósan hatása alá került volna.

Bujnák hosszas vonja meg a Petőfi és Neruda közti analógiát. „Neruda — mondja — jellemileg és eszmeileg sok közöset és rokonszenveset talált Petőfi költészetében. Megismerte ennek demokratikus gondolkodását, szabadságszeretetét, a hatalmasokkal szemben tanúsított ellenszenvét, az érzelem és gondolat szabad megnyilvánulásainak emberét látta benne, öntudatos embert, aki bátran helyezkedik szembe ellenfeleivel, — és ironikus embert, aki mindenek fölébe emelkedve büszkén mosolyog le a világra. Mindebből volt Neruda jellemében is, ami érthetővé teszi rokonszenvét Petőfi iránt.“ Összekötő kapoc-

² Utaljunk csak röviden Miloslav Novotný, Arne Novák, Karel Polák, Fr. Tichý stb. Neruda-tanulmányaira.

³ Pavel Bujnák: Neruda a Petőfi, Bratislava folyóiratban, VI. évf. (1932) 391—404. l.

nak látja továbbá Bujnák a két költő közös Heine-szeretetét, Béranger, Lenau és Börne iránti érdeklődésüket. A továbbiakban azután ez az egybevetés mind szubjektívebb pszichológizálásba torkollik és éppen azt nem érinti, ami a két költő társadalmi funkciójában olyannyira rokon vonást mutat; a nemzet életében elfoglalt helyüket s ennek alapján költői hivatásuk hasonlóságát. Ám ezzel az egész polgári cseh irodalomtörténet adós maradt. A mi feladatunk az, hogy e párhuzamot érintkezési pontjaival együtt legalább nagy vonásaiban megrajzoljuk.

A cseh költő nem falusi kunyhóban született, hanem a prágai külvárosban. Apja kiszolgált katoná, kantinos a hadseregnél, anyja kofaasszony. Az ifjú költő élete csupa nélkülözés, lemondás; nehéz élményeitől később sem tud megszabadulni, ezek az élmények szerves alkotóelemei lesznek költészetének. A prágai szegényegyed hivatott megszólaltatója a cseh irodalomban Neruda. Szegény emberek, városi proletárok szerepelnek műveiben. A fiatal költő szenvedélyesen üzent hadat annak a társadalmi osztálynak, amely akkoriban a cseh nemzet életében a megelégedettséget, a szellemi tespedést képviselte, a polgárságnak. Neruda e jóllakott polgári osztállyal szemben a feltörekvő osztály tagja. A cseh polgárság a múlt század 50-es éveiben már túl volt a forradalmi felemelkedés periódusán, most élvezni kívánta a megszerzett hatalmat. Neruda viszont, mint a prágai külváros gyermeke, aki soha egy percre sem szakadt el a néptől, jól látta az elnyomott osztályok nyomorát, látta népe nemzeti elnyomottságát, ismerte az akkori Európa nagy szociális mozgalmait, s lelke egész gyűlöletével fordult a sörissza, tunya polgár ellen. Irodalmi bemutatkozásában és az irodalmi, társadalmi életben elfoglalt szerepében valóban van sok petőfies vonás: az új, bátor plebejus hang gyűlöletet, gúnyt, ellenkezést váltott ki a cseh uralkodó osztályban. Körülbelül úgy néztek rá, mint Petőfire nézhetett a korlátolt nemesi világ. Neruda a prágai Malá Strana polgárainak szemében még később is, egész élete folyamán „semmirekellő” volt, az úri rend ellensége. Persze, Neruda nem volt öntudatos szocialista, nem ismerte a forradalmi marxizmus tanításait. De ismerte a társadalom osztálytagozódását, látta a szegények és gazdagok egymással való szembenállását, tisztában volt azzal, hogy a harcot végig kell harcolni, tudta azt is, hogy a szociális problémát nem a gazdagok jóindulata, hanem a tömegek forradalmi akciója oldja meg. Nem hitt az úri rendben, a feudalizmusban, de nem hitt a polgárságban sem, ellenben hitt a nép szében, erejében, az emberi munka s megismerés hatalmában. Neruda cseh viszonylatban tulajdonképpen ott folytatja, ahol Petőfi abbahagyta: az 1848-as év dicső prágai barrikádharcainak politikai örökségét viszi tovább. Innen van különben Heine iránti szeretete is, itt gyökeredzik Petőfi-tisztelete, innen magyarázandó, hogy egyik legjobb barátja az a Sladkovský, aki az 1848-as cseh politikai zajlásban a radikálisok vezére volt. Neruda egy a Petőfiénél lényegesen hosszabb életben sohasem alkuszik meg, proletár öntudat hatja át egész művészetét. Nem ismert el olyan jogot, amely az írónak lehetővé tenné, hogy elvonuljon a társadalom nagy kérdései elől; az írásban elsősorban harci feladatot látott. Írói programja a realizmus: az igazság, a valóság megmutatása. Az irodalom neki a megismerés eszköze, feladata az, hogy segítse a népet a haladás útján, segítsen kiharcolni a szociális igazságot. Ezért áll oda egész meggyőződéssel a kor megtámadott vagy háttérbeszorított cseh művészei mellé. Ő maga az „alsóbb” társadalmi osztályok életének feltárását tartotta főfeladatának. Elbeszéléseinek hősei népi alakok, típusok, a nép igazi helyzetéről tudósítanak, hivatásuk a műben az, hogy felkeltsék a nép hitét a saját erejében. Népszerűtete állítja szembe Nerudát a reakciós úri osztályokkal, melyek szívesen ápolták kapcsolataikat a nyugati burzsoáziával s igázták le közben saját népüket. A múlt században ugyanis a cseh reakció átvette a német expanzív burzsoázia jelszavait a német kultúrfőlényről és elmaradottsággal bélyegezte meg saját cseh népét. Neruda élesen foglalt állást a nem-

zeti, népi erők ilyenén lebecsülése ellen; vállalta a harcot a közöny és a kozmopolitizmus ellen is, szembeállítva velük a cseh nép hagyományait, szunnyadó erőit. Mindez azonban nem tette őt burzsoá nacionalistává; hazafiassága internacionalizmussal vegyül; miközben hibáival együtt szere-i nemzetét, harcát az egész emberiségért vívja. Ezért látja a cseh történelem fénykorát a husziztizmusban, mely a cseh népet a szabadságharcok élére állította.

Mindeme vonásai közül a néphez fűződő mély, eltéphetetlen kapcsolata az, amely úgyszólván egész egyéniségének jellegét megadja. Irodalmi és politikai programadásában ugyanaz a népies, bátor hitvallás csendül meg, amelyet magyar környezetben Petőfi fogalmazott meg. Julius Fučík — egyike azoknak, akik Neruda igazi egyéniségét feltárták a szocialista utókorak — írja róla: „A nép volt Neruda szemében a legfőbb instancia. Hozzá fellebezett, az ő szabadságáért harcolt, az ő erejében hitt akkor is, amidőn az úri többség népellenes politikát érvényesített. Mert Neruda számára vitágos volt, hogy mindez csak ideiglenes, és csak a nép örök, benne van a nemzet egész jövője.”⁴

E néhány soros jellemzés is érzékelteti talán azt a mélyebb hasonlóságot, amely a két nagy költő, Petőfi és Neruda nemzeti és költői hivatásvállalása közt fennállott. Bizonyos, hogy ez a két költő a maga harcát nem azonos és még csak nem is nagyon hasonló társadalmi körülmények között folytatta, de vitán felül áll, hogy az akkori magyar és cseh társadalomban ők voltak azok a világitó fáklványok, akik a messizi jövőbe mutattak és a nép nagy politikai győzelmének képeit állították a maguk társadalmá elé. Így minden bizonynyal helyesebben járunk el, ha a polgári irodalomszemlélettől eltérően a két költő kapcsolatát, Neruda Petőfi-szeretetét nem pusztán az egyéni lelki diszpozíciók rokonságából magyarázzuk, hanem észrevesszük a költőket összekötő haladó világnézetet, s ebből a szempontból próbáljuk Nerudának Petőfihez vezető útját megvilágítani.

Bizonyos, hogy a múlt század 40-es éveiben a magyar irodalomból a cseh lapok szerkesztői nagyrészt a kuriózumokat keresték ki, s irodalmunknak határozottan exotikum-jellege van a legközelebbi szomszédainknál is. Sárkány Oszkár adatokat gyűjtött⁵ arra vonatkozólag, hogyan reagál a cseh burzsoázia sajtója a magyar polgárosodás kulturális eredményeire; a kommentárokbán gyakran komoly elismerés nyilatkozik meg, de a sokszor gúnyos formák alatt egy kissé mindig érezni lehet azt, hogy a magyarokat a csehek a pusztai romantika szemüvegén át nézik. Komoly irodalmi érdeklődésről még ekkor nem beszélhetünk, habár pl. Petőfi neve aránylag nagyon korán, 1844-ben feltűnik a Česká Včela hasábjain Bohuš Nosák egyik pesti levelében. Úgy látszik, a lap valamelyik szerkesztője figyelemmel kísérte a magyar költő életpályáját, mert az újság 1846-ban Petőfi nyomorbajutásáról, katonaságáról közöl beszámolót. Havliček-Borovský pedig a Hóhér kötelét kommentálja epés megjegyzéssel, a magyar nemzetiségi politikára tett szemrehányással. 1847-ben jelenik meg az első cseh Petőfi-fordítás ismeretlen fordító tollából; Petőfit mint szerelmi versek íróját viszi közelebb a cseh olvasóhoz, aki éppen a Česká Včelából értesül róla, hogy „Petőfi ma a magyar nemzet legkiválóbb költői közé tartozik“.

Mindezeknél jelentősebb irodalomtörténeti adatot hozott azonban felszínre Petőfi halálának centenáriuma. A 40-es évek cseh Petőfi-híradásai és a 40-es években elszórtan megjelenő cseh Petőfi-fordítások mellett messze kimagaslík az a Zikmund Skyba által nemrég közzétett adat,⁶ amely szerint 1848 tavaszán a cseh proletariátus politikai érdekeit képviselő Karel Sabina „Večerní

⁴ Julius Fučík: Feuilleton o feuilletonistovi Nerudovi, Praha, 1940.

⁵ Sárkány Oszkár: Magyar kulturális hatások Csehországban 1790—1848, Budapest, 1938. Sárkány az 50-es évek cseh irodalmából is idéz példákat a pusztai romantika hódítására (31. l.).

⁶ Z. Skyba: K nebi s lidem, do pekla s aristokracií, Tvorba, XVIII. évf. 31. sz. 738. l.

Noviny“ c. lapjában megjelentette Petőfi Márciusi dalát (feltételezzük, hogy Skyba a 15-dik Március 1848. c. Petőfi-verset érti a Márciusi dalon!). A fontos irodalomtörténeti eseményről különben így emlékeznek meg Skyba: „Karel Sabina már 1848-ban segítette K. Kertbeny-nek lefordítani Petőfi Márciusi dalát Večerní Noviny c. lapja számára.“ Ezt a közlést Skyba a Lidové Novinyben is megismétli.⁷ Sajnos, az 1848-as év prágai sajtójának anyagában nem tudunk rábukkanni a Večerní Novinyre s így nem láthattuk a Skyba által jelzett fordítást. A 48-as forradalmi év magyar-cseh kapcsolatai szempontjából kétségtelenül komoly horderejű eseménynek kell tekintenünk azt, hogy éppen a leghaladóbb szociális törekvéseket képviselő cseh radikálisok egyik közismert vezére, Sabina felfigyelt a magyar szabadságharc nagy költőjére. Petőfi „Márciusi dalában“ a nemzeti felemelkedésnek ugyanaz a programja jut kifejezésre, amelyet a csehek között Sabina, J. V. Frič, Sladkovský és mozgalmuk képviselt a liberális burzsoázia opportunizmusával szemben. A magyar nép nagy forradalmi harcának kellett tehát elérkeznie ahhoz, hogy Petőfi és vele irodalmunk is a szomszéd népek haladó köreinek figyelmét az etnográfiai érdeklődésen túl magára hívja. Ezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy a felénk forduló cseh érdeklődés az 50–60-as években kizárólag irodalmunk lényeges mondanivalóját kereste; a cseh folyóiratok magyar fordításai az 50-es évek folyamán szépen illeszkednek bele abba a programba, amelynek célja az volt, hogy megismertesse a cseh olvasót az idegen világokkal, népekkel, az eltérő szokásokkal, életformákkal. Így akarva-nemakarva mégis csak szerepet játszott az excentricitás a magyar élet romantikus vonásainak a felfedezésében.

Az 50-es évek folyamán a magyar irodalom legerősebb propagálója a cseh lapok között a Lumír. 1851-ben indult meg, s feladatának tartotta a távoli népek irodalmának ismertetését. A perzsa anekdoták, a ruthén „zskazkák“, Byron, Burns, Moore, Shakespeare művei mellett közli többek közt Kisfaludy Károly egyik novelláját (III. évf.), és történelmi visszaemlékezéseket is közread a magyar multból. A Lumír 1854-es számában tűnik fel e kor két legnagyobb költője, Neruda és Hálek. Neruda (Janko Hovora) álnéven itt közli a „Temetői virágok“-at, s a fordítások között Lermontov, Puskin, Shakespeare és V. Hugo nevei mellett most olvassuk első ízben Petőfi nevét; két Petőfi-vers szerepel a számban, az egyik az Ovcák (Megy a juhász számaron), M. Katz fordította eredetiből. A Lumír 1855-ben Garay verseit közli, s hogy ekkoriban az excentrikus világ iránti érdeklődés milyen fontos indítók volt a magyar irodalom megismerésében, azt a lap ugyanebben az évfolyamában megjelent Obrázky z Uher c. cikke bizonyítja, melyben sorra megtaláljuk a magyar élet akkori „rekvizitum“-ait a Pusta, Čikoš, Guljaš, Juháš, Kanáš képeiben. Nem feladatunk, hogy a pusztai motívumoknak a cseh irodalomban való továbbterjedését és hatását aprólékosan kivizsgáljuk; kétségtelen, hogy ez a puszta romantika nemesak közvetlen magyar forrásokból, hanem mindenekelőtt német műveken át is terjedt a cseh irodalom felé. Nem lehet elhallgatni e tárgynál Petőfi verseinek szerepét sem. Bujnák említett tanulmánya különösen két cseh költő nevét emeli ki, mint akiknél egyenesen Petőfi-hatás észlelhető. Frant. Schwarz az egyik, kinek Na puztě c. versén (Lumír, 1860) „Petőfi költészetének erős hatása érződik“, s ugyanez mondható Schwarznak a Lumír 1861–1862. évfolyamaiban közzétett verseiről; a másik Petőfi-hatása alatt álló költő B. Janda-Cidlinský. Maga Neruda — akinek írói jelentősége természetesen magasan felülmúlja Schwarz vagy Janda írói értékét — tehát már a Lumír hasábjain megismerkedhetett Petőfi nevével és egyes műveivel. Nehéz volna megállapítani, pontosan mikor figyelt fel Neruda a Petőfi névre. Hiszen a Lumíron kívül az 50-es években már más cseh folyóirat is hozott Petőfi-fordításokat, így a Časopis Musea Království Českého (röviden

⁷ Lidové Noviny, 57. évf. 175. sz.

Časopis Českého Múzea) 1858-ban két Petőfi-verset közöl A. Müller fordításában [Čarovná nov. Nešťastný), majd ugyanez a Müller a Neruda által szerkesztett *Obrazy života* c. folyóiratban (a lap címe magyarul sajtóságon Életképeket jelent!) újabb két Petőfi-vers fordítását adta közre (1859. 3. szám, márc. 15.) *Chci být stromem* (Én leszek) és *Vážíš si tebe, sklenko má!* (Különben én becsüllek, óh pohár!) címen. Prazák szerint⁸ Müllernek ez a két Petőfi-fordítása keltette fel Neruda figyelmét Petőfi iránt. Mivel Neruda magyarul nem tudott, megvette a Szarvady—Hartmann által kiadott német Petőfi-kötetet, s ennek alapján látott hozzá maga is Petőfi verseinek lefordításához. Bujnák nem osztja Prazáknak ezt a véleményét; szerinte Neruda semmi-ésetre sem Müller hatására kedvelte meg Petőfit, aminek bizonyítékául felhozza azt, hogy Neruda fordításai közt szerepel ugyanaz a Petőfi-vers, melyet Müller már korábban lefordított (Müllernél Čarovná noc, Nerudánál O, krásná noc címen), Neruda aligha fordította volna le éppen ezt a verset, ha előzőleg ismeri Müller fordítását. Másrészt Müller fordításai nem is voltak alkalmasak arra, hogy megkedveltsék Petőfit, vagyis magyarul, a fordítások gyengék voltak. Bujnák szerint Neruda a Szarvady—Hartmannból ismerte meg Petőfit. Ez a kötet akkor közkezen forgott Prágában is. (Gedichte von Alexander Petőfi, übersetzt von Friedrich Szarvady und Moritz Hartmann, Darmstadt, 1851.)

Ha megnézzük Neruda folyóiratának, az *Obrazy života*-nak az évfolyamait, nem tarthatjuk véletlennek, hogy Neruda éppen 1859-ben jutott el Petőfi megismeréséhez és fordításához. Mint ahogy a Lumír, úgy az *Obrazy života* is fontos feladatának tekintette azt, hogy a cseh irodalmat kiemelje provinciális elzárkózottságából és elsősorban a külföldi irodalmak példájával egyengesse az irodalmi fejlődést. Az *Obrazy života* főleg a szláv irodalmak köréből hoz fordításokat (Szaltükov, Turgenyev, Kraszewski stb.) és éppen az 1859-es évfolyamában polemikus cikkeiben tör lándzsát a külföldi irodalmak megismertetése érdekében. Egészen természetes tehát, hogy Neruda figyelmét nem kerülhette el az olyan közismert és közkezen forgó könyv, mint Szarvady—Hartmann könyve. Természetesnek kell tartanunk azt is, hogy Neruda ismerte Kertbeny fordításait, albumát is (Album hundert ungarischer Dichter. In eignen und fremden Uebersetzungen herausgegeben durch G. M. Kertbeny, Dresden, Pesth 1854.). Neruda kitűnően ismerte a német nyelven megjelenő irodalmat, valószínű tehát, hogy kezében volt Kertbeny kötete is, mielőtt fordításhoz látott. Mintául mégis a Szarvady—Hartmann-féle fordításokat vette, habár ezekről már éppen Kertbeny mondott nagyon találó bírálatot.⁹

Az *Obrazy života* 1859. évi szeptember 9-i száma (7. füzet) „*Obrazy a romanci z Uher*“ címen Nerudának nyolc Petőfi-fordítását közli. A jegyzetben ott áll az utalás Szarvady—Hartmann könyvére. A nyolc Petőfi-vers a következő: *Okradený kůň* (Lopott ló), *Ovčák* (Megy a juhász számaron), *O krásná noc!* (Főnséges éj!), *Pán Pavel* (Pál mester), *Betyar* (Piroslik már a fákón a levél), *Loupežník* (Fürdik a holdvilág az ég tengerében), *Dobrodružství vlka* (Farkaskaland), *Setkání se na puztě* (Pusztai találkozás). Tehát egy kivételével (Főnséges éj!) életképek és románcok, melyeket — Bujnák szerint — elég könnyen vissza lehet adni fordításban is. Hogy Neruda a Szarvady—Hartmann kötetből, mely tárgykörök szerint csoportosítja a fordí-

⁸ Prazák i, m. III. 382. l.

⁹ Kertbeny levele Hartmannhoz: „Ihre Uebersetzung Petőfi's ist in Hinsicht auf Handhabung der deutschen Sprache und des Verses natürlich die tadelloseste, fließendste von allen; jedoch, abgerechnet wörtliche Untreue, ist der nationale Charakter der Originale völlig verwischt, und jene flotten Polkareime lassen eben so gut einen Chinesen oder Engländer, oder auch ein deutsches Original, am meisten das Wesen des Herrn Hartmann selbst erkennen, als einen spezifischen Ungarn, am wenigsten aber Petőfi.“ (Album hundert ungarischer Dichter.)

tásokat, miért éppen az életképek és románcok egyes darabjait választotta ki fordításra, arra Bujnák magyarázata (fordítási könnyebbség!) semmiképpen sem elegendő. Nerudát nyilván nem az a szándék vezette a nyolc vers kiválasztásánál, hogy könnyen lefordítható verseket keressen ki, hanem bizonyára egyéb szempontok. Ismerve a cseh költőnek azt a szándékát, hogy lapjában, az *Obrazy životá-ban*, a különböző népek életformáját igyekezzék költői írásokon át bemutatni, természetesnek kell tartanunk, hogy Petőfi versei közül is csupa olyan költeményt fordított le, amelyek valamilyen módon a magyar társadalom életének mélységeibe mutattak. Érdekes megfigyelni, hogy a magyar „pusztai romantika“ képei közül hányszor fordul elő Neruda fordításában a betyár neve, bizonyítékaul annak, hogy milyen élénken foglalkoztatta a cseh költő képzeletvilágát e társadalmonkívüli ember-típus sorsa. Kezünkben van a Szarvady—Hartmann-féle fordítás-gyűjtemény (melyet sajtószerűen sem Bujnák, sem a kérdés többi tanulmányozója nem vetett még egybe a Neruda-fordításokkal), s mindjárt az első Neruda-fordításnál (címe *Ukradený kůň, Lopott ló*) az első négy sorban megüt bennünket a „betyár“ kifejezés:

Jak zrnko prachu
se větrem honí —
tak letí betyar
na rychlém koni.

Ez a „betyár“ Petőfinél „Röpül a legény gyors paripán“, a német fordításban pedig „So fliegt der Junge auf schnellem Pferd“. Még kétszer tér vissza a betyár kifejezés Neruda fordításában egyetlen versben, a jegyzetben pedig a cseh költő Szarvady és Hartmann alapján megmagyarázza az olvasónak, hogy kit is kell érteni betyáron. Hogy megragadhatta a képzeletét az, amit a betyárról a német könyvben olvasott, ha jónak látta majdnem szóról-szóra jegyzetbe iktatni az *Obrazy životá-ban*; Szarvady—Hartmann kötetében azt olvassuk, hogy a betyár:

„ist ein Wagabund, der sich mit dem Gesetze ueberworfen hat (eine Art out-law) und sich vom „Ueberflusse“ Anderer nährt. Der Betyar schon das Volk seines eigenen Komitats, so wie er es überhaupt auf die reichen Kaufleute und Geistlichen abgesehen hat. Das Volk hegt geheime Sympathien für sie, weil sie grössentheils verwegene Kerle, kühne Reiter und schlaue Käuze sind, die manchem Volksepos zum Heros dienen“.

Feltűnik, hogy Neruda a magyarázatban szereplő „Wagabund“-ot nem csavargóval, hanem „dobrodruh“-hal fordítja, ami kalandort jelent. A betyár iránti rokonszenve aligha tekinthető a pusztai romantika iránti megnyilatkozásnak: Neruda nagyon jól látta, hogy milyen számkivetettjei a feudális társadalomnak a betyárok, szegénylegények, mint ahogy megérezte a pusztai farkasok mélyebb szimbolumát is, amikor a Farkaskalandot is átültette csehre. Az *Obrazy života* Petőfi-fordításai, Neruda egész Petőfihez való viszonya élesen kiemelkedik a korábbi cseh Petőfi-fordítók etnográfiai érdeklődésének köréből; itt egy nagy költő találja meg kedves költőtestvérét s gyönyörködik ennek világában. Megnyilatkozik ez a mély rokonszenv abban a formai hűségben, hangulati közelségben, amellyel Neruda minden eddigi cseh fordítót legyőzve, sőt az ő fordításai alapjául szolgáló német fordítókat is túlszárnyalva megközelíti az eredeti tartalmat s szépséget, de megnyilatkozik a formai tényezők mellett abban a magatartásban, amellyel Neruda Petőfi mondanivalója felé fordult. Mi tetszett neki legfőképpen Petőfiben? Neruda egyik kitűnő ismerője, Miloslav Novotný írja:¹⁰ „A Temetői virágok költője felismerte Petőfiben a saját számkivetettségét és elszántságát a gyötrő és megkérgesedett társadalom ellen, a maga vadságát és melankóliáját a maga

¹⁰ Miloslav Novotný: Nerudovo literární setkání s Petőfím, Rudé Právo, 1949. júl. 31.

ifjonti kedvtelését a szélsőséges ellentétekben és kontrasztokban; a betyárok, rablók, farkasok, melyekkel Petőfi költeményeiben találkozott, befészkelődtek a lelkébe. És mint ahogy rokonszenvezett velük, a régi rendnek ezekkel az aláaknázóival és felforgatóival, úgy kellett rokonszenveznie alkotójukkal is és már abban is, hogy Neruda Josef R. Vilímek kiadóval együtt a maga által szerkesztett folyóiratnak, az *Obrazy života* (Életképek) címet adta, egy bizonyos kapcsolatot kell látnunk az *Életképek* c. folyóirattal, melybe Petőfi Sándor irt a maga hazájában.

Neruda Petőfi-fordításait az eredetihez való hűség szempontjából Bujnák vetette analízis alá említett tanulmányában (nem a Szarvady—Hartmann gyűjteménye alapján, hanem Kertbeny könyve nyomán, amelyben akad néhány a Szarvady-kötetből átvett német Petőfi-fordítás) s ennek során ahhoz a különös megállapításhoz jut, hogy „Neruda fordítása gyakran közelebb áll a magyar eredetihez, gyakran jobban kiemeli az eredeti vers gondolatát és képét, sőt gyakran kifejezéseiben is közelebb van az eredetihez, mint Hartmann fordítása”. Bujnák Neruda fordítási hűségét — nem a némethez, hanem az általa nem ismert eredetihez! — a *Megy a juhász száma*ron második versszakán szemlélteti, ahol a „Gyepes hantón furulyált, legelészett nyája” Hartmannál „Er sass am Hügel flötend Und hütete die Heerde”, míg Nerudánál meglepően így hangzik: „Byl dřív seděl, popásal, hvizdal pšně líné”: hozzáteszi ehhez Bujnák, hogy Neruda szavai sokkal jobban kifejezik Petőfi gondolatát, mint a német fordítás. Még plasztikusabb érvként hat a vers utolsó strófája, ahol a Petőfi „Elkeseredésében mi telhetett tőle?” kérdését Hartmann „In seinem bitterm Schmerze Was thut der arme Tropf”-al fordítja, viszont Neruda valóban sokkal közelebb áll az eredetihez, amidőn e két sort így adja vissza: „Aj což v bolesti se teď sluší na ovčáka?” Ez a „což se sluší” kétségtelenül sokkal közelebb van az eredetihez („mi telhetett tőle”), mint a német fordítás. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a *Megy a juhász száma*ron c. vers cseh fordítása formailag mindvégig szigorúan ragaszkodik az eredeti költemény ritmikájához, míg Hartmann fordítása formailag erősen eltér az eredetitől, akkor valóban fel kell vetnünk a kérdést: honnan ez a nagy hasonlóság az eredeti meg a cseh fordítás között? E formai egyezés feltűnősége vezette arra F. R. Tichý-t, hogy legutóbb megjelent Petőfi-tanulmányában¹¹ Neruda magyarnyelvi tudását tételezze fel. Szerinte a feltűnő hasonlóság csakis úgy magyarázható, hogy „Neruda kezénél volt a magyar eredeti és a költő Petőfi iránti csodáló szeretetétől vezettetve elsajátította ennek anyanyelvét, olyan mértékben, hogy a német segítségével vagy egy más fordítás felhasználásával meg tudta érteni a magyar szöveget”. Majd hozzáteszi: „Kétségtelennek tűnik fel előttem, hogy Neruda az *Ovčák* fordításánál ismerte az eredeti szöveget.” A magyar és a cseh szöveg formai egybevetése ezt a feltételezést nagyon valószínűvé teszi, amire álljon itt a költemény első versszaka:

Petőfi:

Megy a juhász száma
Földig ér a lába;
Nagy a legény, de nagyobb
Boldogtalansága.

Hartmann:

Der Schafhirt sitzt zu Esel,
Sein Fus hängt bis zur Erde,
Gros ist der Bursch, doch gröser
Ist seine Herzbeschwerde.

¹¹ F. R. Tichý: *Petőfi a my. Nový život*, 1949, 8. sz. 62. 1.

Neruda:

Ovčák sedí na oslu,
noha visí k zemi,
velký hoch, však větši má
ve prsou bol nemý.

A formai azonosság tehát kétségtelen, a cseh fordítás szótagozása (7676) megfelel Petőfiének, a németé nem (7777), a ritmus a magyarban és a csehben megegyezik. A szöveg egybevetése már nem ad ilyen feltétlen bizonyosságot. A „haldoklik babája“ a németben „da hörte er, das sein Liebchen krank sei und sterben werde“, a csehben „milka stůně a že zhyne“, tehát a némethez áll közel. Viszont a harmadik versszak vége: „csak holttestet láthat“, a csehben szóról-szóra megegyezik a magyarral: „mrtvolu jen vidí“, míg Hartmannnál „er findet nur die Leiche“. A magyar szöveg ismeretére vonatkozólag a legerősebb érv mindenesetre a Bujnák által is idézett utolsó strófa, melyben Neruda a német fordításnál sokkal találóbban fejezi ki Petőfi gondolatát, azt, hogy „mi telhetett tőle?“ Ismerte-e tehát Neruda az Ovčák fordításánál az eredeti magyar verset, valóban megtanult-e kedves költője nyelvén annyit, hogy megértse Petőfi sorait? Teljesen igenlő választ a kérdésre nem adhatunk, habár a felhozott példa alapot adhatna ilyen kombinációkra. Ennek ellenére le kell mondanunk arról, hogy Neruda nyelvi tudására vonatkozólag találgatásokba bocsátkozzunk; bizonyos, hogy az *Obrazy životá*-ban közölt versek nagyban és egészben a Szarvady—Hartmann fordítások átültetései, — erről a tartalmi egyezések kétséget kizáró módon meggyőznek bennünket. A *Megy a juhász számaron* az egyetlen köztük, melynél az eredeti hatását tételezhetjük fel s így legfeljebb annyit mondhatunk, hogy ennek a versnek a lefordításánál Neruda nemesak a Szarvady—Hartmann-kötetre támaszkodott, hanem lehettek egyéb forrásai is.

Bizonyos, hogy Neruda Petőfihez fűződő kapcsolata nem merül ki az *Obrazy životá*-ban megjelentetett fordításokban. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy Neruda költészetében Petőfinek olyanféle hatását tételezzük fel, amilyent Bujnák próbál kimutatni az egész nerudai oeuvreben. Bujnák módszere elsősorban a közös motívumok felderítésében áll, ám maga is érzi, hogy ezek a közöseknek feltűnő motívumok mennyire tég kaput nyitnak a két költő mesterséges összehorolásának s ezért közvetítő kapocsnak beiktatja Lenaut s ennek hatását. Idézi ezzel kapcsolatban Neruda *Divoký zvuk* c. költeményét, mely 1859-ben jelent meg s megkockáztatja azt a véleményt, hogy Lenau is azok közé tartozott, akik Neruda figyelmét a magyar élet s közvetve Petőfi iránt felhívták. Amikor azután Bujnák Neruda költészetének egyes darabjain igyekszik kimutatni a Petőfi-hatást, e filiációknak olyan tág keretet szab, hogy ezen az úton nem lehet s nem is tanácsos őt követni. E párhuzamkeresés Bujnáknál végül is odavezet, hogy a két költő ellentétes vonásainak hasonlítgatásába csap át. Bujnák módszerére fényt vet az is, hogy többek között a Petőfi—Neruda karakter-ellentétet a cseh költőnek egyik olyan versén szemlélteti, amelyről az irodalomtörténeti kutatás megállapította, hogy a vers erősen összefügg Heine egyik művével; s ha már párhuzammegvonás adódik, akkor mindenekelőtt Nerudának Heinehez fűződő kapcsolatára és a heinei hatás alól való szabadulási vágyára vet jellegzetes fényt e vers, s mint ilyen kell tárgyalni. (Bujnák Petőfinek „A korlátatlan természet vadvirága vagyok én“-jét állítja szembe ellentétként Nerudának híres „Já ledačim už byl v tom božím světe a cím jsem byl, tím jsem byl rád“-jával. Nerudának erről a verséről K. Pollák megállapította,¹² hogy Neruda benne Heine életfilozófiájára válaszol Strodtmann könyvének olvasása nyomán; itt Heine Rückschau c.

¹² Karel Polák: Nerudův vztah k Heinovi, *Časopis pro moderní filologii*, XXI. és XXII. évf. 45. l.

versére kell gondolnunk.) Kevéssé meggyőző az a párhuzamvonás is, melyet Bujnák Petőfi Pál mestere és Neruda Jako do skoku-ja közt állít fel. Viszont — ha már itt vagyunk — Bujnák figyelmét teljesen elkerülte Nerudának egyik olyan verse, amelyben a motívumok egyezése kétségtelenül arra vall, hogy Neruda Petőfitől kapta az ihletet verse megírásához. A Poslední ballada z roku dva tisíce a ještě několik c. Neruda-versről van szó, amely megszületését Petőfi A nemes című 1844-ben Debrecenben írott művének köszönheti. Neruda a Szarvady-féle gyűjteményből ismerte Petőfinek ezt a versét. Petőfinél a deresre húzott gazember nemességére hivatkozik, „nincs nemes embert botozni jogotok“. A vers utolsó két sora: „Most már őt húzni nem deresre: akasztófára kellene!“ Neruda versében báróról van szó, akit — a vers szerint — „si dáme pod lavici, na lavici jenom zloděje“.

Feltűnő az a használatosság, amely Neruda és Petőfi szabadságszeretete között fennáll. Fučík azt írja a nagy cseh költőről, hogy Neruda műveit olvasva úgyyszólván minden oldalon megüti fülünket a szabadság szó. De nemcsak egyszerű szó ez önála, benne van műveiben a szabadság szelleme is. A költő minden alkalommal hangsúlyozza, hogy a szabadságharcban van a nemzet életének értelme, — aki elárulja a harcot, vagy nem akar harcolni a nemzet szabadságáért, az üdegen szolgálatban áll, a nép ellensége. Persze, Neruda nemcsak a saját nemzete szabadságára gondol, hanem minden elnyomott népére, s ez erősen összeköti őt Petőfivel, ennek „világszabadság“ gondolatával. Az 1848-as magyar szabadságharc jelentőségével a cseh burzsoázia politikusai nem voltak tisztában, de van egy Neruda-vers, amely mindennél fényesebben bizonyítja azt, hogy a csehek legnagyobb költője tisztában volt azzal, mit jelentett a magyarság és egész Európa történetében az 1848-as forradalmi szabadságharc, de tudta azt is, hogy hol állott a hivatalos cseh politikai vezetés 1848-ban, hogyan választották Palackýék a kényelmesebb meg egyezés útját s hová vezetett ez az 50-es évek Csehországában, amidőn a költő a saját kifejezése szerint az „élve eltemettség“ állapotában élt, s úgy látszott, hogy vége van a cseh forradalmiság eszméjének. A Bach-korszak legreakciósabb fekete-sárga hazafiassága, a cseh erők szunnyadása idején írta meg Neruda azt a versét, amely a hazájáért halni tudó magyar honvéd alakján keresztül valóságos glorifikálása a magyar szabadságharcnak s közvetve Petőfinek is. A vers címe *Honvéd*, Neruda odahaza a cenzúra miatt nem nyomtathatta ki, s így a vers Neruda barátjának, a 48-as prágai utcai harcok lelkes vezérének, az akkor illegalitásban élő J. V. Frič-nek Genfben megjelenő *Čech c. lapjában* látott napvilágot 1861-ben. Az 1849-es prágai májusi radikális összeesküvés leleplezése után J. V. Frič előbb Komáromban, majd Désem raboskodott, so kjo szabadságharcos magyarral együtt, s így az 50-es évek emigrációjában neki is tiszta fogalma volt már a magyar szabadságharc hatalmas jelentőségéről és arról a katasztrófáról, melyet a magyar forradalmi erők letörése közvetve a cseheknek is jelentett. Így hát nincs benne semmi csodálatos, hogy éppen J. V. Frič lapja közli Neruda *Honvéd* című versét — a cseh politikai habozás felett kifejezett eme megragadó önkritikát. Bizonyítéka egyben ez a vers annak is, hogy a forradalmi gondolat: a haza szabadságáért való harcolni s meghalni akarás vágya nem halt meg az 1849-es prágai összeesküvés leleplezése után, hanem a legjobbak szívében továbbra is ott égett a harc gondolata. De lássuk Neruda versét:

„Vlast umřela“, zašeptal hrdina
a bezmocně meč z ruky mužné klesl;
ten meč, jenž v ohlušivém hluku děl
se dvacetkrát v nejkruťší boj nesl.
„Vlast umřela“, a ruka zoufalá
nabíjí smrtící do pušky ránu —
okamžik, blesk a — hromem odzvonil

syn vlastní nešťastné sám sobě hranu.
 My neumíme ještě umírat
 pro vlast, pro národ, zlatou pro svobodu,
 a proti všemu vlastní prospěchu
 kramářsky vážíme svou vlastní škodu.
 My neumíme ještě umírat
 a neumíme ještě býti mužem;
 však umre-li ta naše krásná vlast,
 zda-li my pak ještě dále žíti můžem?

(Magyarul: „A haza meghalt“, súgta a hős és erős kezéből tehetetlenül leejtette a kardot; azt a kardot, melyet az ágyúk siketítő dörgésében húszszor is a legkegyetlenebb harcba vitt. „A haza meghalt“, és a csüggedt kéz megtölti a halálhozó puskát — egy pillanat, tűz — és a szerencsétlen haza fia megkondította a saját halálharangját. Mi még nem tudunk meghalni a hazáért, a nemzetért, az arany szabadságért és a haza minden hasznával szemben szatócsként a magunk kárát mérlegeljük; de ha meghal szép hazánk, tudunk-e még akkor tovább élni.“)

Kell-e szebb bizonyíték arra, hogy mit tanult Neruda Petőfi halálából és a magyar szabadságharc példájából? És kell-e szebb bizonyíték arra, hogy mennyire távol állt Neruda a burzsoá nacionalizmus korlátoltságától, mennyire nem volt hajlandó ideális mázzal bevonni nemzetét, milyen mély csodálattal tudott adózni a másik nemzetnek, mennyire nem érintette meg őt a kispolgári sovinizmus? És Neruda Honvédjének ez a befelé tekintő vallomása nem maradt visszhangtalan, hanem messze a cseh határokon túl a bolgár irodalomban találkozunk a vers fordításával. Első ízben a Nauka c. revűben 1882-ben (II. k. 821. p.). A nerudai mondás szinte szállóigévé lesz a bolgár irodalomban: „Nij neuměeme da mrem“. (Mi még nem tudunk meghalni). 1899-ben T. Načov választja mottóul abban a röplapjában, melyet Kóburg Ferdinánd cár ellen írt „Dvorcovije režim v Bŭlgarija“ címen s amelynek élén a Neruda-idézet így hangzik: „Nij ošte neuměem da mrem...“¹³

1871-ben jelent meg Petőfi cseh fordítású verseinek első gyűjteményes kiadása, Karel Tůma és František Brábek közös munkája. Tůma, mint politikai fogoly, a versek közül vagy százat a prágai Szentvencel fogházban fordított le. Neruda sokra becsülte e fordításokat: „Annyi bizonyos — írta a Národní Listy hasábjain 1871-ben — hogy e verseknek semilyen más nyelven nem született jobb fordításuk... Folyamatosan olvashatók, mint bármilyen eredeti művünk, a szó oly lágyan simul a gondolathoz, mint a játékos hullám, a cseh tűz és a magyar gondolat villanása fénylik és világít itt, mint magának a nagy költőnek a tüze és villama.“

Rendkívül fontosak Neruda Petőfi iránti barátságának szempontjából azok a vallomástevő szavak, amelyekkel Neruda ezt a fordításgyűjteményt üdvözölte.

„Különleges eseménynek tartom — írja a Národní Listyben —, hogy Petőfit bevezetik a mi irodalmunkba s azt is, hogy ilyen módon vezetik be. Nem tudom, hogy az egész világirodalomnak melyik költője volna nekem kedvesebb Petőfinél, aki nem klasszikus, bizony nem az, hanem csak és csak Petőfi, tehát: a szerelem, a hazafiasság és a szabadság legtüzesebb dalnoka.“

„Petőfi az a gyémántkapocs, mellyel a magyar irodalom a világirodalomhoz kapcsolódott. A szép, tüzes magyar nemzetnek nincs nála nagyobb fia és nem volt szerencsésebb napja, mint az, melyen Petőfi megszületett. Szép tulajdonságai vannak ennek a nemzetnek: elragadó

¹³ Josef Páta: J. Neruda a slovanský svět. Časopis pro moderní filologii XX. évf. 250. 1.

tűz, mély érzés, nagy vendégszeretet, még nagyobb őszinteség, vérző haza- és szabadságszeretetet s mindezek alatt valamilyen régi, titkos bánat, meghatóan elégikus tónus s mindeme tulajdonságok Petőfiben találtak eszményi kifejeződést, benne kristályosodtak ki, váltak költői megtestesüléssé. Ha semmit sem tudnánk erről a nemzetről, csak Petőfi verseit ismernők, egyúttal a nemzet legfinomabb idegeit tapintanók. Hol van a mi Petőfink?”

„Hogyan ajánljam Petőfi verseit? — a mostani válogatott művek megjelenése után eléggé ismerni fogják őt nálunk — talán nagyon is sok epigónja lesz. Egyelőre csak azt mondhatom: ha szép románcot akarsz olvasni, olvasd Petőfit, ha lelkes himnuszt akarsz olvasni a hazához, ha víg dalt, szerelmes éneket akarsz, ismét Petőfit olvasd.“

„Hozzáteszem még ehhez, hogy Petőfi az eszményi szabadság dalnokja volt — egy csak most erőre jutó nemzet dalnokja — hol érthetnék hát meg őt jobban, mint nálunk?”

Nerudának ezek a lelkes, elismerő szavai akkor íródtak, amikor a cseh költő már személyes tapasztalatok révén ismerte a magyar állapotokat. 1869-ben jelentek meg a költő pesti jegyzetei,¹⁴ melyekben igen élesen válik el egymástól az, ami a magyarországi kiegyezés utáni viszonyokra vonatkozik és az, ami a népet illeti. Neruda, a prágai külváros gyermeke, a nagyvárosi proletáriátus első komoly, nagy cseh írója. Verseiben, prózai írásai-
ban a nagyvárosi kisember nehéz életkörülményeinek, intim bajainak a megfigyelője. Mi sem természetesebb, mint hogy pesti útján is felfigyelt azokra a szociális ellentétekre, amelyek a nagyvárosias fejlődés útjára lépő magyar főváros árnyékai. Neruda útirajzai, pesti megfigyelései közt mindjárt az első helyen ennek a szociális ellentétnek a szinte riporteri szemű megpillantása lep meg; egyik oldalon a város amerikai ízű fejlődését nyugtázza, a másikon azonban siet rámutatni a szembenálló ellentétekre, „a gazdagságra és a szegénységre, az eleganciára és lázárság“-ra. Útirajzá-
nak éles, néha szinte gúnyoros hangja egyszerűen lággyá válik, amidőn a magyar népet jellemzi. „Magyar! Lággyan ejtsd ki ezt a szót, hogy benne romegyen a rózsa, a csalogány dala, Petőfi vágyakozó szerelme — ejtsd ki egyben hatalmasan, hogy a győzelmes hős ereje dörögjön benne, hogy megzendüljön benne a Szózat halálos készenlétje“ — írja. A magyar irodalmi fejlődésről ez a megállapítása: „Az irodalomban elég sokat tettek, s amikor az egi líceumban büszkén mutogatták nekem Vörösmarty tintatartóját, megértettem ezt a büszkeséget.“ És e sok alkalmi reflexió mellett, melyek egy része kemény kritikát tartalmaz, újból felötlik a 48-as szabadságharcra való utalás. „A honvéd zászlókat, írja, beakasztották a pesti nemzeti múzeumba, mint ennek egyik legnagyobb emléktárgyát, de ezek a zászlók ma is olyan fehérek és üdék, mint a nép emléke azokra a napokra, amidőn a zászlók a véres harcmezőn lobogtak.“

Neruda esetében is bebizonyosodik az az igazság, hogy Petőfi a mi nagy összekötőnk a szomszédos népekkel. Neruda úgy látta, hogy a magyar nép legszebb tulajdonságai nagy költőjében jutnak kifejezésre. Petőfivel, Petőfi versein át szerette meg az egész magyar dolgozó népet. Amikor magyarországi útja során ellátogatott a vidéki városokba, közelről látott egy választási kortes-hadjáratot; alkalmá volt beszélni a nép fiaival is („a nép nem hű uraihoz“, állapítja meg ebben az útirajzában), a magyar nép sok jó tulajdonságára jön rá, s élesen kel ki a bécsi újságírás ellen, amely — ime, most látja — a cseh és a magyar népet egyaránt iparkodik hamis színben festeni.

¹⁴ Obrázky z ciziny. Dílo Jana Nerudy, V. k. Praha, 1923. („Peštské listy“, „Uherské volby“.)

Neruda Petőfi-barátsága egyike a magyar-cseh kultúrkapcsolatok leg-
szébb fejezeteinek. Feladatunk az, hogy a legszélesebb körben tudatosítsuk
a magyar és cseh haladó hagyományoknak ezt a jelentős érintkezését és
a nagy példák üzenetével is erősítsük a magyar és a cseh nép barátságát
a szocializmus felé vivő utunkon.

HORVÁTH KÁROLY:

MADÁCH „MÓZES“ DRÁMÁJA

Nógrád vármegye gyűlésének határozatai azok közé a komolyabb
gesztusok közé tartoznak, melyeket 1861-ben a magyar középirtokos nemes-
ség még megtett a császári abszolútizmus ellen, a magyar függetlenség
védelmében. Az októberi diploma után 1861-ben Nógrád vármegye közgyűlése
is összeül, megyei bizottmányt alakít és a bizottmányba Kossuth Lajost és
Türr Istvánt is bevásztják. Február 11-én a királyhoz feliratot intéznek,
ebben sürgetik a 48-as alapra való visszatérést és a nemzetőrség felállítását.
Mint hogy a megyei bizottmányok a függetlenségi törekvések központjai, a
császár felfüggesztésükkel fenyegetőzik. Erre is válaszol a nógrádi felirat
befejező része: Ha a megye „törvényekre (az 1848-as törvényekre) alapított
eljárása után“ a királyi „anyagi erőt“, erőszakot használma a megye ellen,
„erkölcsi erónk érzetében a felelősségtől nem rettegünk.“

Végül március 12-én felhívást intéz Nógrád megye a többi megyéhez,
hogy ragaszkodjanak szilárdan a 48-as törvényekhez és hogy azokat, akik
pedig megalkudnának, és az országgyűlés hatáskörét főleg adókivetési és
katonaállítási kérdésekben megcsorbítani engednék, netalán akár mint válasz-
tók, akár mint választottak résztvennének a Reichsrath megalkotásában,
nyilvánítsák hazaárulónak, legyenek bár az illetők országgyűlési képviselők,
magnások, országnagyok vagy megyei tisztviselők.

Mindezekben a mozgalmakban Madách Imre vezető szerepet játszik, a
március 12-i gyűlésen pedig, mely a megalkuvókat, opportunistákat haza-
árulónak nyilvánította, ő indítványozza, hogy a megyegyűlés tagjai szemé-
lyes aláírásukkal is erősítsék meg a határozatot, akik pedig nem értenek
együtt vele, távozzanak a teremből. A határozatot a gyűlés tagjai vala-
mennyien aláírják.¹

Ugyancsak 1861. március 12-én mondja el Madách „Politikai hitvallomá-
sát“ választói előtt országgyűlési képviselőként való megválasztása érdeké-
ben. Ebben meghatározza azokat az „általános elveket, melyeket még hasznos-
ság tekintetéből is feladni tilos; melyekért meghalni nem csak egyesnek
kötelesség, de melyek elárulásával nemzetnek is életet váltani halál helyett
gyalázat, mert a javak között nem legfőbb az élet.“ Ezeket az alapelveket a
francia polgári forradalom hármas jelszavában foglalja össze: „szabadság,
egyenlőség, testvériség“ és rajtuk részletesebben a 48-as törvényekben foglal-
takat érti, amint világosan ki is mondja. Beszédében Kossuthra is hivatkozik
s az egyenlőséggel kapcsolatban a követeléshez csatolja „minden feudális
visszaemlékezések megszüntetését.“² Megválasztása után Madách ismét beszé-
det mond, s ebben hangsúlyozza, hogy elkövetkező „hongyűlésen — nem
annyira ragyogó tehetségekre lesz szükség, mint férfias kitartásra, melyet a
hatalomnak sem mosolya meg nem büvöl, sem ráncolt szemöldökeje nem
rettent vissza“. Hivatkozik arra, hogy a bécsi kormánynak „a 48-iki év

¹ Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. 254. l.

² Madách Imre összes művei. Halász Gábor kiadása. II. 683—4. l.

embereit hatalmában volt börtön és vérpadra hurcoltatni, de nem megsemmisíteni győzelmesen feltámadó eszméit.³

Az országgyűlésen 1861. május 28-án mondja el nagy feltűnést keltő beszédét. Ebben leleplezi az osztrák státusférfiak „civilizáló” törekvéseit, elnyomó rendszerük azzal való álcázását, hogy ők hivatottak „a civilizációt kelet felé terjeszteni.” Utána világos állást foglal a felirat ellen és a „határozat” mellett, mert a felirat formájában már az opportunizmus hajlamát éri ki: „a felírás választ, ez viszontválaszt feltételez; mindebből a rosszakarat — pedig nem jó barátokkal van dolgunk — egyezkedést magyarázhat ki, s valóban, ki nekem ultimátumát beadja, de az előszobában marad, az némi gyanút méltán költhet fel bennem, hogy még ez nem utolsó szava.” Az Ausztria nagyhatalmi voltát felemlelve⁴ neknek egyszerűen ezt hozza fel: „az opportunitás elvét soha el nem fogadhatnók a nélkül, hogy egyszersmind minden rablást, minden elnyomását a gyengébbnek ne szentesítsük.”⁴

Az 1861-es országgyűlés eredménytelensége után Madách ismét választóíhhoz fordul: „A durva erőszak nem volt s nem lesz maradandó alapja soha a politikának, szuronyokra támaszkodni lehet, de ülni nem.”⁵

Madách ezzen a politikai szereplésével teljesen egyidőben dolgozott „Az ember tragédiáját” követő drámáján, a *Mózesen*. A *Mózes*t a tragédia befejezése után két és fél hónappal, 1860. június 9-én kezdte el és 1861. november 16-án fejezte be. Így a *Mózes* megköltése egybeesik azzal az időszakkal, melyet Bach távozása, Goluchowski majd Schmerling minisztersége, az oklói diploma, a februári pátenz, az 1861-es országgyűlés mozgalmi és a provizórium bekövetkezése jelöl. Az előbbiekből látjuk, hogy Madách is cselekvő részt vett az országos eseményekben, és mint a nemzeti függetlenség hajthatatlan követelője és az opportunizmus ostromója tűnt ki. A *Mózes* dráma megköltésének és a politikai viszonyoknak, bennük Madách szerepének az összefüggése feltűnt már a Madách-kutatóknak eddig is, és Palágyi Menyhért így fogalmazta meg ezt a kapcsolatot: „Nem egyéb ez a *Mózes*, mint drámái tiltakozás a magyarság megalkuvó hajlamai ellen, és így módon ez a költemény gyönyörű kommentárrá lesz Madách meggyógyulási, majd meg képviselői szerepléséhez.”⁶

A *Mózesnek* kapcsolata az önkényuralom viszonyaival ismert és elfogadott tény az irodalomtörténetben. Még 1925. január 18-án, a Horthy-korszakban is, midőn Hevesy Sándor a Madách-centenárium emlékezőeként a Nemzeti Színházban előadatta a drámát, a lapok színházi rovatai úgy írtak róla, hogy „*Mózes* a magyar nemzet drámája.”⁷ Nem látták azonban a drámának igazi jelentőségét, Mózesnek, a hivatott népvézérnek a megalkuvás, a gyávaság és az opportunizmus elleni állandó harcát, ami a dráma főcselekményét teszi. Nem vették észre, bizonyára nem is akarták észrevenni, hogy a *Mózes* nem egyszerűen allegorikus formában írt magyar hazafias dráma, hanem a nemzeti függetlenség elvének mindenféle megalkuvással szemben való védelmezése, végeredményben tiltakozás a kiegyezésre való hajlandóság ellen. Így születtek a Horthy-korszakban azok a teljesen elhibázott párhuzamok, amelyek Mózes alakjában Széchenyit vélték megtalálni. A Széchenyi-párhuzam Hevesy Sándortól való,⁸ s talán elég két igen jellemző idézet, hogy megmutassa, mennyire távol van a Madách által eszményinek rajzolt népvézér, Mózes, attól a szereptől, melyet Széchenyi játszott a magyar történelemben akár a valóságot nézzük, akár az 1860-as év köztudatát.

³ Összes művek. Halász-kiadás. II. 685. l.

⁴ Összes művek. Halász-kiadás. II. 683—693. l.

⁵ Összes művek. Halász-kiadás. II. 704. l.

⁶ Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. 249. l.

⁷ 8 Órai Újság. 1925. jan. 18.

⁸ 8 Órai Újság. 1925. jan. 18.

Mikor Mózes leszúrja a zsidó leánnyal erőszakoskodó egyiptomit, Aron így kiált fel:

Ah, idegen, mit tettél! elveszítasz
Egész házámmal, s meg nem óvod a lányt!

S erre Mózes így felel:

Ah, ah, következményeit vigyázod
A tettnek, melyet perc hatalma süg,
Miódon lelkedben mennydörgni kéne. —
Ezért nem lesz ládd semmi Izraelből.
Jaj a népnek, ha nincs költészete,
Lelkét elfogja a körültekintés,
S csak lelkesülés szült mindég nagyot. (725).⁹

Az aranyborjú-jelenetben Aron az áruló népet keményen büntető Mózesnek azt mondja, „mást javalna most is az *eszély*.“ Mire Mózes élesen így vág vissza: „A bálványalkotást is az javallá.“ (765.)

Az Egyiptomból való kivonulás jelenetében Mózes nagy terveitől megriad Aron:

Óh Mózes! elkábit e nagyszerű terv.
Ugy látszik, mintha órjasokhoz illő
Fegyverzettel terhelnéd vállainkat,
Mely a gyöngét nem védi, de lenyomja.

Mózes így biztatja feleletül:

Majd megszokod. Sokat megbir az ember,
Ha van elég bizalma önmagában.
Szabadság érlel csak nagy eszközökre,
Rajtad még a rabságnak büne van,
Félsz mint fogoly, szédülsz a végtelentől,

(753—754.)

Nemcsak a Horthy-korszak irodalmi kritikája ködösítette el a *Mózes* dráma éles opportunizmus-ellenességét, de az első színpadi előadás alkalmával sem beszéltek róla. A *Mózes*-drámát 1888. február 16-án hozták először színre Kolozsváron a neves színész, E. Kovács Gyula rendezésében és alakításában. Maga E. Kovács Gyula, — ez az *Ellemzésekbe* február 15-én a drámát beharangozó cikkéből kitűnik, — úgy látszik, jól megértette a dráma igazi jelentőségét: fiatal éveiben a Kossuthvárások emlékeit idézték fel benne Madách sorai az elnyomott Izraelről, mely a fáraó szavai szerint „titkon alkalmat keres. Vágyó imával külveszélyt óhajt, Hogy ellenségink zászlajához álljon.“ Másfelől pedig a dráma kiegyezés-ellenességére is céloz, mikor őt a dráma „elődeink helyrehozhatatlan mulasztásai szörnyű következményei miatt kínos borzongással tölti el.“ Az *Ellemzések*-ben ezt olvassuk, a *Fővárosi Lapok*¹⁰ kritikusa „azonban Mózes alakjában a „nemzet bölcsét“ véli felfedezni, aki „rámutat az ígéret földjére, a visszavívandó alkotmányra“, ez a megfogalmazás nyilvánvalóan a dráma Deák-párti átértékelése. (Riedl felfogását majd később idézzük).

A Mózes-motívum mint a magyar nép sorsának allegóriája már Madách hazafias lirájában is megjelenik. A *Nem féltelek hazám!* utolsó versszaka már tartalmazza a dráma csíráját:

⁹ Egyszerűség kedvéért a drámából vett idézetek után zárójelbe teszem a Halász-féle kiadás megfelelő lapszámát. Ha a kiadás második kötetéből idézek, akkor külön odateszem a lapszám elé a római II. számot.

¹⁰ Fővárosi Lapok. 1888. febr. 23.

Az ősi bűn küldött ránk sujtoló kart,
A lánc helyét csak szent vér mossa le;
Hogy a jobb gyermek győzzön, Mózes elhalt
A pusztában s egy nemzedék vele.
Nem féltetek hát hazám!

(II. 323.)

A Mózes-kép ellentétképpen, negatív jelentésben ugyan, de szerepel az *Egy demagóghoz* írt szatírájában is:

Mint uj Mózes hozod pusztába népedet:
Szép szóval tartod azt az ó manna helyett,
Elhalt Mózes, de a népé lett Kánahán;
Célt csak te érij, a nép elveszhet a pusztán.

(II. 392.)

Mózesnek és Izraelnek vándorlása a pusztában kapcsolathoz hozva a magyar nép sorsával: a reformáció kora óta irodalmi közhely. Tudjuk, hogy Pelófi is felhasználta *A XIX. század költőiben*. Az Izrael népével való hasonlítást Madách országgyűlési beszédében is alkalmazta és ez a nyilatkozata újabb kulcsot ad Mózes drámájához: „S minket . . . akartak tizenkét évi sanyargatással . . . mint Izrael népét a babyloni fogságban, rákényszeríteni, hogy isten újjával írt törvényeinkről elpártolva, egy Baálhoz szegődjünk, kinek istenségét más nem bizonyítja, mint telhetetlen oltárán füstbemenő vagyona millió szegénynek és elfolyó vére emberáldozatoknak.“ (II. 690.) Izrael hitének és a bálványimádásnak az ilyen értelmű szembeállítását az is megmutatja, hogy az ugyanebből az időből való Mózes drámában mit jelképez a frigyládához és Jehova törvényéhez való hűség és az aranyborjú imádása.

Madách szavai, mikor a Politikai Hitvallásban azokról az „általános elvekről“ beszél, melyekért nemcsak egyénnek, de nemzetnek is mindent, még a halált is kötelesség vállalni, feltűnő párhuzamosságot mutatnak Mózes utolsó rendelkezéseivel:

Előttünk áll a frigynek sátora,
Melyben törvényünk s istenünk lakik.
Ha e törvényt, melyért egy nemzedék
Hanyatlozt sirba óriás szenvedés közt,
Melyet nem múló szent okmány gyanánt
Ezreknek hulló vére megpecsételt,
Elhagyná a nép, mely isten kegyéből
Oly annyira nép közt megnyerte azt;
Ha alkuvásnak dobná tárgyául,
S idegen isteneknek kedveért,
Egy szent sorában megesonkítaná:
Átkoknak átkát én kérném fejére.

(Kiemelés tőlem. H. K.)

A Mózes szavaiban elrejtett célzások világosan mutatják, hogy a bibliai tárgy a nemzeti tárgy jelképezésére szolgál, az „alkuvás“ szónak egyébként nem lenne értelme. Mózes e szavakat végrendeletként mondja a zsidó népnek és még hozzáteszi, hogy nem a föld, Kánaán, „de e sátor törvénye tesz zsidóvá“, — hogy az legyen a nép „egységének tanújele.“ Egészen nyilvánvalóan látszik, hogy itt Madách megint az 1848-as törvényekről beszél.¹¹

Kiegészíti az előbb idézett részt az a nyilatkozat, melyet Mózes magáról mond: e szerint az ő hivatása nem valami réginek változatlanul való megőrzése. Ezt mondja Mózes Jethrónak:

¹¹ Hasonló értelmezés: Riedl Frigyes: Madách. (Magyar Irod. Ritkaságok. 26.) 188—9. l.

Oh jaj, ne hozz fel nékem ős szokást,
 Ne régi törvényt. Minden léptem új.
 Nem a multnak fejlesztém én virágát,
 De ujat kell a semmiből teremtenem.
 S nem korlátozhat törvény vagy szokás. (794.)

Az „új“-nak ez a hangoztatása nincs ellentétben a „törvény“-nek a többi helyen való emlegetésével. Gondoljuk meg, hogy a 48-as törvények forradalmi vívmányok voltak.

A másik visszatérő célzás, amely a dráma jelentését felfedi, az egyiptomi „álműveltségre“ való utalás. Riedl Frigyes is észrevette, hogy a „fáraó parancsoló beszédei nagyon hasonlítanak Strooméhoz, a civilizátoréhoz“.¹² Tudjuk, hogy Madách milyen éles gúnnyal ostromozta az osztrákok úgynevezett „civilizáló“ törekvéseit, a Civilizátorban és országgyűlési beszédében is. A Fáraó valóban inkább egy Stroomnak és egy Bachnak, mint egy fáraónak szájába illő módon állapítja meg Izrael népéről:

És műveltségünk malasztja
 Durvult kebléről nyom nélkül lepattan. (705.)

Jehova viszont haragszik Izraelre, mert:

Beléje ette már a szolgaság
 S álművelődés mérge ugy magát
 Népembe, hogy koresot fog szülni is
 A kores szülő. (798.)

Mindenesetre Izrael főbüne a „szolgaság“ és ez vonul végig az egész drámán. Mózes az első felvonásban, mint a fáraó neveltje lép elének. Az országlár működésének megbírálásában, a különféle ellenkező értelmű intézkedésekben Madách a bécsi udvarnak Bach leváltásával kapcsolatos kapkodásait teszi át egyiptomi viszonyokra. Mikor Mózes megtudja hogy ő, a fáraó kedveltje, maga is zsidó, azt akarja tudni legelőször, népe méltó-e a szabadságra. Ha igen, csatlakozik majd hozzá. Áronnal szemben az az ellenvetése, hogy

... A szolgaságnak gyáva bélyege
 Lelkébe mélyen ette bé magát. (717.)

Máskor is azt kérdi Árontól:

És kész-e a nép áldozatra mondd,
 Szabadságáért s Ábrahám uráért? —
 Lemond-e a trónnak hiu kegyéről,
 És a jólétről férfiöntudattal? (739.)

Gózen földjén megismeri a zsidó népet. Abirám és Dátán önző és áruló magatartásából, Áron ingadozásából azt látja meg, hogy Izrael még nem érett meg a küzdelemre. De Mózes bízik benne, hogy majd megindul népében a fejlődés, az öntudatosodás:

Mint esti árny, oly gyorsan növekszik,
 Mi nemzeteknek életében megindul. (730.)

Mózes Midián földjére bujdosik, de a zsidók közt marad állandó lelkiismeretébresztőül Mária, a meggyalázott, megőrült nő:

...kigyómarás lesz tévtekintete
 A sorsában megnyugovó pulyának. (730.)

¹² Budapesti Szemle, 1884. 44. sz., 349. l.

Mózesnek Midiánból való visszatérése után megkezdődik a nép kivezetése a szolgaság földjéről; ez a dráma tulajdonképpeni cselekménye. Mózes a hivatott népvezér öntudatával lép fel, s a felszabadítás nagy célja érdekében diktatori eszközöktől sem riad vissza. Az Egyiptomból induló zsidókhöz ezt a beszédet intézi:

Ha jobban tetszik a husos fazék,
A trón csillama, mely egy-egy sugárt
Alamiznául a szolgára vet;
Válaszd az állat nyugodt jászolát,
Mely gondtalan bizalmat biztosít.
De hogyha jobban tetszik a szegény
Szabadság és a véres harc, — lemondás
Apáid istenéért, — összetarts!
És rám figyelj, kit isten küld hozzád.
Ne aggódjál, csak tégy. Én gondolok
Helyetted. Nálad majd meg az erő lesz.
Ha én mondom, hogy most éhezni kell,
Az éhezés divat legyen közötted.
Ha mondom: a koldúság tisztelet,
Koldus kívánjon lenni minden ember.
S nincs messze a megváltásnak határa,
Mert az erős lesz polyva, és nem a nép,
Melynek türelmét ismeré csak eddig,
Mint jámbor állatét, — de nem hatalmát. (750.)

A dráma testét képező II., III. és IV. felvonás tárgya Mózes küzdelme a megalkuvásra hajlamos néppel. Az ember tragédiájában és Madách egyéb műveiben is megnyilvánuló ellentét itt a „kiváló egyes“ és a „kislelkű tömeg“ ellentéte. De az ellentét értelme itt már más, Madách a Mózes drámában nem teljesen pesszimista módon ítéli meg a tömeget. Hiszi, hogy a tömeg mássá fejlődhet, Mózes így mondja Józsuének:

Népem megromlott hosszú szolgaságban,
Lassan kell azt sok szenvedésen át
Szabadságra tenni érdemessé. (739.)

A darab folyamán Mózes erős kézzel neveli népét a szabadságra, a hűségre, de állandóan küzdenie kell az Abirám és Dátán alakjában megtestesített megalkuvással. Mózes hivatásának tudatában nem riad vissza az árulásba zuhant nép vérének ontásától sem, népét szabadságra vezérlő útján kemény, diktatorikus eszközöket is alkalmaz. Fel is merült a Madách-kritikákban a megállapítás: Madách, Mózeset kegyetlennek ábrázolja. Valóban van túlzás a Jozsuéval és a lévitákkal végrehajtatott véres büntetésben, Mózes nőket, gyermekeket is megölet az aranyborjúimádás bűneiért. Másfelől viszont következetlenség is van eljárásában, a tulajdonképpeni felbujtókat, Abirámot és Dátánt büntetés nélkül hagyja.

A Kánaán határáról való visszafordulást, — a Biblia elbeszélésének is megfelelően — Madách úgy mutatja be, mint a hép gyávaságának következményét, de erősen hangsúlyozva, hogy a hosszú szolgaság miatt vált a nép olyanná, amilyen:

... Hogy lenne hát szabad
Ily nép, melynek még hátán ott vagon
A kék pecsét, véres csik, s elfeledte
Már a korbácsot, a rúgást, pofont.
Miért is lenne ilyen nép szabad,

Mely napról napra süllyed szégyenében;
... Mely mostan is hiányt érez talán,
Hogy hátánál nem áll őrt a porosló
Hosszu botjával, mint midőn sarat gyurt. (789)

A népnek addig kell vándorolnia, míg „a pusztá megtanítja szabad emberhez illőbb felfogásra“. De ehhez új nemzedéknek kell fejlődnie, s azok közül, kik „Egyiptom csodáit látták s mérget szívtak jólétéből magukra“ egy sem mehet be Kánahánba, Mózes sem. Egyedül Józsué, aki mindvégig a hajthatatlan férfiasságot és a leghatározottabb helytállást képviselte.

Mózes sorsa mégsem lesz tragédiává. Hiszen megoldotta nagy történelmi feladatát:

A sors rabszolga-népet biza rám.
Keresztül kelle száz vészen vezetnem.
Keresztül a tűz s vér keresztelésén,
Hogy szolgálása bünjegyét lemossa.
Csak zúgolódás s átok volt jutalmam;
És mégis hálát mondok istenemnek,
Mert e dicső napot meg hagyta érnem.
Melyben kifárad a sors üldözése,
S csak győzelem vár a javult utódra. (806.)

A dráma Mózes megdicsőülésével végződik:

Ki van törülve minden kinos év
Mely áll Egyiptom s Kánahán között.
E két napot oly könnyű összekötni,
Mint hogyha egy éj volna csak közöttük,
És minden baj, csak ez egy éjnek álma. (814.)

Végül Józsué szava a nép ragyogó jövőjének képét veti előre:

Mózes meghalt. Le térdre, nemzetem!
Prófétád sirba szállott, és vele
A kétes küzdés fájdalmas kora. —
De oh ne hidd, hogy meddő volt azért
E gyász kor. Nem, nem, az szülé ez újat,
Melynek csak kinja volt övé, — virága
Miénk lesz, hogyha az új nemzedék —
Bátran s győzelmi hittel lép belé. — (815.)

A mű tehát az optimizmus hangjaival zárul. Mózes betöltötte hivatását, a szolganépből sikerült neki a szabad emberek új nemzedékét kinevelnie, mely már méltó Kánaán birtokára. Madách Mózesben is egy titáni „nagy embert“ ábrázolt, mint a többi művében, de a nagyember és a tömeg ellentéte nem marad megoldatlan, a tömeg a végén méltóvá válik a felemelkedésre, méltóvá a szabadságra. Mégis némely sorban még kísért a titán és a törpe tömeg ellentéte:

A nép csak dőre eszköz,
Egyes nagyok kezébe, akik a
Világtörténelmet vérével írják. (III. felv. 767.)

Am ezt az aranyborjú imádásakor mondja Mózes, mikor Abirám könyörög neki, hogy szüntesse meg a népen a kegyetlen büntetést, így a harag túlzásának is tekinthető.

Már szó volt róla, hogy egyes kritikusok Mózes személyét megkísérelték a 19. század valamelyik vezető magyar politikusához kapcsolni. E párhuzamok közt Riedl Frigyesé a leginkább valószínű: „Nem gondolt-e Madách

Kossuthra, midőn Mózesről írt? — veti fel Riedl a kérdést.¹³ Nagyon valószínű, azonban konkrét azonosításhoz Mózes egyéniségében és sorsában nem találunk kulesot. A Mózes dráma költői megelevenítése az adott történelmi pillanatban nagyon is időszerű eszmei tartalomnak: a nép minden megalkuvás és ingadozás nélkül ragaszkodjék a szabadságát jelentő törvényekhez. Abirám és Dátán árulásai és végső büntetésük intő példa: óvás az oppor-tunizmus mindenféle megnyilatkozása ellen.

A Mózes dráma így egyike azoknak a költői megnyilatkozásoknak, melyek, mint Arany király-balladái, Tompa allegóriái, képes formában fejezték ki a magyar költők tiltakozását a nemzeti függetlenség eltiprása ellen és ellenállásra buzdították a magyar népet. Ezenfelül a Mózes dráma olyan éles bírálata az egyre inkább meg-megnyilatkozó alkudozó törekvéseknek, amilyen éles költői támadást a magyar szabadság és függetlenség ügyének elalkudói Petőfi óta nem kaptak.

Madách a Mózes-drámát bizakodó hangon fejezte be. Az 1861-es országgyűlés, ha a felirati párt került is benne többségbe, alapjában véve kitarzott a 48-as alap mellett. Sőt az uralkodói visszautasítás, amennyiben a határozat-pártiakat igazolta, pillanatnyilag a benső ellenállás erejét növelte meg, bár utána rövidesen egyre erősebb lett a megalkuvásra való hajlandóság. Madách az alkudozás szellemének további megnyilatkozásait, így a húsvéti cikket sem érte már meg. A Mózes-dráma a maga egészében optimista befejezésével a magyar középbirtokos nemesség egyik utolsó haladó és következetesen függetlenségi tagjának az óvása a középnemességben egyre erősödő megalkuvó hangulat ellen, de ezt Madách akkor még leküzdhetőnek érezte s még akkor érezhette is, s így a dráma befejezése optimisztikus.

A középnemesi látás korlátozottságai viszont a Mózes-drámában is megnyilatkoznak. Madách Kánaánja nem a Petőfi által megénekelte Kánaán. Madáchnál a sokszor leírt szabadság szó tartalma csak a nemzeti függetlenséget és a jogegyenlőséget jelenti. A dráma osztálytartalma tehát alapjában véve középnemesi, noha Madách a költői ábrázolás erejével minduntalan kitör az osztálykorlátokból. A szolgaságból a szabadságra való átnevelődés éles bemutatása, a rabszolgaállapot erős színekkel megfestett, néha megrázó rajza, s ennek befolyása az emberek lelkére — már a dolgozó nép sorsára vonatkozó problémákat vetnek fel. Persze ezek a kérdések a nemzeti függetlenség szempontjából kerülnek előtérbe, Madách a haladó középnemesi gondolkodás talaján áll, de ezen a talajon 1861-ben, — lehetett még, talán utoljára — bátor, optimista feleletet adni, és Madách drámájában ilyen feleletet adott.

Madách jellegzetes nő-ábrázolása is megjelenik a műben. A nő miat hű feleség és jó anya (Cippora) vagy mint könnyű, hiú és megbízhatatlan teremtés (Amra) mindenképpen akadályozza — Madách ábrázolásában — a nagy hivatást betöltő férfit sorsszabta útján. A férfi nagysága ott kezdődik, amikor legyőzi önmagában a szerelem, a nő hatását (Mózes, Józsué). Érdekes azonban a Mózes-drámában egy harmadik női típus megjelenése, ez a próféta-asszony: Mária, aki küzdőtársa Mózesnek, de — ugyancsak a jellegzetes Madách-felfogás szerint — élete boldogságával fizetett meg ezért a különleges szerepéért.

Még egy negatívumra kell kitérnünk a Mózes-drámával kapcsolatban. Mózes végső rendelkezésében azt mondja Józsuének:

Maroknyi nép vagyunk, fiam! Körülünk
Tengernyi az ellenség. Gyűlölet
Tarthatja csak fenn népét Izraelnek,
Szeretet csufosan olvasztaná el.

(808.)

¹³ Madách, Magyar irodalmi ritkaságok. 26., 110. 1. Riedl hozzászólja: „Ezzel nem azt mondjuk, hogy benne Kossuthot jellemezte, hiszen egészen más Kossuth és más Madách Mózes, csak azt a kérdést vetjük fel, hogy nem gondolt-e Kossuthra.”

Ez a nyilatkozat már a magyar „egyedül vagyunk“ gondolkodást idézi, az imperializmus korában vallott „tragikus magyar“ elméletet.

Tudjuk, hogy Madách, minden haladó nyilatkozata ellenére, messze maradt a Duna-szövetség tervét hirdető Kossuthtól. *A nemzetiségek ügyében* készült, de el nem mondott beszéde tartalmazza minden korlátozottságát a nemesi liberalizmusnak a nemzetiségi kérdésben. A „föderált Hunnia“¹⁴ gondolatát élesen elveti és látszik, hogy a fejlődés irányát nem ismerte fel a nemzetiségi kérdésben. Igaz, hogy a szabadságharc tapasztalatai arra vezethették, hogy a nemzetiségi kérdés felvetése az osztrák ház részéről történt és így persze „sohasem történt az a szabadság érdekében, de mindig a reakcióéban“.¹⁵ Am ez a kijelentés is csak azt mutatja, hogy Madách nem értette meg a nemzetiségi kérdés igazi jelentését, vagy pontosabban saját nemesi korlátozottsága nem engedte, hogy igazán megértse. Ilyen bizonytalanságra vall a Mózes-dráma fenti pesszimista ízű nyilatkozata is.

Négs is a Mózes-dráma végső fokon eszmei tekintetben előremutató, optimista alkotás.

Ezzel függ össze műfajának kérdése.

Tudjuk, hogy Madách a Mózes-drámát az Akadémia tragédia-pályázatára küldte be 1861. december 23-án Pestre. A kéziratot Nagy Istvánnak küldte el levél kíséretében. Ebben kéri barátját, hogy a Mózes-drámát, — amennyiben megfelelőnek találja — adja be a Karácsonyi-jutalomra. E kísérőlevélből az is kitűnik — az „elfogultság mámora“ szerény célzából, hogy Madách nagyra értékelte ezt az alkotását is, de azt is érezte, hogy „a mű másforma, mint rendesen színműveink“.¹⁶ Valóban a bírálóbizottság tagjai: Arany János, Bérczy Károly, Jókai Mór, Kemény Zsigmond és Pompéry János ezzel a „másformasággal“ okolták meg, hogy miért nem Madách művét tüntették ki a jutalommal, a mű „sokoldalú jelessége“ ellenére: a pályázat tragédiára volt kitérve, a Mózes pedig dramatizált eposz. A bírálók a művet Schiller Orleánsi szüzeivel vetették össze részletesen, mely hasonló eposzi küldetésű hős sorsát önti drámai formába. A Mózes magyar vonatkozásairól nem tettek említést, az adott időpontban nem is tehettek. Így a Madách-irodalomban a Mózes-probléma központi kérdése a műfaj kérdése lett. Alkalmaz-e a Mózes-tárgy tragikus feldolgozásra, követ-e el, és követhet-e el Mózes tragikus bűnt és éri-e őt tragikus bűnhődés? — Ezeket a kérdéseket törekedtek megvilágítani a kritikusok. Minthogy pedig Madách műve nem tragédia, és Mózes valóban nem kerül olyan belső ellentmondásba, melyet tragikai bűnnek szoktak nevezni, ezzel már ítéletet is alkottak a drámáról: a mű részleteiben értékes, egészében azonban elhibázott alkotás: nem dráma, hanem dramatizált eposz.

Ezzel szemben talán megkockáztathatjuk az ellenkező állítást, a mű a maga egészében nagy alkotás, hibái inkább a részletekben nyilatkoznak meg. Mint láttuk a Mózes Madách egy előremutató, progresszív korszakának a terméke, olyan korszaké (1860—1861), amikor Madách függetlenségi vágya egybeesett a közhangulattal. Madách saját politikai harca a függetlenségért egyidejű volt osztályának utolsó komoly, függetlenségi fellobbanásával, de már jelentkező megalkuvó tendenciájával is, azonban a két erő közül a mű megírása pillanatában a függetlenség akarása volt még az erősebb. Ennek megfelelően Madách művében is erős küzdelmet ábrázol, mégpedig egy népen belül súlyos belső küzdelmet, s ez pedig drámai tárgy. De a küzdelem Madáchnál nem lesz tragikus, mert a győzelemmel végződik: Izrael népe érdemessé nevelődik a szabadságra és így eljut a Kánaánba, Mózes pedig halálában megdicsőül. A mű tehát nem is lehetett tragédia, hanem színmű lett: egy benső drámai küzdelem megelevenítése, előremutató, biztató, győzelmes befejezéssel. Ez a műfaji különbség teljesen az adott viszonyokból reálisan

¹⁴ II. 702.

¹⁵ II. 700.

¹⁶ II. 931.

fakad, az író és társadalma viszonyából, és így a műfaji „különbözőség” semmiképpen nem esztétikai hibája a műnek. A hibák inkább a részletekben vannak, a megokolás nem mindig teljes, az aranyborjú imádása nincs eléggé indokolva, utána Mózes büntetése nem eléggé következetes, egyfelől kegyetlen (a nép, főleg a gyermekek iránt), másfelől elnéző (Abirám és Dátán irányában). A csodás elem is többször szerepel, mint amennyiszer a bibliai tárgy ezt feltétlenül megkívánja: sokkal emberibb volna, ha Abirámot és Dátánt megalkuvásuk reális következményei sújtanák is.

A mű nyelvéről már megállapította az irodalmi kritika, hogy nagyon erőteljes, nagyon költői. A közkeletű felfogás szerint Madáchnak nagyon jól tett Arany kritikája *Az ember tragédiájának* nehezkesebb vagy laposabb sorairól. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a főok itt is abban keresendő, hogy a Mózes-tárgy nagyon szoros kapcsolatban van Madách saját politikai harcával, és a függetlenségért vívott politikai küzdelem pátoszai (1861. március 12-éhez hasonló jelenetek) szólnak meg a dráma szereplőinek ajkán. A drámában foglalt küzdelemnek a valóságos politikai harcra való alapulása lendíti előre a költői dikciót: mikor Mózes a fáraó ellen szólal fel, vagy a megalkuvókat ostromozza, maga Madách, az 1861-es küzdelmek cselekvő részese beszél az ajkán. Ez magyarázza a meglévő stílusbeli egyenetlenségek mellett a különlegesen szép, lendületes részek gyakoriságát.

Madách *Mózesében* a kor íróinak témáját, a nemzeti ellenállást írta meg. A mű érdeme, hogy nemcsak buzdít, hanem a benső ellentétet, a hajthatatlan negyvennyolcasság és a kiegyezésre hajlamos opportunus irány küzdelmét is tükrözteti benne a haladóbb irány szempontjából irányzatosan. A függetlenségi kérdésben határozottan progresszív elveket vall, bizonyos tekintetben eszmeileg határozottabb, mint a kor költői, ha művészileg alattuk marad is (Arany, Tompa).

RUBINYI MÓZES:

MIKSZÁTH MŰVEIHEZ

1906. január elsején Mikszáth Kálmán szerződést kötött kiadójaival, az akkori Révai Testvérek Rt.-gal. Ebben a szerződésben a nagy író örökáron 6000 (hatezer) koronáért eladta mindama műveit, amelyek napilapokban, folyóiratokban megjelentek, de kötetbe az író fel nem vette őket. A szerződés hiteles szövege a következő:

„Alulírott eladom a Révai Testvérek Részvénytársaságnak mindazon lapoknak kiaknázási jogát kézirataim tekintetében, amelyekbe életemen át egészen 1906-ig dolgoztam. Ezek között a legnevezetesebbek a Szegedi Napló 1880-ig, aztán a Pesti Hírlap, Országos Hírlap, az Újság és a Vasárnapi Újság, különösen a Képes Heti Krónika vagy bármely lap és folyóirat ezen időközön belül t. i. a mai napig. Köteleimbe, kivált az első időkben, csak felületesen válogattam be egyetmást, holmi apróságfélleket, melyek azokba beillettek s melyekből sok értékes maradt, amit sajnálnék, ha elveszne s ami írói egyéniségem kiegészítéséhez tartozik, sok ilyet elhagytam, némelyeket kerestem és még nem találtam; úgyszintén temérdek értékes apróság szedhető össze a Pesti Hírlap kötetekre terjedő „Tisztelt Házból” c. rovatából, melyekből csak egy kis ízelítőt adtam ki; elnöki beszédeim, tószjtjaim, országgyűlési apróságok, mindenféle formájú nyilatkozatok, nekrológok, vídám könyvismertetések, színbírálatok egész raja (Szegedi Napló), melyeknek egy részét érdemes megmenteni, s melyek nézetem szerint, mint ahogy akkor, amikor megjelentek, kedvenc csemegéje voltak a közönségnek, most is és később még inkább,

korrajzi beccsel is bírván, megérdemlik a felszínrehozatalt. Mindezen körülírt dolgaimat ezen iratom alapján a Révai Testvérek kiadócégre ruházom át, kik abból annyit összeszednek, amennyit akarnak s mind az övék, ami kötetben másutt meg nem jelent, szóval, amit én otthagytam s amit ők abból felhasználni akarnak.

Mint hogy azonban ez alkalmasint majd csak halálom után történik egy nagy végleges kiadásnál, igen kérem őket, vagy jogutódait, hogy az értéktelent, a haszontalant, vagy csak a szöveget szaporítót kegyetlenül hagyják elveszni. Magam teljes életemben igen scrupulosus voltam és lelkiismeretes mind az írásban, de még inkább a kötetben való nyilvánosságra-hozatalban. Ebben tehát járjanak el intencióm szerint.

Mindezekért fizetett nekem a Révai Testvérek kiadócég 6000 koronát, melyet a mai napon hiánytalanul megkaptam — örökáron.

Kelt Budapest, 1906. január 1.

Mikszáth Kálmán s. k.

U. i. Amennyiben életemben akarna a kiadó ezekből kiadni gyűjteményt, ez csak olyan darabokból lehetne, melyeket én láttam és amelyekbe beleegyeztem.

Mikszáth Kálmán s. k.“

Ez a szerződés két szempontból érdekel bennünket. Érdekel, mint jellemző kor-dokumentum és érdekel mint az író egészséges önkritikájának megnyilvánulása.

Mikszáth tehát 6000 (hatezer) koronát kapott oeuvre-jének azért a jelentős részéért, amelyből halála után 19 kötetet lehetett kiadni, de maga az az anyag, amelyből e 19 kötetet válogattuk össze a költőnek részben személyesen, részben e szerződésben kifejezett utasításai szerint, legalább ötször annyi, mint az a 19 kötet. Így ez a szerződés példa arra, hogy abban a korban a dolgozók kizsákmányolása mennyire általános, mennyire kivétel nélkül való volt. Ha alkalmom adódott, a tőke még olyan író is kizsákmányolt, amilyen Mikszáth volt, aki pedig a legnagyobb üzlet jelentette számára — kizsákmányolás nélkül is.

És rendkívüli önismeretet jelent a szerződésnek az a része, amely az író lelkiismeretes önkritikáját tárja elénk. Mikszáth mindig nagy gonddal dolgozott és kötetibe csak abszolút jó dolgait vette fel. De önkritikája már akkor jelentkezett, amikor közleményeit megírta. A cikkei alá jegyzett szerzői jelzések már pontosan értékelték műveit. A legjelentősebbek alá odaírta teljes nevét. A másodfokúakat már nevének betűivel jegyezte. (M—th K—n, M. K., M—th stb.) Eppen így legjobb szatirikus műveit *Scarron* álnévvel jegyezte. A kevésbé jelentőseket e tárgykörből ez álnév különféle rövidítéseiivel (S—n, S., —n stb.). Ezekon kívül az álnevek, jegyzések egész légiója jelzi azt, ha valamely művét nem tartotta élvonalbelinek. Valóban e művekkel foglalkozva aránylag kevés olyat találtunk, aminek értékelése az időket is ki nem állotta. Maga Mikszáth nem is sejtette, mi mindent adott oda a fillérekért. Az író szigorú önkritikáját használta ki az erkölcstelen üzletszerzés. Mint egy Krózus, úgy szórta szét elméje kincseit a lapokba, folyóiratokba. Teljes regények, a Jó palócok részben családi okból kimaradt darabjai, egy egész Dekameron (100 elbeszélés), tanulmányok, szatírák, jellemrajzok tömegei kerültek elő abból az anyagból, amelyre vonatkozólag Mikszáth azt a szerződést megkötötte.

De rendkívüli a jelentősége az anyag ama részének is, amelyet sem a Jubileumi kiadás 32 kötetébe, sem az író halála után sajtó alá rendezett 19 posztumusz-kötetbe nem vettünk fel. Fontos volt tehát e könyvekben kiadatlanul maradt művek lehető teljes bibliográfiájának összeállítására is. Ezt tettük közzé a Jubileumi kiadás utolsó, 51. kötetében megjelent Mikszáth-életrajzhoz csatolt *Bibliográfiában* (1917), amelyben összeállítottuk az írónak ama cikkeit, közleményeit, amelyek az egész 51 kötetes kiadásból kimaradtak. Gyakor-

lati célok mellett így megközelítettük a teljes kiadás ideálját, hiszen mégis együvé került, részben legalább cím szerint, minden, amit Mikszáth életében megalkotott.

Az évek folyamán azonban rájöttünk arra, hogy főleg könyvtáraink hírlap- és folyóirat-köteteinek sok hiányossága miatt (lelkiismeretlen csonkítók sok cikket egyszerűen kivágtak a kötetekből) a Bibliográfia nem teljes. Ezért időről-időre ugyanazon köteteket más-más könyvtárak és egyéb gyűjtemények példányai szerint revideáltuk. Egy-két cikkről megállapítottuk, hogy azoknál Mikszáth szerzősége legalább is kétes. Ezeket a Bibliográfiából törölnöknök jelezzük. Ilyen pl. egy *ifj. Mikszáth Kálmán* aláírási cikk 1885-ből. Viszont minden kétséget kizáróan megállapítottuk egy *ifj. Kürthy György* aláírási cikkről, hogy az Mikszáth Kálmán alkotása (az aláírás baráti tréfa megnyilvánulása) s így a Bibliográfiába felveendő. Így összegyűjtött bibliográfiai anyagunk egy részét (1885-ig bezárólag) ezúttal közöljük:

1. A kedves Gaillard apó. „Eredeti elbeszélés“ Ország-Világ, 1871. a 21. számtól, 22., 23. számok.
2. Thiers-ről. Budapesti Napilap, 1877. szeptember 7.
3. Egy közönséges kínai történet. Budapesti Napilap, 1877. október 28.
4. Az utolsó név. Szegedi Napló. 1878. november 1.
5. Kossuth megint szólt. Szegedi Napló, 1878. november 4.
6. Láttam a feleségemet. Szegedi Napló, 1878. november 14.
7. Szeged, március 9. (Vezércikk.) Szegedi Napló, 1879. március 6.
8. A válúton. Szegedi Napló, 1879. március 8.
9. A Marcsám c. elbeszélés. Szegedi Napló, 1879. július 27.
10. Színház. Szegedi Napló, 1880. február 20. (Ennek egy része kiadva a Hátrahagyott Iratok Tudós Írások c. kötetében a 68–69. lapon, az 1901-i Almanach-előszóban.)
11. Egy jelenet a vész napjaiból. Szegedi Napló, 1880. 208. szám.
12. Csarnok. Az ingyenjegyek. Szegedi Napló, 1880. 267. szám.
13. Kormánybiztos és tábornok. Pesti Hírlap, 1881. május 29.
14. Választási apróságok. Pesti Hírlap, 1881. 174. szám.
15. Vándoroljatok ki. Pesti Hírlap, 1881. június 1.
16. A közbizalom. Leleplezések. Pesti Hírlap, 1881. június 27.
17. Voksvadászat. Pesti Hírlap, 1881. július 10. (Rajz a rajzhoz, a 2. számú mellékleten, Kiscsoltóy Károly aláírással.)
18. A fogadott rab. (A mosonmegyei levéltárból. Pesti Hírlap, 1881. július 19. [a mellékleten].)
19. A tisztelgés. Rajz a rajzhoz. Pesti Hírlap, 1881. július 24. (Melléklet; Hogard képéhez szöveg, Kiscsoltóy Károly aláírással.)
20. A népszínmű kérdése. Pesti Hírlap, 1881. július 27.
21. Molnár Aladár. Pesti Hírlap, 1881. aug. 19. (Nekrológ.)
22. A picike királykisasszony. Pesti Hírlap, 1881. aug. 20.
23. Gergelyék története. Pesti Hírlap, 1881. szept. 6. (Ugyanezt másformában megírta a Szegedi Napló, 1880. 171. számában. Ez az utóbbi szöveg jelent meg a Szeged könyve 38 : 116–121. lapjain.)
24. Hol vannak a miniszterek? (L. Bibliográfia, 115. lap.) Ugyanez megjelent a Pesti Hírlapban is 1881. július 29.
25. 1882-ben a Szegedi Naplónak fővárosi leveleket ír *Pluvius*. Ez álneven sokat írt Mikszáth. (L. A saját ábrázatomról c. kötet bevezetését s ehhez a pótlásokat az Irodalomtörténetben.) De ezeket a fővárosi leveleket *nem* Mikszáth írta. L. pl. az 1882. márc. 25-iki levelet a Szegedi Naplóban, amely részletesen foglalkozik magával Mikszáth-tal.
26. Olyan nyilatkozatforma, de mégsem az. Szegedi Napló, 1882. jan. 10.
27. Nemes vér. Pesti Hírlap, 1882. május 12.
28. Mit mond a barát? Pesti Hírlap, 1882. július 25. (Melléklet.)

29. Petőfi Sándor. Pesti Hirlap, 1882. okt. 15.
  30. Poharak és könyvek. Pesti Hirlap, 1882. okt. 17.
  31. A Tiszáék ezüstneműi. Pesti Hirlap, 1882. dec. 6. (Ehhez l. még a Pesti Hirlap 1882. dec. 14-iki számában Mikszáth nyilatkozatát.)
  32. Kis Álmós. A Remény c. győri árvízlapban. (L. Pesti Hirlap, 1883. II. 8.)
  33. A jó öreg Raksányi. Pesti Hirlap, 1883. ápr. 3.
  34. Nyiregyházi apróságok. Pesti Hirlap, 1883. június 29. (Ennek egy része kiadva a Hátrahagyott Iratok Anekdótái közt. E cikknek egy más része Az apró füvek is, amelyet a nagy író felvett a Jubileumi Kiadásba, 29. kötet, 125. lap.)
  35. Tisza Kálmán a kávéházban. Pesti Hirlap, 1883. szept. 1.
  36. Az illoyális alattvalók. Pesti Hirlap, 1883. december 25.
  37. Veres-Beniczkzy Helén. Hölgyek Naptára, 1884. (Lásd Jubileumi Kiadás 44: 173—176. Veres Pálné rövid jellemzése megjelent továbbá a Veres Pálné Beniczky Helén élete és működése c. díszműben az 587—589. lapokon.)
  38. Az ú. n. „Hazai statisztika“. Pesti Hirlap, 1884. szept. 2.1
  39. A demokrácia a szabadelvű klubban. Pesti Hirlap, 1884. 61. szám.
  40. Urak és cigányok. Pesti Hirlap, 1884 105. szám.
  41. A mi kis Morzsánk. Megjelent a Magyar Ifjúság c. folyóiratban a 2. számtól kezdve. E folyóiratnak Mikszáth „főmunkatársa“ volt. Itt jelent meg először A két koldusdiák is.
  42. Andrásy Gyula és az adomája. Pesti Hirlap, 1885. márc. 20.
  43. Az „ügyes keresztkérdés“. Pesti Hirlap, 1885. ápr. 30.
  44. Ebers könyve. Pesti Hirlap, 1885. június 10.
- Törlendők a Bibliográfiából a következő közlemények:
 1884: Czirok Mátyás és Szomorú Miska. (Bibliográfia, 119. lap.)
 1885: A magyar Faust. (Bibliográfia, 120. lap.)
 A Bibliográfia 1882-iki anyagában *A székely bútorokról* c. közlemény helyes címe: *A magyar szoba*. Ennek névaláírása: *Kürthy György*. Ezt a cikket azonban egészen bizonyosan Mikszáth írta. E cikk története a következő: Kürti Emil író Mikszáthnak jóbarátja volt. Mikor Kürtinek György fia született, Mikszáth tréfásan az újszülött nevét írta cikke alá. Hogy ez így van, Kürti Emilen kívül megerősítették Schmittely és Légrády szerkesztők is, valamint magának a cikknek stílusa, nyelve. Midőn viszont Mikszáth Kálmánnak Kálmán László nevű fia született, Kürti visszaadta a kedves kölcsönt barátjának és egy cikkének ezt írta alája: ifj. Mikszáth Kálmán. Ez a cikk a Pesti Hirlapban, 1885. május 27-én jelent meg és címe: Ez már mégis sok tőlünk. Csevegés a kiállításról. Írta: Ifj. Mikszáth Kálmán. Ezt tehát nem Mikszáth írta.

HAJNAL ANNA:

BÁNYAI KORNÉL

(1897—1934)

A Nyugat második generációjának a kiváló költője az első világháború folyamán hadifogságba került. Öt évet töltött Oroszország különböző vidékein (Szibériában, Távol-Keleten töltötte leghosszabb idejét), orosz emlékei minduntalan felmerülnek.

Feltörnek messziről, mint ó mesékből hervadó színek:
szomorú orosz arcok.
Rontások fekete sodrába gazdagon hintik a békét,
 eget lehelnek: régi rónák, időt sűrítő
 magvakkal és csattanó vizekkel.

Testvéreim, egy táj gyümölcsei, szépmívű homlokok,
rögbe s arcomba hajlók:
be messziről hozzátok termő agyamba a nagyság
időtlen kék banatát s a ködbe tűnő távlatok
embert ringató pólyás zenéjét.

Széles látóhatárú érdeklődését leginkább az ember fejlődésére irányítja. Az ember viszonya a természethez, az ember helye a természetben, az ember erőfeszítése a természet legyőzésére, mindezek a kérdések állandóan foglalkoztatják. A sokat olvasó, érzékeny kedélyű ifjú szinte az iskolapadból kerül az első világháború véres sodrásába, húszéves korában hadifogolyként éli meg Szibériában az októberi forradalmat; világvégi, elmaradott viszonyok közt élő nomád lakosság közepett szemtanúja lesz a nagy átalakulásnak.

„Az októberi forradalom, az orosz munkás- és paraszttömegek heroikus felszabadulása részben a hadifogolytáborokat is felszabadította és megnyitotta a tábor kapuit. A kint dolgozó hadifoglyok ruhájáról lekerültek a megbélyegző B. P. betűk (hadifogoly) s a hadifogolytáborokon belül önálló, lázas tevékenység veszi kezdetét. A hadifogolytáborok *szoros gazdasági kapcsolatba* jutnak a szomszédos városokkal és későbbem a távolabbi vidékekkel is. A hadifogolytáborok nagy munkatelepekké, valóságos hadifogoly gyárakká alakulnak át.“

Miután széles betekintést nyert a távolkeleti viszonyokba, tanúként írja le a megváltozott politikai viszonyok folyamányaképpen beálló civilizálódást. „Szibériának és Turkesztánnak a vasútvonalaktól távolabb fekvő részein a szükségleteket jóformán a kezdetleges háziipar fedezte. A földet faekével művelték, házilag készült faedényeket használtak, csiholással nyerték a tüzet, minden háztartás maga készítette a családtagok részére szükséges téli bundát, csizmát és ruhácskát“ — írja le azokat az állapotokat, amelyeket fogsága kezdetén talált.

Történelmi és társadalompolitikai megfigyelései állandó gondolkodásra készítetik a nyugati kultúra csődjéről, belső ellentmondásairól, a demokráciával palástolt rabszolgaságról, és az emberölés raffinált, minden korokat megsegyenítő tökélyreemeléséről. Az orosz viszonyokról egyik tanulmányában így beszél:

„Bizonyos, hogy az orosz hadifogság minden más hadifogságnál súlyosabb és kegyetlenebb volt, aminek magyarázatát a cári Oroszország sajátos belviszonyaiban találjuk. Az orosz kapitalizmus ugyanis ádáz harcban állva a círral megkoronázott feudalizmussal, belső és külső kiépités dolgában,

technikailag és világszemléleti megerősödésében messze mögötte maradt a nyugati kapitalizmusnak és így nem rendelkezett azokkal a lehetőségekkel, melyek Európa egyéb pontjain a hadifogság rabszolgajellegét részben enyhítették és elleplezték. Az orosz hadifogság e mellett kb. 80%-ban kelet kultúráltan, ethnikailag idegen, nomád népekkel lakott hőmezőit, sivatagait, merőben új klimatikus viszonyait jelentette akkor, amikor az orosz munkástömegek az egész világ blokározása mellett, hihetetlen áldozatok árán kiemelték a régi világot sarkaikból s levonva a nyugati társadalmi és gazdasági romlásból a konzekvenciát, próbát tettek társadalmi és gazdasági viszonyaiknak önálló megváltoztatására.“

Bányait ezek az élmények egész életére megkülönböztették költőkortársaiktól, akik csak könyvekből értesültek az Oroszországban bekövetkezett történelmi jelentőségű fordulatokról. Neki lelkét és szemléletét megváltoztató élményei voltak az újjá vált, lélekkel és értelemmel megtelt muzsik- és munkásarcok. Almaiban mindig újra visszatértek a boldogan küszködő orosz falvak, a magukratalált orosz városok. Egy kis előadása Szibériának a Szovjet-hatalom alatt megvalósuló óriási lehetőségeivel foglalkozik.

Hazatérte után új szemmel látta a magyar föld reménytelen harcait és tudva tudta, hogy a szuronyos határokkal elzárt példa az egyetlen, ami a Kárpátok kőgátjába zárt népet felébresztené. Verseiben ez a magyar körülmények által lefogott forradalmi öntudat mindig újra felesap:

Szárnyaljakok szép szárnyas lobogók, merészen, szirmosan,
lángoló kövek, kakasok, falvak, viritó dombok ormán.
Legyen kedves parancsunk a vért és lobogót lobogtató,
rügyeket robbantó májusi orkán.

Petőfiről a Fáklyás ember címen ír verset: „Száján keresztül rabszolga milliók szabadultak és beszéltek“; az Alföldről írott tragikus versében elsiratja a reménytelen mélységbe hullott népet.

„Tejút füstjét csillogó szikráit ontva
elzúg az éj s a szörnyű mélyben
holtan úszó tanyák fölött egyetlen
díszként csak a csorba hold dereng
túlvilági fényel.“

Bányainak sok kiadatlan verse nagy nyelvi, érzelmi és világnézeti kincset rejt. Műveinek kiadása igen kívánatos volna. Különös érdekességgel bírnak Szibériában írt versei; a világvégi mezőkön felvonuló első traktorok leírásai. A „Szépség mezőin“ c. költemény szinte mintaképe lehetne az ilyen tárgyról szóló vers megoldásának:

Akácvirágos, nagy mezők ezek
zsiros göröngyök, trágyás új rögök,
Magokba rejti nyár örök tűzét,
itt élet gőzölög!

Hajnal lányos kezével integet
megreszkető, kékivű dombon át.
A földből élet küld a nap felé
pacsirtás harsonát.

Már búza dől vasszörnyek torkain,
gyümölcs gurul éneklő halmokon.
Tüzekről terhes, nagy kohó az ég,
az arc naptól korom.

Érett lányok bokáin ég a nap
(itt mindenkit szerelmes láz hevít).
Nap csókolgatja ember bánatát,
sok régi könnyeit.

Lilás göröngyökön egy lendület,
egy rögebe túr a gép köröskörül.
Felhők suhannak, muzsikál a vas,
hantokra fény röpül.

Emberrel együtt lélegzik a föld —
nem jár parasztot nyúzni büszke úr.
Embert ölelve simul szerteszét
a fénnel tört azúr.

Ragyogva égbe tör tarló s a rét
(napos rónán didergő délibáb).
Szépség mezőin földre omlanak
csodás harmóniák.

A magyarságot sirató tragikus versei közt mindig újra fel-felszállnak Oroszországról szóló és egész emberi és költői világára derűt sugárzó reménykedő szavai.

Amilyen — persze viszonylagosan — tiszta képe van a valóságról, éppen olyan tisztán látja a valóságtól elszakadt magyar irodalom helyzetét is. Egy a huszas évek közepetáján kelt rövid tanulmányában a következő bátor és azidótájt nyilván meglepő különvéleményt jelentő képet adja a helyzetről:

„A tegnap holnapot hirdető irodalmi 'technikusok' önmagukat ismételve védelmezik irodalmi pozícióikat. Miután munkásságuk javarésze a magyar nyelv örökös csiszolatásában és a külföldi művek átültetésében merül ki — ezek az írók a produktív alkotás nagy csődjében szorgalmasan munkálkodnak és széleskörű fordítási tevékenységet fejtenek ki. Babits Mihály tagadhatatlanul értékes magyar ruhába öltöztette Dante klasszikus munkáját, a 'Divina Commedia'-t. Tóth Árpád Baudelairen és más nyugati költők művein próbálgatja a magyar nyelv csengését. Körējük már egy meglehetősen szépszájú írói gárda csoportosult. A megjelent. eredeti munkák azonban bizonyos formális bravúroskodáson és a l'art pour l'art erőszakolásán kívül alig hoznak új szépségeket, ellenkezőleg mint megmohosodott kövek elállják a jövő útjait.“ Melegen méltató szavai vannak Juhász Gyuláról, akinek „a magyar vidéki élet tragikus mélységeiből felsíró versei messze kimagaslanak a jelenlegi irodalmi termésből“. A kor vezető folyóiratáról így vélekedik: „Ebben az irányban úgy látszik teljes már a fiaskó s a Babits, Móricz s a Babits és Ady közt lengő Kosztolányi égése alatt megjelenő 'Nyugat'-ban csak ezen íróknak presztízse és elsősorban Osvát Ernőnek a fiatal tehetségekkel szemben megnyilvánuló állandó érdeklődése leplezi jól-rosszul a megkövesedés szimptomáit.“

És mik ezzel szemben az új magyar irodalom nagy pozitívumai Bányai szerint: „A magyar regényt Móricz hatalmas életté duzzasztotta s bámulatos mélységekkel közeledett a magyar problémához. Ady verseiben jövőbe rohan a magyarság multja, századok zenéje vált izes gyümölcsé. A magyar irodalom az epikában Móriczal, a lírában Adyval lombosodik új szürenek felé.“

Bányai prózai írásai rendkívül fejlett politikai, nemzetgazdasági és kritikai érzékről tanúskodnak. Szibéria gazdasági jövőjéről szóló előadás-szövege, a hadifogságról szóló érdekes írása, két irodalmi vonatkozású eikke kiadásra érdemesek. Az 1934-ben meghalt költőnek sok kézirata elveszett. A fennmaradtak nagyobb része azonban méltán sorolandó be haladó költőink kitűnő művei közé.

HARTAY ERZSÉBET:

ISMERETLEN VERS KATONA LAJOSTÓL

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára őrzi a nagy folklorista, *Katona Lajos* kéziratok hagyatékát. Az anyag új rendezése során felszínre került a tudvalevőleg gyakran verselgető tudós költeményei között egyik olyan kiadatlan verse is, amely jelentőségében messze meghaladja a többiekét és szerzőjének emberi egyéniségére, szociális nézeteire, sőt: honi téjakra korát erősen megelőző, kifejezetten forradalmi állásfoglalására vet éles fényt. *Császár Etemér* a Kisfaludy Társaság megbízásából közzéadott kétkötetes, „*Katona Lajos irodalmi tanulmányai*” című gyűjtemény¹ bevezető életrajzában e versről — bár az az elhunyt tudós hagyatékában két eredeti, azonos szövegű kézíraton is szerepel — nem tesz említést.

Hangban, modorban erősen elüt ez a vers Katona egyébként ismert és túlnyomórészt *Kovács Gergely* álnév alatt többfelé megjelentetett költeményeitől:² míg ez utóbbiak a századvég epigon-költészetének, fonnyadt, avatag hangú szerelmi lírájának típusos kifejezései, e kiadatlan versben új idők új hangulata kap hangot. A költemény címe: *1886. márczius 18.* és Katona jegyzete szerint „*a párisi commune-lázadás 15. évfordulójára és a belga munkás-zavargás kitörése alkalmából*” készült, — április 1-én — nyilván a fiatal Katona 1885—86. gráci tartózkodása idején.

Az 1886. év a belga munkásmozgalom történetének egyik legjelentősebb esztendeje. A már hosszú évek óta több-kevesebb heveséggel folyó bérharcok az év március közepén újból fellángoltak — ez alkalommal szokatlan erővel — és főként a Lüttich-környéki bányavidéken. Tizennyolcadikán este nagy munkástömegek gyűltek össze Lüttichben, s vörös zászlók alatt vonultak végig a városban; a tüntetés kapcsán lelkes beszédek hangzottak el. Az egybesereglett tömeg szétosztatására hamarosan csendőrség vonult ki, kődobások és revolverlövészek estek, majd megtorlásként 47 személyt tartóztattak le, s utóbb ezeket 6—16 havi börtönre ítélték. Csakhamar Brüsszel, Antwerpen, Namur, Beverloo vidékéről is érkezett katonaság; a sztrájk napról napra terjedt és a katonasággal való számos összeütközésnek több halálos áldozata is volt.³

Katona verse a nemsokára Belgium más bányavidékeire is átcsapó és egyre hatásosabb, elkeseredettebb eszközökkel küzdő sztrájkoszorozat első kezdeményezését, kitörését ünnepli. Maga is generációkon át nehézsorú kisiparos családból származott, és korán árvaságra jutva, jól ismerte a kiszolgáltatottak és elnyomottak keserű kenyerét: így fenntartás nélkül áll

¹ Budapest, 1912.

² Felsorolásukat l. id. kiad. II. k. 391—2. l.

³ Vö. *Soetbeer H.* cikkét: *Arbeitseinstellungen in Belgien*. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, I. Jena, 1898.

a dolgozó és „ércjárommal elnyomott“ rétegek oldalára. Ismeri a tőke — a zsarnok „*birtok*“ — kizsákmányoló hatalmát, s nem is lát más utat a szabadabb, emberibb jövő felé, mint az osztályharc radikális véghezvitelét a munkásság teljes győzelméig.

A vers külső-belső művészi formája ellen kétségtelenül emelhetők kifogások — mégis a 19. század második felének legforradalmibb és talán legöntudatosabb magyar szocialista versét látjuk benne.⁴

1886. márczius 18.⁵

Meg-reng a föld alattunk,
Háborgva zúg a lég,
Koromsötét felhők közt
Villám-betűkkel ég
E szó: *elég!*...
Hadd rengjen a föld, melynek kövéből
Templom, kaszárnya, börtön épül;
Rengjen — a míg vasát békónak
Assa a munkás ön-kezére —
S éh-halál a munka bére;
Rengjen — a míg érc-jármot rónak
Herék a dolgozó nyakára,
S míg az úri dáridónak
Munkás-vér az átkos ára!...

S ha reng a föld, ha zúg a lég,
S villám-betűkkel írva ég
Sötét felhők között e szó:
Elég!...
Dördüljön utána a vad riadó, —
Hajrá! te rongyos-éhes
Rabszolga-„csöcselék“,
Öld irgalmatlanul
A jóllakott henjét, —
Vagy légy tovább is „trágya“
Es „ágyü-töltelék“...
Kaszát, pörölyt, üszköt ragadj, —
S míg porba nem omlik a zsarnok* vára, *birtok*

Rombolj, követ kövön ne hagyj!
Hajrá! Irtó csatára!...

⁴ Katona baloldalisága, radikalizmusa és Habsburg-ellenessége eddig is ismert volt; a kéziratot hagyaték más — töredékes — feljegyzései, levélrészletei is ilyen értelemben tanúskodnak. Ezekre és Katona, valamint szűkebb baráti köre, az együtt szerkesztett Élet folyóirat politikai és társadalmi orientációjának részletes vizsgálatára később szeretnénk visszatérni.

⁵ M. T. Akad. könyvtára; kéziratári sz.: Régi és újabb írók, 4. r. 347. V.

⁶ Katona sajtókezű bejegyzése.

Felelős kiadó: a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vezérigazgatója

52 740 — (332) — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (F.: Tirai Richárd)

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság annak a felelősségnek tudatában, amely a magyar- és világirodalom kutatása, valamint az elért eredmények népszerűsítése terén reáharul, fel kívánja venni a kapcsolatot mindazokkal, akik a haladó irodalomtudomány művelésével foglalkoznak, s munkájukat a lehetőség szerint össze kívánja hangolni a Társaság ötéves tudományos tervével. Felkéri tehát mindazokat, akik megfelelő ismerettel rendelkeznek és a további kutatómunkában vagy az eredmények szélesebb körben való ismeretetésében részt venni kívánnak, jelentkezzenek írásban a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnál (Bp. VIII., Múzeum-krt. 6—8.) és a következő kérdésekre térjenek ki:

1. Életrajz. ✱
2. Az irodalomtudomány melyik területe iránt érdeklődik.
3. Eddigi tudományos munkássága (esetleg mellékletekkel).
4. Milyen tudományos tervekkel (esetleg készülő művekkel) foglalkozik.
5. Vannak-e (s ha igen, melyek) a tervezett munka elvégzésének nehézségei?
6. Lakóhelyén tud-e olyanokról, akik egy ott megszervezendő irodalomtörténeti munkaközösségbe bevonhatók lennének, önálló kutatási, vagy a kutatás eredményének népszerűsítése céljából. Ha igen, kik ezek? Kít javasolna a kör vezetőjének, miért?

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG VEZETŐSÉGE

FELHÍVÁS CIKKÍRÓINKHOZ!

A kereseti adóról szóló 3800/1950. sz. rendelet értelmében a cikkírótiszteltetdíj — mint szellemi foglalkozásból származó bevétel — kétféle adónem alá esik:

1. Kereseti adó, amelyet a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. levon a tiszteltetdíjből: ez 4% mellékfoglalkozás, 6% főfoglalkozás esetében. Az adókulcs megállapításához a *szervő nyilatkozatára van szükség.*

2. Jövedelemadó, amelyet mindenki utólagosan fizet. Ennek módja: évenként egyszer (legközelebb 1951-ben) az évi adóbevallási ívhez hozzácsatolják a vállalatunknak erre a célra rendszeresített igazolását az előző év folyamán cikkírói (szerkesztői, fordítói) munkáért felvett összegekről.

Tekintettel arra, hogy a szerkesztői, szerzői, fordítói díjakat csak a nyilatkozatok beérkezése után tudjuk kiutalni, kérünk minden cikkíró (fordítót), hogy a hasáblevonatokhoz mellékelte nyilatkozatot *egy ízben* kitölteni és a hasábkorrektúrával egyidejűleg a felelős szerkesztőhöz visszajuttatni szíveskedjék.

A Tudományos Folyóiratkiadó N. V.

A SZERKESZTŐSÉGNEK 1950. ÁPRILIS-MÁJUS HAVÁBAN MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK

- A hivatal packázásai, történetek a bürokráciáról. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kovács Miklós. Révai, 287 l. 18:50 Ft.
- A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514. Összeállította Geréb László, a bevezetőt írta Székely György. Hungária, 255 l. 10 Ft.
- Arany János válogatott költeményei. Franklin, 284 l. 10 Ft.
- Babeuf válogatott írásai. Ford.: Csatlós János. Szerk.: Köpeczi Béla, Molnár Erik előszavával. Hungária, 191 l. 9 Ft.
- Berman: A számok tudománya. Ford.: Radó György. Hungária. 159 l. 17 Ft.
- Hrisztó Botev: Válogatott írásai. Összeállította és fordította Képes Géza. Révai, 138 l. 16:50 Ft.
- Csehov: A pirosruhás lány. Ford.: Magos László. Új magyar, 203 l. 14 Ft.
- Czibor János: Gábor Áron. Révai, 180 l. 10:50 Ft.
- Déry Tibor: Felelet. Révai, 416 l. 25 Ft.
- Egry Irén: A gyár felébred. Franklin. 153 l. 9:50 Ft.
- Harcolunk a békéért. Szerk.: Gimes Miklós. Új magyar, 228 l. 6 Ft.
- Hunya István: Kubikosok. Révai, 184 l. 12:50 Ft.
- Illés Béla: A vígszínházi csata. Révai, 124 l. 13 Ft.
- Illyés Gyula: Két férfi. Révai, 172 l. 11 Ft.
- József Attila összes versei. Összeállította Kardos László. Révai, 636 l. 19 Ft.
- Juhász Ferenc: A Sántha család. Hungária, 89 l. 8:50 Ft.
- Kalevala: Ford.: Vikár Béla. Összeállította és a bevezetést írta Otto Kuusinen. Hungária, 225 l. 24 Ft.
- Kamjén István: Mihály. Révai, 179 l. 11 Ft.
- L. Kiacseli: Gvádi Bigva. Ford.: Kóbor Noémi. Új magyar, 213 l. 12 Ft.
- Koptyelov: A havas csúcs. Ford.: Kádár Gyula. Új magyar. 174 l. 12 Ft.
- Kuczka Péter: Az élet szép. Révai, 72 l. 6:50 Ft.
- J. M. Kusnir: Elektronmikroszkop: Ford.: Sándor Endre. Hungária, 60 l. 6 Ft.
- Marco Polo utazásai. Ford.: Vajda Endre. Nagy Lajos Gyula előszavával. Hungária, 283 l. 25 Ft.
- I. V. Micsurin: Válogatott tanulmányai. Ford.: Rényi Artur. I. I. Prezent bevezető tanulmányával. Hungária. 166 l. 16 Ft.
- Pervencev: Kocsubej. Ford.: E. Sultson Ina. Új magyar, 303 l. 8:50 Ft.
- Somlyó György: Seregszemle. Hungária, 73 l. 7 Ft.
- „Tépjétek le a sötétség bilincseit.“ 18. századi magyar rőpiratok a feudális egyháztól. Szerkesztés és bevezetés: Kató István. Sajtó alá rendezte: Tarnai Andor. Hungária, 147 l. 7 Ft.
- L. Tolsztoj: Egy szegény asszony élete. Ford.: Száva István. Franklin. 109 l. 6 Ft.
- Vészi Endre: Boldog grafikon. Révai, 114 l. 8 Ft.
- Villon: A nagy testamentum. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Vas István. Franklin, 185 l. 20 Ft.
- K. Zseltova: Vlagyimir Vorosin és brigádja. Ford.: Münnich Károly. Új magyar, 57 l. 2 Ft.

Felelős szerkesztő: Barta János

Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-utca 4.

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó NV. vezérigazgatója

52740 — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (F.: Dömény Lajos)